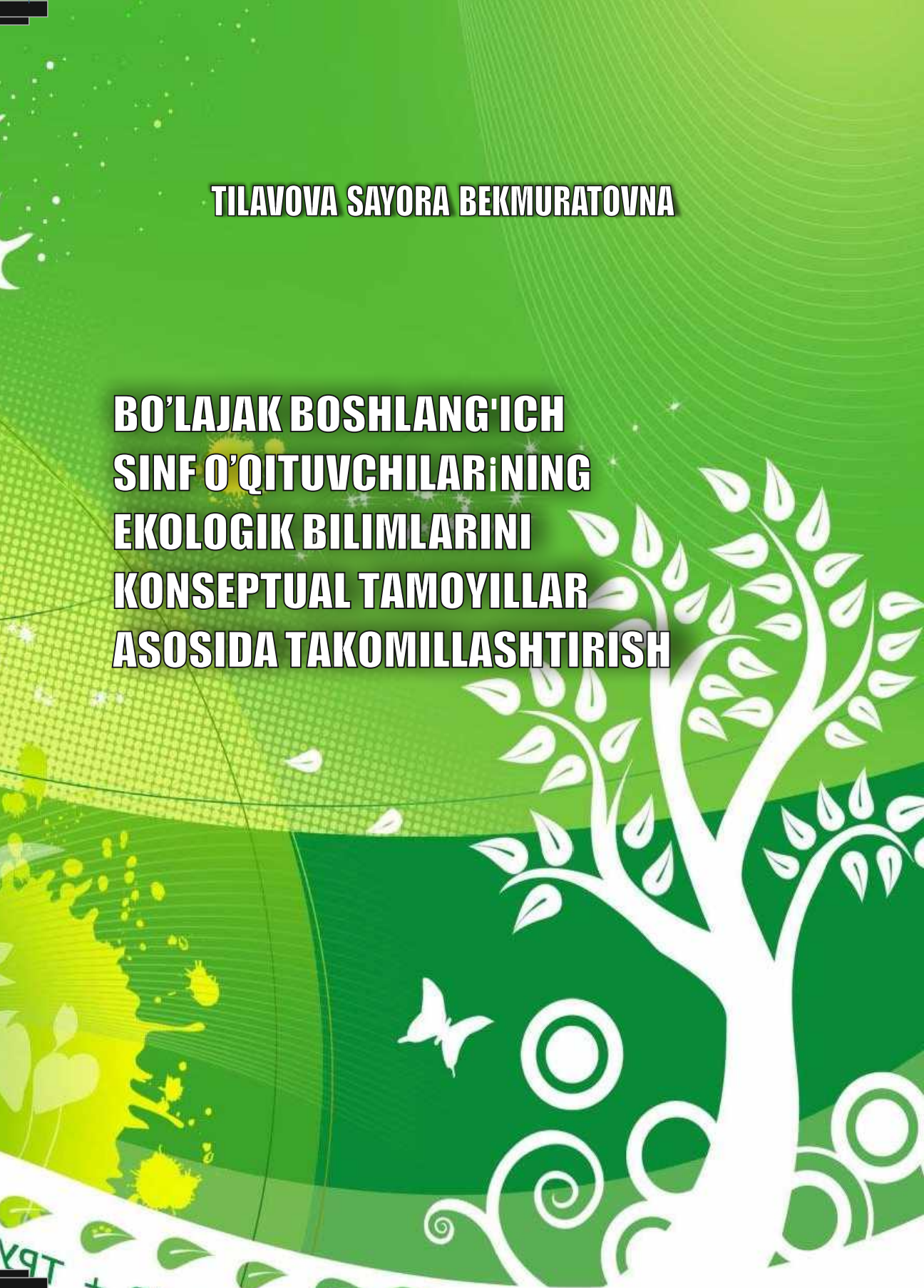

TILAVOVA SAYORA BEKMURATOVNA

**BO'LAJAK BOSHLANG'ICH
SINF O'QITUVCHILARINING
EKOLOGIK BILIMLARINI
KONSEPTUAL TAMOYILLAR
ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA‘LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

TILAVOVA SAYORA BEKMURATOVNA

**BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING
EKOLOGIK BILIMLARINI KONSEPTUAL TAMOYILLAR ASOSIDA
TAKOMILLASHTIRISH**

Monografiya

**TOSHKENT
“ZEBO PRINTS” - 2023**

UDK: 373. 502: 504.

KBK: 74.202;38.

T-22

Tilavova S.B./Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish./ Monografiya - Toshkent: "Zebo Prints" nashriyoti. 2023. - 124 b.

Monografiya Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy texnik kengashining 2023- yil oktyabrdagi 16-sonli qaroriga asosan nashr etishga tavsiya etilgan.

Mas'ul muharrir:

O.M. Jabborova – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Taqrizchilar:

Baxrom Umarov – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Fariddun Ochilov – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Mazkur monografiyada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish va tashkil etilishining pedagogik — psixologik xususiyatlari, o'qituvchilarning ekologik tarbiyalash jarayonida foydalanadigan tamoyillar, usullar va ko'nikmalarning barchasini o'rganish va amalga oshirishga, didaktik materiallar bilan ishlash metodikasi ishlab chiqqan.

Monografiya o'quvchilar, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, pedagogika mutaxassisligi magistrantlari hamda oliy ta'lim muassasasida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilar va mazkur yo'nalishda izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan.

Ushbu monografiya Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy texnik kengashining 2023- yil oktyabrdagi 16 sonli qaroriga asosan nashr etishga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-751-77-6

© S.B.Tilavova.2023.

© "Zebo Prints" nashriyoti, 2023.

SO‘Z BOSHI

Bugungi kunda, tabiat bilan insoniyat o‘rtasidagi munosabatlar tufayli ekologik vaziyat nihoyatda keskinlashib ketdi. Sayyorada murakkablashib borayotgan ekologik vaziyat butun insoniyat oldiga bir qator vazifalarni hal qilish masalasini qo‘ydi.

Inson tabiatning bir qismi bo‘lishi bilan bir qatorda, o‘zining hayot faoliyatida yangidan-yangi usullar bilan tabiatga ta‘sir qilishni davom ettirmoqda. Bu esa ekotizim holatining o‘zgarishiga, ayniqsa, tabiatdagi sifat va miqdor ko‘rsatkichlari buzilishiga olib kelmoqda. Bunday faoliyat natijasida er sayyorasining holati: atmosfera havosi (iqlimi), tuproqlar, suvlar, o‘simlik va hayvonot dunyosi o‘zgarib, havo, suv va tuproqlarning ifloslanishi hamda ularni himoyalash zaruriyati vujudga keldi. Agar insoniyatning tabiatga salbiy ta‘siri shunday davom etadigan bo‘lsa, o‘z navbatida, mahalliy, mintaqaviy va global darajada ekologik inqirozlar vujudga kelishi mumkin.

Orol dengizining qurishi va orolbo‘yi ekotizimlarining halokati bunga yorqin misol bo‘lib, orolning qurigan o‘rnida zararli qumli-tuzli hududlar (orolqum) paydo bo‘lmoqda. Bu jarayon nafaqat o‘zbekiston, balki markaziy osiyodagi barcha davlatlar uchun ko‘plab ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, orolbo‘yi aholisi orasida turli xavfli kasalliklarning ko‘payishi, chorva mollari va boshqalarga hayvon turlarining nobud bo‘lishi, shuningdek erlarning qishloq xo‘jaligi uchun yaroqsizligi va boshqalarga jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Tabiat taraqqiyoti va insoniyat sivilizatsiyasining, shuningdek o‘zbekiston tabiati va jamiyatining bugungi va kelajagi ko‘p jihatdan ekologik muammolarning hal etilishiga, barqaror rivojlanish dasturlari amalga oshirilishiga bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Shu bois O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning oliy majlisga murojaatnomasida (2020 y.) Orol fojiasi oqibatlarini yumshatish bo‘yicha boshlangan misli ko‘rilmagan ishlarni davom ettirish, dengizning qurigan tubida o‘rmonzorlarni kengaytirish, Nukus, urganch va xiva shaharlari atrofida “yashil belbog”lar barpo etish, sanoat rivojining ekologiyaga ta‘sirining oldini olish bo‘yicha 2025 yilgacha mo‘ljallangan kompleks chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish, nufuzli xalqaro ekspertlarni jalb etgan holda,

ekologiya kodeksi loyahasini ishlab chiqish lozimligini alohida ta'kidlagan edi¹.

Sh.Mirziyoyev birlashgan millatlar tashkiloti bosh assambleyasining 75-sessiyasida ta'kidlaganlaridek, "Biz orolbo'yi mintaqasini ekologik innovatsiya va texnologiyalar hududi, deb e'lon qilish haqida birlashgan millatlar tashkiloti bosh assambleyasining maxsus rezolyutsiyasini qabul qilishni taklif etamiz. Ushbu muhim hujjat tasdiqlangan sanani esa "Xalqaro ekologik tizimlarni himoya qilish va tiklash kuni" sifatida joriy qilish va amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'lardi"².

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida "Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdirlar"³, deb ko'rsatilganki, bu har bir fuqaroning tabiat oldidagi burchini hayot tarziga aylantirishi lozimligi anglatadi. Shu sababli mamlakatimizda oxirga yillarda atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holatni yaxshilashni ta'minlash sohasida izchil amaliy ishlar olib borilmoqda.

Ta'kidlash joizki, prezidentimiz tashabbusi bilan atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilash, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi qonun hujjatlari buzilishlari profilaktikasi, ularni aniqlash va oldini olishning samarali mexanizmlarini joriy etish, respublika aholi punktlarining sanitariya va ekologik holati uchun davlat organlari, xo'jalik yurituvchi subyekt rahbarlari va fuqarolarning shaxsiy javobgarligini kuchaytirish, shuningdek O'zbekiston Respublikasining iqlim o'zgarishi bo'yicha "Parij bitimini ratifikatsiya qilish, 2019 – 2028 yillarda qattiq maishiy chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish va 2019–2030 yillarda o'zbekiston respublikasining «Yashil» iqtisodiyotga o'tish strategiyalari, 2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarga erishish kabi ulkan maqsadlar yo'lida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida yangi

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030 yilgacha bo'lgan davrda o'zbekiston respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmoni toshkent, 2019 yil 30 oktyabr.

² «Xalq so'zi» gazetasi № 202 24.09.2020 <http://xs.uz/uz/site/newspaper?page=6>

³ *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovozi berish orqali qabul qilingan.*

davlat boshqalararuvi tizimi shakllantirildi, bir qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi, strategik va dasturiy hujjatlar yangilandi⁴.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev BMT bosh assambleyasining 75-sessiyasida ta'kidlaganidek, "Biz orol bo'yi mintaqasini ekologik innovatsiya va texnologiyalar hududi, deb e'lon qilish haqida BMT bosh assambleyasining maxsus rezolyutsiyasini qabul qilishni taklif etadi. Ushbu muhim hujjat tasdiqlangan sanani "Xalqaro ekologik tizimlarni himoya qilish va tiklash kuni" sifatida joriy qilish va amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'lardi"⁵.

O'zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" 187-son qarori⁶, o'zbekiston respublikasi prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi "Xalq ta'limi boshqalararuv tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son⁷, vazirlar mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-son⁸, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son farmonlari⁹, vazirlar mahkamasining 2019 yil 27 maydagi "O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 434-son qarori, O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni¹⁰, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrdagi "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-son farmoni¹¹,

---

⁴ O'zbekiston Respublikasining 2018 yil 2 oktyabrdagi iqlim o'zgarishi bo'yicha "Parij bitimini (Parij, 2015 yil 12 dekabr) ratifikatsiya qilish to'g'risida"gi o'rq-491-son qonuni

⁵«Xalq so'zi» gazetasi № 202 24.09.2020 <http://xs.uz/uz/site/newspaper?page=6>

⁶ Kompetensiyaviy yondashuv asosidagi davlat ta'lim standarti. -T. 2017 yil 6 apreldagi 187-son qarori.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi, "Xalq ta'limi boshqalararuv tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son farmoni.

⁸ O'zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda "xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 997-son qarori.

⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5712-son farmoni.

¹⁰ o'zbekiston respublikasining «ta'lim to'g'risida»gi qonuni, "xalq so'zi", 2020 yil 24 sentabr, 202 (7704)-son.

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi 2020 yil 29 oktyabrdagi PF-6097 son farmoni.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son farmoni¹² va shu kabi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning ijrosini amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Ayniqsa, ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi 2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni so'zsiz amalga oshirish, respublika hududidagi ekologik muammolar echimiga ta'lim tizimini joriy qilish bilan hissa qo'shish, o'sib kelayotgan yosh avlodning ekologik savodxonligini oshirish, ekologik ongi va ekologik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, ekologik ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga yo'naltirilganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi¹³.

Umumiy o'rta ta'lim tizimida ekologiyaning nazariy asoslari hamda ekologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar mavjud o'quv fanlari mazmunida uzviylik asosida berilib, boshlang'ich ta'lim o'quv fanlari doirasida suvni tejash va asrash, atmosfera havosining ahamiyati va uni muhofaza qilish, er resurslari va er osti boyliklaridan oqilona foydalanish, o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish, chiqindilarni yig'ish va joylashtirish, o'zbekistonning go'zal va betakror tabiatini asrash, o'zi yashaydigan qishloq (yoki shahar) tabiatini asrashda faol ishtirok etishi, o'zbekistondagi qo'riqxonalar va tabiat bog'lari, shuningdek orol dengizi fojiasi to'g'risida umumiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi nazarda tutilganki, bular boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik tarbiyalash muammosining dolzarbligini belgilab beradi.

Atrof-muhit muhofazasi ilmi va unga oid ta'limiy-tarbiyaviy g'oyalar «Avesto»^{14, 15}, «Qur'oni Karim»¹⁶, Hadisu sharif ilmi, Xalq

---

¹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim – tarbiya va ilm – fan sohalarini rivojlantirish chora – tadbirlari to'g'risidagi 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108 – son farmoni.

¹³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, yildagi PF-4947-son o'zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida 07.02.2017.

¹⁴ «Avesto» va uning insoniyat taraqqiyotidagi o'rni. – Toshkent: fan, 2001. – 19 b.

¹⁵ "Avesto". Tarixiy-adabiy yodgorlik. Asqad mahkam tarjimai. – Toshkent: "Sharq", 2001. -- 384 b.

¹⁶ "Qur'oni Karim". O'zbekcha izohli tarjima. -Toshkent, 2001. -767 b.

pedagogikasi kabi milliy-ma'naviy manbaalarda o'z aksini topganligi muammoning tarixiy-pedagogik jihatga egaligidan dalolat beradi.

Jumladan, Al-buxoriy, At-Termiziy, Beruniy, Ibn Sino, Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Xorazmiy, Forobiy, Amir Temur, Ulug'bek, Alisher Navoiy, Bobur, Abdurahmon Jomiy, Husayn Voiz Koshifiylarning asarlarida tabiat va jamiyat, ularning o'zaro aloqadorligi, atrof-muhit muhofazasi, tabiat ne'matlarini asrash, ulardan tejab-tergab foydalanish, tabiatni e'zozlash kabi muammoli masalalar echimi o'sha davr darajasida ilmiy-amaliy jihatdan asoslab berilgan.

Bular shundan dalolat beradiki, o'quvchilarda atrof-muhitga g'amxo'r va ma'suliyatli munosabatni tarbiyalash, o'z o'lkasi, vatani tabiatiga muhabbat hissini shakllantirish masalasi mazmun-mohiyati bilan bugungi ekologik tarbiyaning tarixiy ildizlari bo'lgan.

O'zbek olimlari: A.Abulqosimov, Z.Akramov, L.Alibekov, P.Baratov, U.Beknazarov, Sh.T.Otaboyev, A.Rafiqov, A.S.To'xtayev, J.Xolmo'minov P.G'ulomov, Sh.Avezov, N.O'.Nishonova, L.Xudoyberdiyev, M.M. Mirbabayev, M. Nishonboyeva, A.T.hayitov, B.Kulto'rayev, I.Sh.Ismatov, V.N. Sattarov, Yu.Karimov, N.Sh.Bozorova, F.U.Jumanova, M.E.Musayeva, P.U.Byerdanova, X.A.Raxmatova, T.Bekturov, K.B.Muxammadiyevlarning tadqiqot ishlarini alohida qayd etish mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish L.T.Shonasirova, G.O.Komilova tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan bo'lsa, boshlang'ich sinflarda ekologik ta'lim-tarbiya muammolari M.A.Yuldashev, G.A.Sultonova, N.Ashurova, M.B.Rahimqulova, N.M.Egamberdiyeva, M.D.Rahmatullayeva, Sh.Mirzaxmedova, M.M.Aliqulova, N.J.Isaqulova, A.R. Meliboyev, A.Yu.Kuchkinov va boshqalarga tadqiqotchilar tomonidan amalga oshirilgan. Mazkur tadqiqot ishlarida boshlang'ich sinflarda ekologik ta'lim – tarbiya muammolari, ularning tarixiy taraqqiyoti va hozirgi holati, shuningdek, mazmuni, metodi, shakllari va vositalari ilmiy pedagogik va metodik jihatdan asoslangan.

Jumladan, rus olimi akademik I.D.Zverev, A.N.Zaxlebniy, S.K.Matrusov, I.A.Rikov, A.P.Sidelkovskiy, I.T.Suravegina, I.V.Svetkova, L.Berg, I.Gerasimov, E.Girusov, Yu.Izrael, K.Losev, D.Medouz, T.Miller, N.Moiseyev, Yu. Odum, A. Pechchei, N. Reymers,

V. Sukachyov, R. Uitteker, A.S.Shvars, A. Yablokov, Ye.V.Xoxlova olimlar ekologiya fani va tabiatni muhofaza qilish ilmining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar.

Jahon ta'lim tizimida ekologiya fani va tabiatni muhofaza qilish masalalari Christian Guet, Jenefer Gonzales, Irina Katane, Maria Saxton, Monica Green, D.Meadows, T.Miller, E.Odum, A.Peccej, R.Whittaker, M.Green va boshqalaralarning tadqiqot ishlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishning turli jihatlari tadqiq etilgan.

Ilmiy pedagogik adabiyotlar va bajarilgan tadqiqotlar tahlilidan ma'lum bo'ldiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik tarbiyalash prinsiplari va texnologiyasi bo'yicha maxsus tadqiqotlar shu kunga qadar o'tkazilmagan. Shuningdek, boshlang'ich sinflardagi ekologik tarbiya amaliyotining tahlili shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarni ekologik tarbiyalash borasida quyidagi nomutanosiblik va ziddiyatli holatlar vujudga kelgan:

Yuqorida qayd etilgan nomuvofiqlik va ziddiyatlar ekologik tarbiya muammosini davr talabi darajasida ilmiy pedagogik hal etish zaruratini keltirib chiqargan.

I BOB. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING EKOLOGIK BILIMLARINI KONSEPTUAL TAMOYILLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA.

1.1-§ Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish pedagogik muammo sifatida.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik tarbiyalashda konseptual prinsiplar asosida takomillashtirishning pedagogik muammosi kelajakdagi o'qituvchilar o'rtasida ekologik madaniyat va atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga yordam beradigan samarali o'qitish usullari va strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish zarurati hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyatda ekologik muammolar tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ekologik madaniyat va ekologik ongni tarbiyalash pedagogik tizimning muhim vazifasidir. Biroq, ekologik ta'lim bo'yicha o'quv dasturlari va uslubiy qo'llanmalarning aksariyati o'quvchilarni o'qitishga qaratilgan. Shu bilan birga, o'z o'quvchilarida ekologik ong va madaniyatni shakllantirish uchun mas'ul bo'lgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar ham ushbu masala bo'yicha har tomonlama va tizimli tayyorgarlikka muhtoj.

Pedagogik ta'limni takomillashtirish jarayonida tabiat va inson o'rtasidagi munosabatlar, barqaror rivojlanish, ekologik javobgarlik, fanlararo yondashuv va amaliyotga yo'naltirish kabi ekologik ta'limdagi konseptual tamoyillardan foydalanish mumkin.

Ushbu muammoni hal qilishning asosiy jihatlaridan biri bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar o'rtasida ekologik kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan maxsus fanlar, kurslar va amaliyotlarni ishlab chiqish va joriy etishdir. Ushbu ixtisoslashtirilgan fanlar ekologik muammolarni o'rganish, ularning sabablari va oqibatlarini tahlil qilish, ekologik tadbirlar va loyihalar ssenariylarini ishlab chiqish, shuningdek ularni amalga oshirish amaliyotini o'z ichiga olishi kerak.

Bundan tashqari, ekologik ta'limning barcha o'quv fanlari va fanlariga kiritilishini ta'minlash muhimdir. O'qituvchilar uchun ekologik tamoyillar va maqsadlarni o'qitish faoliyatiga qo'shishga imkon beradigan uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish kerak.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik ta'limini muvaffaqiyatli yaxshilash uchun, shuningdek, ushbu sohada ekologik ta'lim va ilmiy tadqiqotlar bilan shug'ullanadigan mutaxassislarni jalb qilish kerak. Pedagogik ta'lim muassasalari va ekologik tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar o'quv jarayonini boyitadi va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik ta'lim va tarbiyalashning turli shakl va usullarini amalga oshiradi.

Shunday qilib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik tarbiyalashda konseptual prinsiplar asosida takomillashtirishning pedagogik muammosi ixtisoslashtirilgan fanlar va uslubiy materiallarni ishlab chiqishni, ekologik tamoyillarni barcha o'quv fanlariga integratsiyalashni, shuningdek ekologik tashkilotlar va mutaxassislar bilan o'zaro munosabatlarni o'z ichiga olgan kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi.

1.1.1-jadval

№	Pedagogik muammo	Tasnif
1.	Экологик та'limning ahamiyati to'g'risida etarli darajada xabardorlik	bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar jamiyatda barqaror rivojlanish va ekologik madaniyatni shakllantirishda ekologik ta'limning rolini etarlicha tushunmaydilar va qadrlamaydilar
2.	Atrof-muhit masalalari bo'yicha etarli malakaga ega emas	bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar ekologiya va barqaror rivojlanish sohasida etarli bilim va ko'nikmalarga ega emaslar, bu ularning o'quvchilarni ushbu sohada samarali o'qitish va o'qitish qobiliyatiga to'sqinlik qiladi.
3.	Ekologik faoliyatda amaliy tajribaning etishmasligi	bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar ekologik tadbirlar va loyihalarni o'tkazishda tajriba va amaliy ko'nikmalarga ega emaslar, bu ularning o'quv amaliyotida ekologik ta'lim tamoyillarini faol qo'llash imkoniyatlarini cheklaydi.

4.	Ekologik ta'limning pedagogik tayyorgarlikka integratsiyasining yo'qligi	ekologik ta'lim pedagogika universitetlarining o'quv dasturlari va dasturlariga etarlicha kiritilmagan, bu esa bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ushbu sohada tizimli tayyorgarligining etishmasligiga olib keladi va ularning o'quv jarayoniga ekologik mavzularni kiritish qobiliyatiga to'sqinlik qiladi.
----	--	---

Ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan pedagogik muammolardan biri bu ekologik ta'limning konseptual tamoyillari asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni o'qitish jarayonini takomillashtirishdir.

Ekologik ta'lim zamonaviy o'quv jarayonining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning ekologik savodxonligini, atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatini va kelajak avlodlar uchun tabiatni muhofaza qilish manfaatlarini yo'lida harakat qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

Biroq, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarnida ekologik ta'limni takomillashtirishda bir qator muammolar mavjud. Ulardan ba'zilari:

1. Ekologik ta'limning ahamiyati to'g'risida etarli darajada xabardorlik: ko'plab o'quvchilar hanuzgacha nafaqat ekologik ta'limning ahamiyatini, balki u bilan bog'liq muammolar va muammolarni ham tushunmaydilar. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga ekologik ta'limning ahamiyatini tushunishga va qadrlashga yordam beradigan usullarni ishlab chiqish muhim, shunda ular uni samarali o'rgatishlari mumkin.

2. O'qituvchilar orasida malakaning etishmasligi: ko'pincha o'qituvchilarning o'zlari ekologiya sohasida etarli bilim va ko'nikmalarga ega emaslar. Ular dolzarb ekologik muammolarni tushunish va o'qitishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Shuning uchun o'qituvchilar o'z amaliyotida ekologik ta'limni samarali amalga oshirishlari uchun qo'shimcha treninglar va malaka oshirish muhim ahamiyatga ega.

3. O'quv dasturidagi cheklovlar: ba'zi hollarda o'quv dasturining hajmi ekologik ta'limga etarlicha e'tibor berishga imkon bermaydi. Bu vaqt cheklovlari yoki ta'lim tizimida boshqa ustuvorliklar mavjudligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ekologik ta'lim bo'yicha etarli miqdordagi tarkibni o'z ichiga olgan va olingan bilimlarni amalda qo'llash uchun imkoniyat yaratadigan o'quv dasturlarini ishlab chiqish muhimdir.

4. Ekologiyani o'qitish uchun uslubiy asoslarning etishmasligi: ko'plab o'qituvchilar ekologiyani o'qitish uchun uslubiy asoslarning etishmasligi muammosiga duch kelishmoqda. Ular o'quvchilar uchun qulay va qiziqarli bo'lgan materiallar, texnikalar va topshiriqlarni topish va ishlab chiqishda qiynalishi mumkin. O'qituvchilarga ekologik ta'lim bo'yicha darslar va darslarni ishlab chiqishda yordam beradigan manbalar va materiallarni yaratish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun biz quyidagi tavsiyalarni taklif qilishimiz mumkin:

1. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik ta'lim bo'yicha ixtisoslashtirilgan kurslar va seminarlar yaratish. Ushbu kurslar nafaqat ekologik ta'lim tushunchalarini, balki o'qitish usullari, amaliy mashg'ulotlar va vazifalarni ham o'z ichiga olishi kerak.

2. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga o'z bilim va ko'nikmalarini sharoitlarda qo'llashlari uchun amaliy imkoniyatlar yaratish uchun mahalliy ekologik tashkilotlar va maktablar bilan hamkorlik o'rnatish.

3. Boshqa o'quv fanlar va fanlar ichiga ekologik ta'lim integratsiyasi, uning har tomonlama va tizimli tabiatini ta'minlash uchun.

4. Ushbu mavzu bo'yicha dars va darslarni tayyorlash jarayonini soddalashtirish maqsadida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar uchun ekologiyani o'qitish bo'yicha uslubiy tavsiyalar va materiallarni ishlab chiqish.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik ta'limning konseptual tamoyillarini joriy etish ekologik ta'limni o'z ishlarida samarali amalga oshirishga va ekologik savodli fuqarolarning yangi avlodini tarbiyalashga qodir bo'lgan ekologik ongli va mas'uliyatli o'qituvchilarni shakllantirishga yordam beradi.

Faoliyatning barcha sohalaridagi mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligi darajasini oshirish mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning yetakchi shartidir. Umumta'lim maktabi, o'rta va oliy o'quv yurtlarida ta'lim jarayonining samaradorligi o'qituvchilarning malakasi bilan bog'liqdir. Ekologiyani integratsiyalashgan ilmiy-ta'lim fani sifatida ko'rib, yosh avlodni ekologik tarbiya va ekologik tarbiyalashda o'qituvchilarning alohida o'rni, ularning kasbiy-pedagogik ekologik tayyorgarligi sifatini oshirish muhimligini alohida ta'kidlash lozim. Bu pedagogika universiteti bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalash jarayonini tashkil etishning asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqish muammosini dolzarbdir.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligining umumiy tizimida ekologik ta'limning ahamiyatining konseptual va uslubiy asoslari keltirilgan. Integral, shaxsiy faoliyat va energetik yondashuvlarga asoslangan ekologik ta'lim jarayonini amalga oshirish algoritmi ishlab chiqildi; maqsad va vazifalar shakllantiriladi; ekologik ta'limning tamoyillari va vazifalari aniqlandi va asoslandi; asosiy kompetensiyalar. Ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi mutaxassis — amaliyotchilarning ilg'or pedagogik tajribasini umumlashtirish, pedagogik tajriba-sinov, test, matematik statistika usullari. Pedagogik tajriba-sinov ma'lumotlari ishlab chiqilgan ekologik ta'lim metodologiyasining samaradorligini ko'rsatdi, u o'z mazmuniga tarbiyaviy faoliyat vositalari, usullari, shakllari, uning darajasini belgilovchi shart-sharoitlar va omillarni o'z ichiga oladi. Ekologik ta'lim samaradorligining nazariy asoslangan va tajriba-sinovlar tasdiqlangan ko'rsatkichlari pedagogika universiteti bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi darajasining oshishini ko'rsatadigan ma'lumotlarni obyektiv baholash imkonini beradi. Ekologik ta'lim — bo'lajak o'qituvchining ekologiya sohasidagi kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishning eng muhim shartlaridan biri, universitetdagi o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Ekologik ta'lim insonning atrof-muhit bilan munosabatlarini uyg'unlashtirishga qaratilgan; hayot sifatini belgilaydigan tabiatning bir qismi sifatida o'zini anglash; uning holati uchun javobgarlikni shakllantirish. Bu tabiiy muhitni muhofaza qilish

va himoya qilish, uning ma'naviy va moddiy qadriyatlarini o'zlashtirish majburiyatlarini chuqur anglash orqali pedagogik ta'sir subyektining ufqlarini sezilarli darajada kengaytirish va boyitishga qaratilgan ekologik ta'limning rivojlanayotgan funksiyasidan dalolat beradi. Zamonaviy sivilizatsiyani saqlab qolish va yanada rivojlantirish sharti. Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi ilmi hamda amaliyoti o'ziga xos rivojlanish tarixiga ega¹⁷.

O'tgan asr oxirida ekologik ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasini ishlab chiqishdagi dastlabki qadam tabiatni muhofaza qilish vazifalarini hal etishga yo'naltirilgan, odamning tabiatni muhofaza qilish faoliyati esa uning asosiy mazmuniga aylangan. Biroq tabiatni muhofaza qilish ta'lim — tarbiyasi, o'sha paytdagi tajribalar ko'rsatganidek, odamning tabiatga uyg'un munosabatini shakllantirishda muhim o'rin tutmagan¹⁸.

Tabiat – inson uchun go'yoki beshik, bamisoli ona quchog'i. Uning bag'ri keng, qalbi esa inson uchun hamisha ochiq. U o'z saxovati, noz-ne'matlarini insonlardan aslo ayamaydi. Yer esa jamiki boyliklar, noz-ne'matlar manbai. Shu bois insoniyat tomonidan e'zozlanib, ulug'lanib, ona — zamin deya e'tirof etiladi. Bugungi kunda tahdid solayotgan eng katta muammo – ekologik halokatning oldini olishda atrof-muhitni mehr-muhabbat va shafqat bilan muhofaza qilish, e'zozlash insoniyatga yordam berishi mumkin.

Rivojlangan mamlakatlardagi o'rtacha darajadan ancha past; katta yoshli aholining qariyb 90% atrof-muhit masalalari bo'yicha ommaviy axborot vositalariga qiziqish bildirmaydi.

Tabiatdan foydalanish – jamiyatning moddiy va ma'naviy-madaniy ehtiyojlarini qondirish maqsadida tabiiy sharoit va resurslar xilma-xilligidan foydalanish shakllari va ularni muhofaza qilish chora-tadbirlari majmui. Tabiatdan foydalanish bo'yicha har bir tadbir uni muhofaza qilish bilan birga qo'shib olib borilgandagina atrof-muhit ifloslanishining oldini olish mumkin bo'ladi¹⁹.

Bu jamiyatning iste'molchilikdan tabiatni muhofaza qilishgacha bo'lgan tashqi dunyo bilan munosabatlar tabiatini tubdan

---

¹⁷ Avazov Sh. «Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi» darsligi 2-nashr. – T.: «ILM-ZIYO», 2014. – 231 b.

¹⁸ Avazov.Sh, Saydamatov.F. Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik (4-nashri). – t.: «Ilm Ziyο», 2017. — 232 b.

¹⁹ Avazov Sh. «Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi» darsligi 2-nashr. – T.: «ILM-ZIYO», 2014. – 231 b.

o'zgartirishga tayyor emasligidan dalolat beradi; jonlantirish zarurati milliy tizimning barcha qismlarida ekologik ta'limga qaratilganligida.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi tizimida ekologik ta'limning o'rni va rolini nazariy asoslash mumkin.

1. Algoritm ishlab chiqish bo'lajak o'qituvchini kasbiy tayyorlash jarayonini tashkil etish va ekologik yo'naltirilgan tarbiya.

2. Nazariy jihatdan asoslash va pedagogika oliy o'quv yurti bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalash bo'yicha biz tomonidan ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini tajriba-sinovlar tarzda tekshirish.

Ekologik ta'lim tizimining mazmunini tahlil qilish uning muhim tarkibiy qismlaridan biri ekologik ta'lim ekanligini ko'rsatdi.

Ekologik ta'lim kasbiy, pedagogik, ekologik kompetensiya bilan belgilanadi universitet o'qituvchilari, tarkibiga quyidagilar kiradi:

- Asosiy yo'nalishlarini bilish davlat siyosati atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlash;

- Jahon ekologik inqirozining sabablari va uni bartaraf etish yo'llarini o'zlashtirish;

- Ahamiyatini anglash aholining ekologik ta'limini barqaror ijtimoiy ta'minlash sharti sifatida mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi;

- Ekologik tarbiyaning samarali vositalari, usullari va shakllaridan foydalanish;

- Atrof-muhit holati uchun shaxsiy javobgarlikni anglash.

Darajasi va harakat hissiyotlarda namoyon bo'lishi.

Atrof-muhitga munosabati ustunligidan dalolat beradi. Fikrlash jarayonlarining ta'siri uning hissiylik darajasi bilan bog'liq. Hissiy jihatdan rang-barang mazmunga ega bo'lib, u nafaqat subyektning ma'lum bir lahzadagi yoki hozirgi vaziyatdagi holatini, balki uning ma'lum bir davrdagi rivojlanish yo'nalishini ham aks ettiradi. Bu bir qator funksiyalarni aniqlash imkonini beradi, ularning asosiylari:

- Kognitiv - aniqlash, psixo-emotsional bog'liqlik yashash muhiti parametrlaridan davlatlar;

- Rehabilitatsiya — tabiat bilan muloqot qilish jarayonida salomatlik ko'rsatkichlarini yaxshilash haqida xabardorlik;

- Tarbiyaviy — atrofdagi tabiatning holati, uni muhofaza qilish zarurati uchun javobgarlikni shakllantirish;

• Estetik — tabiiy obyektlarning yorug‘ligi, rangi va shakllarining optimal kombinatsiyasi ta’sirida go‘zallik tuyg‘usini shakllantirish.

Ijobiy psixo-emotsional fon yaratadi, qadriyatlarni o‘zlashtirish uchun zarur shart-sharoitlar vositalaridan biri tabiatdir, ekologik ta’lim, asosiy uning vazifasi shaxsiy rivojlanish va takomillashtirish maqsadlari tizimi sifatida hayotiy qadriyatlar yo‘nalishlarini shakllantirishdir.

Tabiat bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish uchun keng imkoniyatlar yaratadi o‘z-o‘zini namoyon qilish, o‘zini namoyon qilish va o‘zini o‘zi bilish, bu kasbiy pedagogik ekologik makonni sezilarli darajada kengaytiradi.

O‘qituvchining faoliyati atrofdagi tabiatning ta’siri to‘g‘risida maxsus bilimlar tizimini o‘zlashtirish jarayonida shakllanadi:

- Insonning ma’naviy, axloqiy va jismoniy holati to‘g‘risida;
- Hayot sifatining atrof-muhit parametrlarining holatiga bog‘liqligini bilish;

- Xarakterni tushunish uchun sabab bo‘lgan odamlarning atrof-muhitga halokatli ta’siri globalikning paydo bo‘lishi ekologik inqiroz.

Yuqori daraja kasbiy va pedagogik ekologik tayyorgarlik ekologik ta’limni uning ajralmas tarkibiy qismi sifatida idrok etishga yordam beradi, imkon beradi, bo‘lajak o‘qituvchining shaxsiy qadriyatlari tizimini qayta qurish; ijtimoiy shartli standartlarni o‘rganish xulq-atvor normalari va qoidalarining tuzilishi sifatida tabiat bilan o‘zaro munosabat va uning xavfsizligini ta’minlash.

Tizim-energetik metodologiyasi va ijtimoiy-pedagogik kasbiy faoliyatni tashkil etish algoritmini ishlab chiqishga imkon berdi.

Ekologik ta’limga yo‘naltirilgan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik ekologik tayyorgarligining nazariy modelini ishlab chiqish

Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy-pedagogik ekologik tayyorgarligi samaradorligini oshirish shartlarini aniqlash:

- o‘qituvchilarning malakasi;
- pedagogika oliy o‘quv yurtlari bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining yuqori darajadagi kasbiy-pedagogik ekologik tayyorgarligini ta’minlashga o‘quv jarayonini yo‘naltirish;

- atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlash bo'yicha davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini bilish;
- jahon ekologik inqirozining sabablari va uni bartaraf etish yo'llarini o'zlashtirish;
- ekologlarning ekologik ta'limini mamlakatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun muhimligini anglash.

Ekologik ta'lim mazmunining ta'rifi:

- atrof-muhit holati va odamlarning hayotiy belgilarining yomonlashuvi to'g'risida yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish zarurligini shakllantirish;
- insonning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlari xarakterini o'zgartirish usullarini aniqlash va ulardan foydalanish;
- vayron bo'lgan tabiiy obyektlarni tiklash texnologiyalari bilan tanishish;
- tabiatdagi faoliyat va xatti-harakatlarni nazorat qilishning samarali usullarini ishlab chiqish va qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish;
- atrof-muhit holati uchun shaxsiy javobgarlikni tarbiyalash usullarini aniqlash va ulardan foydalanish.

Pedagogika universiteti bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik ta'limga yo'naltirilgan tayyorlash (1-rasm).

Ekologik ta'limga yo'naltirilgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik ekologik tayyorgarligining nazariy modelini ishlab chiqish

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy-pedagogik ekologik tayyorgarligi samaradorligini oshirish shartlarini aniqlash:

- O'qituvchilarning malakasi;
- Pedagogika oliy o'quv yurtlari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining yuqori darajadagi kasbiy va pedagogik ekologik tayyorgarligini ta'minlashga o'quv jarayonini yo'naltirish;
- Atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlash bo'yicha davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini bilish;
- Jahon ekologik inqirozining sabablari va uni bartaraf etish yo'llarini o'zlashtirish;
- Mamlakatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun ekologlarning ekologik ta'limi muhimligini anglash.

Ekologik ta'lim mazmunining ta'rifi:

- Atrof-muhit holati va odamlarning hayotiy belgilarining yomonlashuvi to'g'risida yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish zarurligini shakllantirish;

- Insonning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlari xarakterini o'zgartirish usullarini aniqlash va ulardan foydalanish ;

- Vayron bo'lgan tabiiy obyektlarni tiklash texnologiyalari bilan tanishish;

- Tabiatdagi faoliyat va xatti-harakatlarni nazorat qilishning samarali usullarini ishlab chiqish va qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish;

- Atrof-muhit holati uchun shaxsiy javobgarlikni tarbiyalash usullarini aniqlash va ulardan foydalanish.

Ekologik ta'limga yo'naltirilgan bo'lajak o'qituvchining kasbiy-pedagogik ekologik tayyorgarligi jarayonini tashkil etish algoritmi ekologik ta'lim natijalarini bashorat qilish samaradorligi bir qator omillar bilan bog'liq: bu jarayonning tarkibiy murakkabligi, uning mazmunini tashkil etuvchi elementlarning ko'pligi; ko'p darajali ular o'rtasidagi munosabatlar;

Ekologik ta'limning maqsad va vazifalarining vositalar, usullar, tashkil etish, shart-sharoitlarni tanlash, obyektiv baholash mezonlarini ishlab chiqish va boshqalar bilan o'zaro bog'liqligi.

- pedagogik ekologik tayyorgarligiga qaratilgan ekologik ta'lim, ijtimoiy ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni modellashtirish sifatida qaraladi;

Ekologik bilim tizimlari, amaliy ekologik faoliyat qobiliyatlari va malakalari. Alohida ahamiyatga ega nazariy model ekologik ta'limni faoliyatning boshqalar sohalaridan tashqarida ko'rib chiqish mumkin emasligi sababli olinadi: o'quv, ilmiy, jamoat, madaniy. Bu ekologik ta'limning maqsadlari, vazifalari, funksiyalari va tamoyillarini ishlab chiqishni talab qiladi, ularni bilish imkon beradi jarayonni boshqarish mexanizmini professional tarzda aniqlang pedagogik o'z bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini pedagogik ekologik tarbiyalash.

Tabiatni muhofaza qilish – hozirgi va kelgusi avlodlar manfaatlari yo'lida tabiiy resurslar va tabiiy muhitni, jumladan, er, er osti boyliklarini, flora va faunada turlar xilma-xilligini, suv va

havoning tozaligini saqlash, to'g'ri foydalanish va qayta tiklashga yo'naltirilgan, ilmiy asoslangan mahalliy, davlat va xalqaro chora-tadbirlar majmui²⁰.

Ekologiya, pedagogika, ilmiy tadqiqotlar natijalarini qiyosiy tahlil qilish va umumlashtirish, psixologiya, shuningdek, tadqiqotimiz ma'lumotlari aniqlashga imkon berdi.

Ekologik ta'lim tamoyillari:

- Davomiylik va individuallashtirish;

Darajaga erishish uchun muammo-maqсадga yo'naltirilganlik kasbiy pedagogik ekologiya sohasidagi kompetensiyaviy faoliyat;

- Tabiat bilan o'zaro munosabat sohasida milliy an'analarga yo'naltirish va tayanish.

Ekologik ta'lim jarayonini tizimli-strukturaviy ta'minlash foydalanish bilan bog'liq integrativ asoslangan, shaxsiy faoliyat, sinergetika va boshqalar yondashuvlar. Bu munosabatlarni hisobga olgan holda o'rganilayotgan jarayonni ko'rib chiqish imkonini beradi, uning turli tarkibiy qismlari va elementlarining o'zaro bog'liqligi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik ta'lim haqidagi tushunchalarini yaxshilash uchun quyidagi konseptual tamoyillarga e'tibor qaratish lozim:

1. Tizimli fikrlash: kelajakdagi o'qituvchilar ekologik tizimlar va ushbu tizimlardagi turli xil tarkibiy qismlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligi to'g'risida yaxlit tushunchani ishlab chiqishlari kerak. Bu ekotizimlar, bioxilma-xillik va ekologik o'zaro ta'sir tushunchalarini tushunishni o'z ichiga oladi.

2. Barqarorlik: o'qituvchilar barqaror amaliyot va tabiiy resurslarni saqlash va saqlashning ahamiyati to'g'risida bilimlarga ega bo'lishlari kerak. Ular barqarorlik tamoyillarini o'zlarining o'qitish amaliyotiga qo'sha olishlari va o'quvchilarini barqaror xatti-harakatlarni qabul qilishga undashlari kerak.

3. Joyga asoslangan ta'lim: bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar mahalliy ekotizimlarning ahamiyatini va ularning o'ziga xos xususiyatlarini tan olishlari kerak. Ular mahalliy muhit va kengroq ekologik kontekst o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishlari va ekologik

---

²⁰ Avazov Sh. «Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi» darsligi 2-nashr. – T.: «ILM-ZIYO», 2014. – 231 b.

tushunchalarni tasvirlash uchun mahalliy misollardan foydalanishlari kerak.

4. Tajribali ta'lim: o'qituvchilar ekologik tushunchalarni bevosita o'rganish va tushunishga imkon beradigan amaliy va tajribali o'quv faoliyati bilan shug'ullanishlari kerak. Bunga ekskursiyalar, ochiq sinfdagi mashg'ulotlar va amaliy tajribalar kiradi.

5. Fanlararo yondashuv: bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni biologiya, geografiya, atrof-muhit fanlari va ijtimoiy fanlar kabi turli fanlardan tushunchalarni o'z ichiga olgan holda ekologik ta'limga fanlararo yondashishga undash kerak. Bu o'quvchilarga ekologik tushunchalarni har tomonlama tushunishga yordam beradi.

6. Tanqidiy fikrlash: o'qituvchilar ekologik ta'lim berishda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini birinchi o'ringa qo'yishlari kerak. Ular o'quvchilarni ma'lumotlarni tahlil qilish va baholashga, turli xil ekologik tushunchalar o'rtasida aloqalarni o'rnatishga va o'z bilimlarini ssenariylarga tatbiq etishga undashlari kerak.

7. Ijtimoiy Adolat bilan bog'liqlik: bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar ekologik muammolarning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jihatlarini tushunishlari kerak. Ular atrof-muhit resurslarining teng taqsimlanmaganligini tan olishlari va ekologik adolat va tenglikni himoya qilishlari kerak.

Ushbu sohalarni takomillashtirishni ta'minlash uchun o'qituvchilarni o'qitish dasturlari ushbu konseptual tamoyillarga qaratilgan kurs ishlari va amaliy tajribalarni o'z ichiga olishi kerak. Amaliy mashg'ulotlar, ekskursiyalar va ekologik ta'lim bo'yicha mutaxassislarining mehmon ma'ruzalari kelajakdagi o'qituvchilarning ushbu tamoyillarni tushunishi va qo'llanilishini yanada oshirishi mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchilarga ularning ekologik jihatdan doimiy o'sishi va rivojlanishini ta'minlash uchun doimiy malaka oshirish imkoniyatlarini taklif qilish kerak.

Integratsiyalashgan yondashuv keng qamrovli dasturni ta'minlaydi, qaratilgan ta'lim jarayoni tizimining elementlari belgilangan maqsadga erishish uchun. Ushbu yondashuv inklyuziyaga hissa qo'shadi, metodologiyasi tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim muhitida o'quvchilarning ekologik tarbiyasi pedagogika universiteti o'rganishga asoslangan o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tashkil etish ijtimoiy va tabiat hodisalari. Sinergiyada

topiladi tizimli yondashuv g'oyasini amalga oshirish, kibernetika va boshqalar bilimlarni qadim zamonlardan to hozirgi davrgacha ijtimoiy rivojlanish. Sinergetik yondashuv tabiatdan o'rganishni talab qiladi; asosiy tadqiqot usullari sifatida tahlil, tajriba-sinov va hokazolardan foydalanadi, uslubiy jihatdan farqlanadi ongning stereotiplarini engishga yordam beradigan everistik yo'nalish;

Bu yondashuv ta'lim tizimining o'zaro ta'sir qilish usullarini aniqlash va foydalanish imkonini beradi, boshqalar bilan universitet davlat tashkilotlari, qo'mitalar, markazlar; mumkin ularning o'zgaruvchanligi asosida birgalikda rivojlanish yo'nalishlari; atrof-muhit parametrlarining holati to'g'risida yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish asosida qayta aloqaning ta'sirini hisobga olish va hokazo.

Asosiy g'oya shaxsan faoliyat yondashuvi subyektni uning fazilatlarini, qobiliyatlarini, ehtiyojlari namoyon bo'ladigan faoliyatga kiritish zaruratidan iborat; individual rivojlanish va takomillashtirishning istiqbollari va asosiy yo'nalishlari ochiladi. Amaliy ekologik faoliyat ko'nikmalarining etishmasligi asosiy hisoblanadi, muhitga to'sqinlik qiladi. Ta'lim yuqori o'ziga xosliklar kasbiy-pedagogik ta'lim uning shakllanishiga qaratilganligidan iborat, mutaxassis o'qituvchilar bilan o'rta maktab kasbiy-pedagogik bolalar uchun muhabbat, sabr-toqat, adolat va boshqalar, shaxsiy halollik, mustaqillik, mehnatsevarlik va boshqalar xossalari.

Atrof-muhitni muhofaza qilish – insoniyatning sog'lom yashashi va faoliyat ko'rsatishi muhitini, ya'ni tabiiy, tabiiy-antropogen va antropogen obyektlarni, ekologik tizimlarni va tabiiy resurslarni saqlash, qayta tiklash va ulardan to'g'ri foydalanishga, odam faoliyatining atrof-muhitga salbiy ta'sirini cheklashga, mahalliy va mintaqaviy qulay sharoitlarni bir maromda saqlab, shaxsning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatini uyg'unlashtirish va ekologik ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan barcha chora-tadbirlar majmui²¹.

Yuqori darajadagi kasbiy pedagogik tayyorgarligi ekologik bilimlarni va atrof-muhitni o'zlashtirish uchun kamroq vaqt talab etadi, kasbiy makonni kengaytiruvchi vektor sifatida muhitni muhofaza qilish bo'yicha harakatlar ko'nikmalarini shakllantirishni

---

²¹ Avazov Sh. «Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi» darsligi 2-nashr. – T.: «ILM-ZIYO», 2014. – 231 b.

ta'minlaydigan atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarning o'ziga xos konsepsiyasini ishlab chiqish faoliyati.

Pedagogik tayyorgarlik dinamik bo'lib, bu zamonaviy jamiyatning chuqur o'zgarishlari bilan bog'liq.

Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichining o'ziga xosligi jamiyatning keyingi rivojlanishini ta'minlashning murakkab muammolarini hal qilishda inson, uning aql-zakovati, ma'naviy-axloqiy rivojlanishining rolini sezilarli darajada oshirishdan iborat.

Ijtimoiy rivojlanish uchun malakali mutaxassislar ko'plab vakolatlarga ega bo'lishi kerak, jumladan:

- Ijtimoiy-siyosiy, hayotiy masalalarni muhokama qilish va qabul qilishda ishtirok etish imkonini beradi qarorlar; demokratik institutlarni rivojlantirish;

- Axborot, yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga hissa qo'shish, ularning samaradorligini tahlil qilish va baholash;

- Ta'lim, shaxsiy hayot davomida o'z-o'zini tarbiyalash istagini rag'batlantirish;

- Kommunikativ, muloqotga bo'lgan ehtiyojni aniqlash, atrofdagi odamlar bilan muloqot qilish, ularning intilishlari, qiziqishlari, ehtiyojlarini tushunish ko'nikmalarini shakllantirish;

Jamiyatda o'rnatilgan xulq-atvor normalari va qoidalarini, aloqa sohasidagi madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish zarurligini belgilaydigan ta'lim. Bu ta'limning ta'lim bilan chambarchas bog'liqligidan dalolat beradi, chunki ta'lim va tarbiya jarayonlarining birligigina shaxsning rivojlanishi va takomillashishini ta'minlaydi. O'qituvchining ekologiya sohasidagi yuqori malakasi nafaqat maxsus bilimlarning, balki ta'limning ham tegishli darajasi bilan bog'liq. Biz ekologik ta'limni "ma'naviy-axloqiy rivojlanishning maxsus tashkil etilgan maqsadli jarayoni deb hisoblaymiz, bo'lajak o'qituvchining ekologiya sohasida kasbiy tayyorgarligi muhim tarkibiy komponent universitetdagi o'quv jarayoni. Ekologik samaradorlik psixologik-pedagogik majmua bilan belgilanadigan omillar".

Tadqiqot mavzusi bo'yicha ilmiy va ilmiy uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki: tashkil etish zarurati ekologiya sohasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi darajasini oshirishga qaratilgan o'quv jarayonida teskari aloqadan foydalanish. Ushbu muammoni hal qilish uchun biz

ekologik ta'lim samaradorligi ko'rsatkichlarini ishlab chiqdik, ulardan foydalanish bizga aniqlash imkonini beradi o'quv jarayonini tashkil etishning vositalari, usullari va uslubiy texnikasi, shakllari majmuasidan foydalanishning maqsadga muvofiqligi; pedagogik sharoitlar, ishlashga ta'sir qiladi o'qituvchilar va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ma'lum bir yo'nalishdagi faoliyati.

Pedagogika oliy o'quv yurti bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik tarbiyasi samaradorligini belgilovchi omillar

Ijtimoiy-iqtisodiy	Psixologik va pedagogik
<ul style="list-style-type: none"> - Talab darajasi - O'qituvchilik kasbi; - Keyingi rivojlanish tendensiyalari - O'qituvchi ta'limi; - Moddiy-texnik bazasi - Pedagogika universiteti; - Tabiat bilan munosabatlar va o'zaro munosabatlarning axloqiy va huquqiy normalarini o'zlashtirish darajasi; - Boshqalar ta'lim muassasalari bilan aloqalarni o'rnatish - Fanlar: ekologik - Falsafa, ekologik iqtisodiyot, ekologiya huquqi, antropologiya, - Tarixiy ekologiya va boshqalar. 	<ul style="list-style-type: none"> - O'qituvchilarning malakasi; - Ta'limni tashkil etish - Universitetning ta'lim muhiti; - Shakllanish darajasi - Kelajakning professional motivatsiyasi - O'qituvchilar; - Kasbiy tayyorgarlik sohasidagi universitet an'analari; - Boshqalar ta'lim vositalaridan foydalanish - Fanlar: ekologik pedagogika, - Ekologik psixologiya; - Universitetning asosiy e'tibori - Ekologik qiyofasini shakllantirish - Kelajak o'qituvchilarining hayoti.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha ilmiy va ilmiy uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadi tashkil etish zarurati ekologiya sohasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi darajasini oshirishga qaratilgan o'quv jarayonida teskari aloqadan foydalanish. Ushbu muammoni hal qilish uchun biz ekologik ta'lim samaradorligi ko'rsatkichlarini ishlab chiqdik, ulardan foydalanish

bizga aniqlash imkonini beradi, vositalar, usullar va metodik usullar to'plamidan foydalanishning maqsadga muvofiqligi;

O'quv jarayonini tashkil etish shakllari; ishlashga ta'sir qiluvchi pedagogik sharoitlar o'qituvchilar va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ma'lum bir yo'nalishdagi faoliyati.

Bugungi kunda ekologiya, tabiatdan foydalanish, atrof-muhit muhofazasi va barqaror taraqqiyot sohasidagi ta'lim-tarbiya nafaqat O'zbekistonda, balki jahonda ustuvor masalalardan biriga aylangan. Ekologiya, tabiatdan foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari alohida maqsad — mazmunga ega bo'lib, ekologiya — tabiatdan foydalanish atrof-muhit muhofazasining nazariy asosi hisoblanadi. Bu uchta mushtarak tushuncha ekologik xavfsizlikni, ya'ni odam va tirik mavjudotlar hayotining ekologik himoyasini ta'minlashga xizmat qiladi hamda bu boradagi ta'lim-tarbiya mazmunida o'z ifodasini topadi²².

Amaldagi ko'rsatkichlar dinamikasini tavsiflovchi olingan ma'lumotlarni taqqoslash natijasida pedagogik o'quv jarayonini o'tkazish jarayonida nazorat va tajriba-sinov guruhlar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida ekologik ta'lim darajalari aniqlandi.

Ko'rsatkichlarning informatsionligi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga ruxsat berildi olingan ma'lumotlarni qayta ko'rib chiqish va ekologik ta'lim ko'rsatkichlarini yaxshilash bo'yicha keyingi ishlarni amalga oshirish zarurligini anglash.

Pedagogika universiteti bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik ta'limi bo'lajak o'qituvchining uning holati uchun shaxsiy javobgarligini anglash asosida atrofdagi tabiat bilan uyg'un munosabatlarga erishishdan iborat bo'lgan maqsadni amalga oshirishga qaratilgan, shuningdek, vazifalar majmuasi:

Amaliy ekologik faoliyat motivlari — ekologik ta'limning ahamiyatini tushunish uchun asos muhim komponent sifatida kasbiy ta'lim;

Bashoratli natijalar kasbiy va pedagogik ekologik tayyorgarlik jarayonida ekologik ta'lim va boshqalar.

---

²² Avazov Sh. «Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi» darsligi 2-nashr. – T.: «ILM-ZIYO», 2014. – 231 b.

Ekologik ta'lim mazmuni tabiatning holati to'g'risida yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyojni yaratishga qaratilgan vositalar va usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi; pedagogik ta'sir subyektining atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri xarakterini o'zgartirish usullari; tabiatdagi faoliyat va xatti-harakatlarni nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish;

Uning holati uchun shaxsiy javobgarlikni tarbiyalash usullaridan foydalanish;

- tabiatni tiklash texnologiyalari bilan tanishishning asosiy vositalar ekologik ta'lim tabiatning ma'naviy va moddiy qadriyatlaridir. Ma'naviy ta'sirlar ijobiydir, tabiat rasmlari go'zalligi bilan mukammallashtirilgan insonning psixo-emotsional va jismoniy holati;

Havo tozaligining shifobaxsh ta'siri, ulardan oqilona foydalanish bilan ultrabinafsha nurlar va boshqalar.

Moddiy narsalarga manzarali va dorivor o'simliklarni o'z ichiga oladi; tabiatning turli mevalari; inson bir qismi bo'lgan, xilma-xilligi uning mohiyatini boyitib turuvchi hayvonot dunyosi va hokazo. Ekologik ta'lim usullari orasida etakchi o'rinni egallaydi: atrof-muhit bilan aloqa tabiat;

Tabiatning aniqlanishi insonning atrof-muhit bilan birligining o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligi; sifatini belgilovchi tabiatning rivojlanish qonuniyatlarini tushuntirish tabiatning ajralmas, organik qismi bo'lgan odamlarning hayoti; ishontirish usullari va boshqalar.

1.2-§ Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirishning nazariy asoslari.

Tabiat olloh tomonidan insonga in'om etilgan buyuk ne'mat, boylik, uni asrash har bir insonning burchi.

Ta'lim-tarbiyaning barcha bo'g'inlarida mutaxassislarni tayyorlash uchun o'quv-tarbiya jarayoni mazmuni bugungi kun talablariga yaqinlashtirishga qaratilgan.

Oliygo'har oldida faqat savodli, yuqori malakali mutaxassislarnigina emas, balki tabiat, atrof-muhitga nisbatan, madaniyatni ongli hamda demokratik qayta qurishlarda faol ishtirok eta oladigan barkamol kishilarni tarbiyalashdan ham iborat. Buni

bo'lajak xodimlarning ekologik madaniyatini shakllantirishga tatbiq etadigan bo'lsak, u milliy-tarixiy asoslarga, o'zbek xalqining o'tmishdagi ekologik an'analariga tayanishi, shuningdek, respublikaning hozirgi zamon ekologik muammolari bilan aloqador bo'lishi, umuminsoniy qadriyatlarga tayangani bilan baholanadi.

Respublikada siyosiy mustaqillik qo'lga kiritilishi tufayli mamlakat hayotida ma'naviy qadriyatlar va milliy o'zlikni anglash tiklandi.

O'zbek xalqining o'tmish tarixi boy manbalarga ega. Binobarin, milliy-tarixiy qadriyatlarning asosi xalqning o'tmishi bilan bog'liq.

Tarixiy taraqqiyotning dastlabki bosqichlarida insoniyatning tabiat bilan muloqoti, tabiat bilan jamiyatning o'zaro aloqadorligi, bir-biriga ta'siri uzviy va uzluksiz bo'lib, abadiy muammolar sirasiga kiradi. Insoniyat tarixi tabiat tarixi bilan uzviy bog'langan^{23, 24, 25}. Bu haqiqat etning tarixiylik prinsipini aks ettiradi.

Tabiatga nisbatan hurmat va e'tibor bilan qaraydigan insonlar, uning har bir qarich erida bo'layotgan ijobiy va salbiy o'zgarishlarni sezadi, kuzatadi, tabiatga yordamga boradi, ya'ni yiqilgan butani tiklaydi, kasal hayvonni tuzatadi, davolaydi, iflos suvni tozalashga harakat qiladi, yong'inni o'chiradi va hokazo²⁶..

Markaziy Osiyoda, jumladan, O'zbekistonda bu muammoning echimiga intilishi uzoq tarixga ega. Zero, "sivilizatsiya belgilarini asrab-avaylashi qanchalik zarur bo'lsa... Yer va suvni asrab-avaylash ham shunchalik muhim. Yer, havo, suv va olov (quyosh) markaziy Osiyoda qadimdan e'zozlab kelingan, ajdodlarimizning zardushtiylikdan tortib to islomgacha bo'lgan barcha dinlari tomonidan munosib qadrlab kelingan"²⁷.

- o'tmish olimlarining ekologik ta'limotlari bo'yicha ekologik rivojlanish;

---

²³ Turdiqulov E.O., Turdiqulov U.E. Markaziy osiyoda ekologik ta'lim taraqqiyoti. – Toshkent: "fan", 2005. – 308 b.

²⁴ Avezov Sh. Qishloq maktablari yuqori sinf o'quvchilarini o'lkashunoslik faoliyati jarayonida ekologik tarbiyalash: Ped. Fan. Nomz ... Diss. – Toshkent. 1993. – 161 b.

²⁵ Avazov.Sh, Saydamatov.F. Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik (4-nashri). – T.: «Ilm Ziyo», 2017. — 232 b.

²⁶ Mavlonova R. Va boshqalar. Pedagogika: oliy o'quv yurtlarining boshlang'ich ta'lim metodikasi fakultetlarining o'quvchilari, pedagogika litseylari va kollejlarining o'quvchilari uchun darslik /R.Mavlonova, O.To'raeva, K. Xoliqberdiev, – T.: «O'qituvchi», 2001.-512 b.

²⁷ Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lida. 4-T. –Toshkent: O'zbekiston. 1996.- 350 b.

- bugungi kundagi ekologik qadriyatlar o'tmish olimlarining asarlarida, shu munosabat bilan ijtimoiy taraqqiyotda ekologik madaniyatni shakllantirish nuqtai nazaridan o'z ifodasini topgan;

- ekologik falsafiy, pedagogik va psixologik rivojlanish;

- ekologik ta'limning milliy standartlariga rioya qilish;

- milliy, tarixiy, umuminsoniy ekologik qadriyatlarga hurmat;

- vatanparvarlik, insonparvarlik, baynalmilallik, adolat tuyg'ularining ekologik jihatlari;

- tabiat va atrof-muhitni bilish, halol, dindor, mehribon va rahmdil bo'lish;

- tabiat va tabiiy resurslarni muhofaza qilish bo'yicha huquqiy savodxonlik;

- "Avesto", "Qur'oni karim", hadislardagi ekologik e'tiqodga tayangan holda biznes yuritish;

- umumbashariy ekologik qadriyatlarga hurmat.

Ayniqsa, «Avesto» ta'limotida talqin etilgan «har bir inson o'sib-ulg'aygan zaminini eng yaxshi va go'zal mamlakat hisoblaydi» [50], ta'kidlangan g'oyalar fikrimiz dalili.

Shuning uchun "Avesto" da tabiatni, ya'ni suv, tuproq, olov, havo, quyoshni e'zozlash va insonning yaratuvchanlik mehnatini ulug'lash birlamchi ahamiyat kasb etgan²⁸.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tabiatni e'zozlash ruhida tarbiyalash borasida hadislarning tutgan o'rni beqiyosdir. Masalan, «ekmoq niyatida qo'lingizda ko'chat turgan paytda, bexosdan qiyomat qayim bo'lib qolishi aniq bo'lganda, ulgursangiz uni ekib qo'ya bering»²⁹.

Ota-bobolarimiz ta'lim, tarbiya, ma'naviyat va ma'rifatda boy ekologik meros qoldirgan. Bunga misol qilib «Avesto»da uchraydigan ekologik yo'naltirilgan qarashlar va ta'limotlarni keltirish mumkin.

Zardushtiylik bilan bog'liq urf-odatlar, urf-odatlar va bayramlar hozirgacha saqlanib qolgan. Bular: suvga, erga sig'inish, olovning poklovchi kuchiga ishonish, ajdodlar ruhiga sig'inish va boshqalar.

---

²⁸ «Respublikada ekologik ta'limni rivojlantirish va ekolog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish istiqbollari konsepsiyasi» – // ekologiya xabarnomasi. – 2006. – 1-son. -b. 8-27.

²⁹ "Qur'oni Karim". O'zbekcha izohli tarjima. -Toshkent, 2001. -767 b.

Zardushtiylik asoschilari tabiat va tabiat hodisalaridan, turli xalqlarning diniy bayramlari va urf-odatlaridan mohirona foydalanganlar.

Zardushtiylikning zamirida yaqqol dualizm yotadi: yorug'lik va zulmat, dunyoning boshida ezgulik va yomonlik, ular ezgulik xudosi Ahuramazda va yovuzlik xudosi Ahuramazda timsolida o'z aksini topadi. Ulardan birinchisi yaxshi voqealar; er, suv, havo va olovning yaratuvchisi, ikkinchisi ifloslik, nopoklik, kasallik va o'limning yaratuvchisi. Birinchisi haqiqat, aql va ezgulik timsoli bo'lsa, ikkinchisi yolg'on, yovuzlik, axloqsizlik timsoli.

Ifloslanish va kasallik, ziddiyat va tartibsizlik, yovuzlik va zulmat, ya'ni inson va uning atrof-muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan har qanday hodisaga qarshi kurashish zardushtiylik nuqtai nazaridan yovuzlik kuchlariga qarshi kurashish demakdir. Bu vaziyatda katta axloqiy ahamiyatga ega. Axir, u yovuzlikka qarshi kurashda, har qanday odam qila oladigan odatiy vazifalarni bajarishda namoyon bo'ladi.

Inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlik poklanish marosimlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Barcha mavjudotlarning eng yaxshi boshi sifatida inson shaxsiy gigiyenani saqlashi kerak. U ichki va tashqi tomondan toza bo'lishi kerak. Uning fikrlash va harakat qilish qobiliyatiga ega bo'lishi uchun u o'zini o'rab turgan narsalarning tozaligi va tartibiga g'amxo'rlik qilishi kerak.

Poklanish marosimlari har bir zardushtiyning axloqiy burchi bo'lib, taom tayyorlash va iste'mol qilishda alohida gigiyena talab qiladigan alohida shartlarni o'z ichiga oladi.

Jumladan, sharqda hayvonot dunyosini e'zozlash qadim zamonlarga borib taqaladi. Ma'lumki, odamlar o'z aql-idrokiga ega bo'lgan davrdan boshlab tug'ilgan farzandlariga o'n ikki hayvon nomi bilan turk taqvimi: sichqon, sigir, yo'lbars, quyon, baliq, ilon, ot, qo'y, maymun, tovuq, it, to'ng'iz muchallarini berishgan. Muchal 12 hayvon nomi bilan ataladigan yil hisobi bo'lib qadimda yaponlar, koreyaliklar, mo'g'ullar, xitoyliklar va turk xalqlari ko'p asrlar davomida shu hisobga amal qilganlar³⁰.

---

³⁰ Saidboboyev Z.A. Tarixiy geografiya. – T.: noshir, 2010. – 165 b.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z muchallarini bilishlari va shu bilan birga ularda tabiatni anglash, undagi hodisalarni o'rganish, tabiat bilan ijobiy munosabatda bo'lish, hayvonot olamini e'zozlash kabi fazilatlarni shakllantirish zarur. Ana shu g'oyalardan ta'lim jarayonida foydalanilsa yaxshi samara beradi.

Tabiat haqidagi fanlarning rivojlanishiga o'rta asr sharq allomalaridan xorazmiy, Forobiy, Beruniy, ibn Sino katta hissa qo'shganlar. Bu allomalarning tabiat va uning hodisalari, tabiatning insonga, insonning tabiatga munosabati masalalari bugungi kun «markaziy Osiyoda ekologik ta'lim taraqqiyoti» nomli asarida ekologiya fanining rivojlanishiga o'zining munosib hissasini qo'shib kelayotgan pedagog olim E.O.Turdiqulov tomonidan batafsil yoritilgan³¹. Qadimgi zardushtiylarning o'ziga xos o'simlik va hayvonot dunyosi bilan bog'liq tarixiy sharoitlar havo, suv, er va olovning ilohiylashuviga olib keldi.

Bu suvsiz cho'llarda omon qolish imkonini berdi. Shuning uchun qadimgi yozma yodgorliklarda daryo va suv havzalarini maxsus xudolar sifatida ilohiylashtirish keng tarqalgan. Ularga sig'inishdi va uchta narsadan iborat qurbonliklar keltirildi: sut, suvga to'yingan o'simlik, suv va hayvonot olamini tashkil etuvchi ikki o'simlikning barglari. Bu ibodatli imon tabiat dunyosiga u bergan kuch va quvvatni qaytarish, shu bilan birga uni tartibga solish va kelajakda farovonlik va odamlarga ijobiy ta'sir ko'rsatish uchun mo'ljallangan. Axloqiy va ma'naviy qiyofa.

Tuproq suvini toza saqlash uchun ham talablar mavjud.

Zardushtiylar er yuzini har xil iflosliklardan, ayniqsa, odam va hayvon jasadlarini ko'mishdan tozalash kerak, deb hisoblaydilar. E'tiqodga ko'ra, o'limning o'zi yovuz kuchlarning ishi hisoblangan. Bu yovuz kuchlar o'limdan keyin ham tanani tark etmaydi. Shunday qilib, o'lganlarning jasadlari qoyalarda, cho'llarda, maxsus sukunat minoralarida qoldirilgan va faqat suyaklari qolmaguncha ularga tegmagan. Keyin, suyaklar yig'ilib, maxsus idishlarga joylashtirildi — «hujum» va maxsus joylarga ko'mildi. Imonlilar uchun o'liklarning muqaddas erga, suvga yoki o'simliklarga tegishi juda muhim edi.

---

³¹ Turdiqulov E.O., Turdiqulov U.E. Markaziy osiyoda ekologik ta'lim taraqqiyoti. – Toshkent: “fan”, 2005. – 308 b.

Zardushtiylikdagi ekologik madaniyatning chuqurligi va qudrati hayratlanarli. Uning dolzarbli bugungi kunda ham dolzarbdir. Unda erni toza va unumli saqlash, o'simlik va daraxtlarni o'stirish, hayvonlarga g'amxo'rlik qilish kabi masalalar ko'rib chiqiladi.

Ko'p jihatdan, cho'l aholisi hayotida olovga sig'inish ayniqsa muhim edi. Go'sht olovda pishirilgan. Olovga uchta tabiiy material taklif qilindi: toza quruq yog'och, muattar o'tlar (quritilgan barglar va o'tlar) va ozgina hayvon yog'i. Bu hayvonlarni qurbon qilish uchun maxsus ibodatlar va boshqalar marosimlarni talab qiladi. Olovga faqat toza, quruq yog'ochga ruxsat berildi va pishirish tayoqlari ehtiyotkorlik bilan joylashtirildi.

Axlatni maxsus tozalash kerak edi. Toza va quruq axlat, singan sopol idishlar, suyaklar zararsiz narsa sifatida erga ko'milgan. Qolganlari uyingizda teshikka ega bo'lgan kichik hujayrada to'planadi va vaqti-vaqti bilan gidroksidi tomonidan yo'q qilinadi.

Zardushtiylik e'tiqodlarida insonga ongli mavjudot sifatida qarash alohida ahamiyatga ega. Shuning uchun u nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki uning jismoniy salomatligi, axloqiy va ma'naviy holatini nazorat qilish, yaqinlariga g'amxo'rlik qilish uchun ham mas'uldir.

Zardushtiylik odob-axloqi insonning ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amallar pokligida yashashi kerakligini ta'kidlaydi. U zamonaviy sivilizatsiya rivoji uchun zarur bo'lgan muhim umuminsoniy ekologik g'oyalarni o'ziga xos uch tomonlama axloqiy-ma'naviy asosda o'zida mujassam etgan.

«qur'oni karim» va «sharif hadisi sharif»da o'z aksini topgan ekologik muammolar ham shunga ishora ekanligini tushunish mumkin.

O'rta Osiyo xalqlarining qadimiy madaniyati xalqlar ekologik madaniyatining xilma-xilligini ko'rsatadi. Bu shuni ko'rsatadiki, u tarixan rivojlangan insoniy tajribalar davomiyligida muhim omil bo'lgan.

Insonning tabiatni o'zlashtirishdagi ongli faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lgan ekologik madaniyat odamlarning hayoti davomida shakllangan moddiy va ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirishning asosiy manbai hisoblanadi.

Qadim zamonlardan beri insoniyatning tabiat bilan munosabatlari ikki yo‘nalishda rivojlangan:

1) tabiiy resurslardan foydalaniladi.

2) tabiatni e‘zozlaydigan, asrab-avaylaydigan kishilar: havoni, suvni, tuproqni qadrlaydigan, o‘simlik va hayvonot dunyosini qadrlaydiganlar.

Aholining ekologik madaniyati ana shu evolyutsion konflikt jarayonida shakllangan. Ajdodlarimiz atrof-muhitning rang-barang qiyofasini saqlab qolish uchun tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlariga amal qilganlar.

Ona-zaminni mo‘tabar bilib e‘zozlagan, ariq qazib suv keltirgan, dov-daraxt ekib obod qilgan, tashlandiq joylarni gulzorga aylantirgan, ko‘prik qurgan, binolar barpo etgan kishilar sharqda ulug‘ zot hisoblangan³². Ana shunday ulug‘ insonlardan biri – bu amir Temur. U Samarqand atrofida 14 ta bog‘ qurdirgan. U shunday deydi: «qayerdan bir g‘isht oldirsam, o‘rniga 10 ta g‘isht qo‘ydim. Qayerdan bir tup daraxt kestirsam, o‘rniga 10 ta ko‘chat ektirdim. Shoh bo‘lsang-da, daraxt ek, gado bo‘lsang-da daraxt ek, bir kuningga kerak bo‘ladi»³³.

Turli manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘rta Osiyo xalqlarining qadimiy ekologik madaniyati turli tarixiy davrlarni, turli ijtimoiy-madaniy manbalar va hodisalarni o‘zida mujassam etgan.

O‘zbek xalqining ekologik madaniyati azaldan uning yuksak axloqiy madaniyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Ilgari tabiiy resurslardan so‘zsiz foydalanish, suvdan foydalanish, ifloslantirmaslik, er, o‘simlik va hayvonot dunyosiga oqilona munosabatda bo‘lish, isrofsiz hunarmandchilik ishlab chiqarishini yaratish, erga doimiy e‘tibor qaratish taqiqlangan edi. Dehqonchilik va chorvachilik uchun bola (u) tug‘ilganda ko‘chat ekish uchun ajratiladi. Bahor mavsumida ariq va suv havzalarini tozalash, yo‘l va ko‘prik qurish va ta‘mirlashda bahorgi zararkunandalarga qarshi kurash usullarini qo‘llash, kam iste‘mol qilinadigan oziq-ovqat

---

³² Turdiqulov E.O., Turdiqulov U.E. Markaziy osiyoda ekologik ta‘lim taraqqiyoti. – Toshkent: “fan”, 2005. – 308 b.

³³ Turdiqulov E.O., Turdiqulov U.E. Markaziy osiyoda ekologik ta‘lim taraqqiyoti. – Toshkent: “fan”, 2005. – 308 b.

mahsulotlari, chorva mollarini boqish kabi ekologik muammolardan so'ng.

O'rta Osiyo xalqlari azaldan tabiatning bir bo'lagi ekanligini anglab, unga hurmat bilan munosabatda bo'lgan.

Pedagogik psixologiya ma'lumotlariga ko'ra, kichik maktab yoshidagi (7 yoshdan 11 yoshgacha) o'quvchilarda ta'lim olishga ehtiyoj, ixtiyoriy erkinlik, ish-harakatlarning ichki rejasi, o'z-o'zini nazorat etish va o'z ruhiy holati haqida fikr yuritish, uni tahlil etishga moyillik yuzaga keladi.

Ular o'z farzandlari va yoshlarini tabiatga chuqur hurmat va e'tiqod ruhida tarbiyaladilar. Buyuk allomalar: Forobiy, Beruniy, ibn Sino, Navaoviylar o'z asarlarida tabiatni asrab-avaylash va e'zozlash, uning boyliklarini asrab-avaylash va ko'paytirish zarurligini ta'kidlaganlar va o'zlari ham shunga amal qilganlar.

Buyuk olimlar: dunyo haqidagi ilmiy bilimlar, tabiat va olamni inson ongida umumlashtirish jarayonlari va natijada tabiatdagi barcha tirik mavjudotlarning ekologik munosabatlari.

Ibn Sino, Beruniy, Forobiy kabi allomalarning kashfiyotlari, «inson-tabiat» munosabatlari qonuniyatlari nomi ostida tanlangan tamoyillarning ravshanligi va ta'sirchanligi, ilmiy asoslari kishilarni hayratga soladi. Ular ko'plab xalqlar tajribasini o'rganib, ularni ekologik nuqtai nazardan talqin qilganlar.

Abu Ali ibn Sinoning «tib qonunlari» asarida odamni o'rab turgan muhit, o'simliklar dunyosi kasalliklarni davolovchi dori vazifasini o'tagan. Bugungi kunda u tibbiyotda keng qo'llaniladi.

O'tmishda olimlar kasalliklarni davolashda havo, suv, tuproq, iqlim, oziq-ovqat, yashash muhitining ahamiyatini ko'rsatgan. Ular bu ta'sirlarning inson salomatligiga muhimligini ta'kidladilar. Bug', tutun va boshqalar moddalar bilan ifloslangan havoning inson salomatligiga salbiy ta'siri tahlil qilindi. Suvni tozalash bo'yicha tavsiyalar berilgan. Uning ta'kidlashicha, hayot sharoitlari kasalliklarning rivojlanishi va davolashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. «tibbiyot qonunlari»ning maxsus bo'limi inson salomatligini muhofaza qilishga bag'ishlangan. Vaziyat davlatning mavjudligi jamiyat salomatligini muhofaza qilish qobiliyati bilan chambarchas bog'liqligini aniq ko'rsatadi.

Ibn Sino: «agar odamga toza havo bersang, u ming yil yashaydi», degan. Bu ekologiyaning asosidir.

Buyuk alloma Beruniyning «Xudo», «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «geodeziya» kabi asarlarida turli xalqlarning ekologik qarashlari, urf-odatlari, urf-odatlari, tabiatga oid bayramlari tasvirlangan va tahlil qilingan.

Al-Beruniy qadimgi Misrliklar, Yunonlar, Rimliklar, Forslar, Manixiyalar, islomgacha bo'lgan arablar va hindlarning urf-odatlarini o'zi ishlab chiqqan, irqiy va diniy kamsitishlardan xoli bo'lgan ilmiy-qiyosiy uslubga asoslanib bayon qiladi, ularning axloqiy qadriyatlariga urg'u beradi. Tabiat bilan munosabatlarida.

Forobiyning fikricha, ideal shahar rahbarida bo'lishi kerak bo'lgan 12 sifat orasida u oddiy odam o'z vazifalarini bajarishi uchun butunlay sog'lom tanaga ega bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi.

Forobiy insonning biologik tuzilishini fiziologik, ruhiy, ijtimoiy va siyosiy nuqtai nazardan tahlil qiladi.

Asrlar davomida xalqning urf-odat va an'analari er-suv, atrofdagi o'simlik va hayvonot dunyosiga ehtiyotkorona munosabatda bo'lib kelgan. Bu ajdodlarimizning ekologik tajribasini avlodlardan-avlodga, bir xalqdan boshqasiga o'tkazishda asosiy omil bo'lmoqda.

O'tmishdagi xalqlarning marosim faoliyati insonning tabiat bilan o'zaro munosabati va o'zaro ta'siri natijasidir. Bu jarayon nafaqat yopiq ijtimoiy tuzumda, balki butun insoniyat orasida sodir bo'ladi. Shunday qilib, u insoniy qadriyatlar darajasida rivojlanadi va jahon madaniyatiga singib ketadi.

Markaziy Osiyo xalqlarining ichki hayotida rituellik hali ham xalq ekologik madaniyatining asosini tashkil etadi.

O'zbekiston xalqining milliy bayramlari fasllar va hosil bilan bog'liq bo'lib, o'ziga xos ma'naviy-axloqiy mazmun bilan boyib boradi. Ular orasida eng mashhuri navro'z bayramidir. Bu ayniqsa zardushtiylik munajjimlar taqvimida muhim ahamiyatga ega edi.

«navro'z»ning chuqur ma'naviy-axloqiy mazmun-mohiyati nafaqat uning marosim jihati, balki har bir insonning sevimli zamin chiroyini asrashdagi amaliy ishtiroki bilan ham belgilanadi.

Navro'z o'zbek xalqining tabiatga, erga, uning ne'matlariga mehr-muhabbatining betakror timsoli. O'zbekistonda bahor va mehnat

bayrami. Binobarin, u katta tarbiyaviy imkoniyatni o'zida mujassamlashtirib, mehnat-Sevarlik, insonparvarlik, o'zaro hurmat, muhabbat, ezgulik, adolat, do'stlik va boshqalar ekologik va ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlashga imkoniyat yaratadi.

Navro'z bayrami bahorning boshida bo'lib o'tadi. Bu vaqtda dehqonlar ilk urug'larni qadashadi, daraxt ko'chatlari ekishadi, odamlarga yaxshilik keltirish, ularning qalbiga umid va ishonch uyg'otish, o'zaro munosabatlarda o'zini erkin va baxtli qilish uchun erni «bezatish»ga harakat qiladi, oila va do'stlar.

Navro'z ham do'stlik bayramidir. U asrlar davomida insonlar qalbida vatanparvarlik tuyg'ularini uyg'otibgina qolmay, ularni hamjihatlikka, tinchlik va osoyishtalikka chorlab kelmoqda. Navro'z kunlarida nizolar, kelishmovchiliklar tugadi, urushlar to'xtatildi, ko'ngilsizliklar engildi.

Navro'z yorug' kelajakka umid uyg'otadigan bayram sifatida ham qadrlanadi. Ushbu bayramlarda O'zbekistonda xalq yarmarkalari o'tkazilib, iste'dodli xonandalar, tomoshabinlar, masxarabozlar, hammollar chiqishlari tashkil etiladi. Bayramda mashhur qahramonlar – bahoriyim, momo er, dehqon bobo ishtirok etadi.

Qadimgi urf-odatlariga ko'ra, inson bu vaqtda quyidagi shartlarni bajarishi kerak: ko'cha va hovlilarni tartibga keltirish, tozalashda qatnashish, daraxtlarni oqlash, ko'chat ekish (kamida uchta) va gul ekish, xursandchilik va quvonch bilan yurish, har biriga tilak bildirish. Boshqalar yaxshi-niyat va urushda bo'lganlar bilan yarashish, halol va munosib hayot kechirishga intiling.

Navro'z qadimda ham, hozir ham umumxalq bayrami bo'lgan. Shuning uchun ham O'zbekistonning boy o'tmishida barcha uchun hayot baxsh etuvchi eng yaxshi an'ana, urf-odat va marosimlarni qayta tiklashga asoslangan holda alohida ahamiyat kasb etadi. An'analar shakllan milliy bo'lishiga qaramay, tarixiy taraqqiyot jarayonida boshqalar xalqlarning etnik guruhlarini bilan ishlab chiqarish va madaniyat almashinuvi sharoitida aloqa qilish natijasida umuminsoniy, baynalmilal xususiyat kasb etadi.

Ajdodlar an'analari va urf-odatlari o'zaro bog'liq ikkita ijtimoiy funksiyani bajaradi:

A) O'zbekiston xalqiga xos munosabatlarning moderatori;

B) yangi avlod hayotida an'ana va urf-odatlarni tarbiyalash va takomillashtirish.

O'rta Osiyo xalqlarining og'zaki ijod namunalari, tarixiy rivoyat va hikoyalari tahlil qilinib, xalqning ekologik madaniyati bilan bog'liq urf-odat, an'analar asrlar davomida saqlanib kelayotgani, dinamik ketma-ketlikka ega ekanligi ma'lum bo'ldi.

O'zbek xalqining ekologik madaniyati xalq maqollarida ham o'z ifodasini topgan.

«meva siz bog' bo'lmasa, mehnatsiz bog' bo'lmaydi».

- hosil yaxshi bo'lmasa, havodan ko'rmang.

- quduq qazmasang, suv bo'lmaydi.

«mevali daraxtga tosh otiladi».

O'zbek xalqining bunyodkorligi xalqning oddiy badiiy merosigina emas, balki madaniy hayotda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan ulkan ekologik xarakterdagi ma'naviy tajriba xazinasidir. O'zbek xalq og'zaki ijodining yorug' olami, ayniqsa, qo'shiqlari milliy ekologik madaniyatning eng yaxshi namunalari saqlab qoldi va rivojlantirdi. «Alpomish», «shirin bilan shakar», «Murodxon», «Go'ro'g'li», «Kuntug'mish» va boshqalar doston, ertak va qo'shiqlarda o'z aksini topgan.

Insoniyatning tabiat bilan munosabati ko'plab xalq an'analari, e'tiqodlari, marosim qo'shiqlarida o'z ifodasini topgan bo'lib, ularning e'tiqodlari bevosita mehnat jarayoni bilan bog'liq.

Ko'pgina shoirlar o'z asarlarida tabiatni kuylaganlar. Xususan, Maxtumlulning «bolmas» xalq qo'shig'ida ekologik muammo to'liq aks etgan.

Insoniyatning atrof-muhit bilan munosabati o'zbek xalqining marosim va kalendar qo'shiqlarida o'z ifodasini topgan. Bahor, yoz, kuz va qish fasllarining tabiat hodisalari hisobga olinadi. Bu xalq qo'shiqlari go'yo sehrli ishlarni amalga oshiradi: mahsuldorlikni oshiradi, fermada farovonlikni ta'minlaydi va o'zining she'riy asoslariga ko'ra tabiat hodisalarini e'tiqod tarzida tasvirlaydi.

Qurg'oqchilik davrida dehqonlar «sust xotin» qo'shig'ini kuylashdi. U «yomg'ir xudosi» dan yomg'ir so'raydi. Ular «chay-momo» qo'shig'ini kuchli shamol va bo'ron ostida ijro etishdi.

Xalq xizmati qo'shiqlari sikli insonning atrof-muhit bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi:

Qaradario: arpa vaqti-vaqti bilan aytadi.

Men chanqagan edim.

Mensiz non hukmronlik qiladi,

Qora daryo to'la emasmi?

Bug'doyni aytishim mumkin

Men to'ylarda yaxshiman.

Men o'qiyapman

Qora daryo to'la emasmi?

Boy tarixiy merosni tiklash va rivojlantirish borasidagi faol ishlar tabiiy resurslarni puxtalik bilan qayta ishlash, ulardan oqilona foydalanish navqiron avlodning ekologik madaniyati va ma'naviy imkoniyatlarini yuksaltirish, faxr-iftixor tuyg'ularini yuksaltirishning asosiy manbaidir. Xalqi tarixining shonli sahifalarida.

Vorislik zanjirida, xalqning ekologik madaniyatini davom ettirishda o'tib ketgan avlodlarning boy tajribasiga tayanish alohida ahamiyatga ega. Bu O'zbekiston misolida bo'lgani kabi markaziy Osiyo sharoitida ham yaqqol namoyon bo'layotganini tajriba va tadqiqotlar tasdiqlaydi.

Avvalgi ekologik o'g'itlarni unutib, tabiiy resurslarni behuda qayta ishlash O'zbekiston hududida ham sodir bo'ldi. Natijada ko'plab ekologik muammolar paydo bo'ldi. Binobarin, ekologik ta'limning eng muhim yo'nalishi respublika hududidagi ekologik inqirozlarni ilmiy asoslab berish va tegishli ilmiy-amaliy o'rganish, bo'lajak o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish; kelajakdagi o'quvchilarda ekologik noqulayliklarni bartaraf etish muhim pedagogik muammodir. O'zbekiston respublikasi birinchi prezidenti i.karimov ekologik inqiroz jarayoni va uning sabablarini tavsiflab berdi, ekologik muvozanatga qarshi kurashish yo'llarini baholadi va ko'rsatdi. Bu borada qabul qilingan qonun va qarorlar bilan yoshlarni yaqindan tanishtirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Orol muammosi markaziy Osiyodagi eng muhim ekologik muammo hisoblanadi.

Chirchiq, Olmaliq va Ohangarondagi ekologik muammolar ham ushbu hudud aholisi uchun xavfli. Respublika uchun eng xavfli ekologik muammo: toza ichimlik suvi etishmasligi muammosi.

Tojikiston respublikasining Mirzo Tursunzoda shahrida qurilgan alyuminiy zavodi O'zbekiston va Tojikiston respublikasi uchun xavfli

ekologik inqiroz ekanligini bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar tushunishlari uchun vaqt kerak.

O'zbekiston Respublikasi uchun yerdan foydalanish dolzarb masala hisoblanadi.

Shunday ekan, bo'lajak o'quvchilar ongida ekologik madaniyatni shakllantirish bugungi kunning eng muhim muammosidir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik va pedagogik ta'limning konseptual tamoyillari asosida takomillashtirish o'qituvchilarga ekologik ta'limni o'qitish amaliyotiga qo'shish uchun zarur bilim, ko'nikma va munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Mana shunday takomillashtirish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan ba'zi asosiy konseptual tamoyillari.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekopedagogik konseptual tamoyillarini takomillashtirish

1.2.1-jadval.

№	Konseptual tamoyillar	O'qituvchilarga ekologik ta'limni o'qitish amaliyotiga qo'shish uchun zarur bilim, ko'nikma va munosabatlarni rivojlantirish
1.	Ekologik va pedagogik ta'limning ahamiyati:	ekologik va pedagogik ta'lim o'quvchilar o'rtasida ekologik savodxonlikni rivojlantirishga yordam beradi, ularning ekologik o'ziga xosligini shakllantiradi va atrof-muhitga ijobiy munosabat va mas'uliyatni rivojlantiradi.
2.	Fanlarning integratsiyasi:	ekologik va pedagogik ta'lim ekologik mavzularni biologiya, geografiya, kimyo va boshqalar kabi turli fan sohalariga birlashtirishni o'z ichiga oladi. O'qituvchilar o'zlarining amaliy qo'llanilishi va real dunyo bilan bog'liqligini ko'rsatish uchun atrof-muhit tushunchalari va tamoyillarini turli darslar va loyihalarga qo'shishni o'rganishlari mumkin.

3.	Ochiq va ilmiy ta'lim:	ekologik va pedagogik ta'lim faol ekologik tadqiqotlar, dala tadqiqotlari, kuzatuvlar va tajribalar o'tkazishni nazarda tutadi. O'qituvchilar o'quvchilarning kuzatish, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish ko'nikmalarini, shuningdek savollar berish va ularga javob topish qobiliyatini rivojlantirishlari kerak.
4.	Ekologik axloq va qadriyatlarni rivojlantirish:	o'qituvchilar o'quvchilarga atrof-muhit bilan bog'liq axloqiy ongini va qadriyatlarni rivojlantirishga yordam berishlari kerak. Bunga odamlar va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni tushunish, resurslarni mas'uliyatli iste'mol qilish, hayvonlar va o'simliklarga axloqiy munosabatda bo'lish, ekologik adolat va barqarorlik kiradi.
5.	Pedagogik hamkorlik va ekskursiyalar:	ekologik va pedagogik ta'lim boshqa o'qituvchilar, jamoat tashkilotlari, ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlikni nazarda tutadi. O'qituvchilar loyihalar uchun sheriklik yaratishni, mutaxassis mehmonlar va ekskursiyalarni tashkil qilishni va mahalliy resurslardan ta'lim maqsadlarida foydalanishni o'rganishlari mumkin.
6.	Harakat va tahlil qilish:	o'qituvchilar o'quvchilarni o'z harakatlari va atrof-muhitga ta'siri haqida o'ylashga undashlari kerak. Bunga ularning harakatlarining oqibatlarini tahlil qilish, muqobil yechimlarni topish va atrof-muhitni muhofaza qilish choralarini ko'rish kiradi.

Konsepsiya asosida takomillashtirishda boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun ekologik va pedagogik ta'limning konseptual tamoyillari asosida takomillashtirish doirasida quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

1. Ekologik savodxonlikni tushunishda o'qituvchilarni tayyorlash asosiy ekologik tamoyillarni, tabiiy tizimlardagi munosabatlarni va insonning atrof-muhitga ta'sirini o'rganishni o'z ichiga olishi kerak. Bu o'qituvchilarga atrof-muhit muammolari va ularning odamlar va Sayyora hayotiga ta'sirini chuqur tushunishga yordam beradi.

2. O'qitish usullari, o'qituvchilar ekologik mavzularni o'quv jarayoniga kiritishga imkon beradigan usullarni o'zlashtirishlari kerak. Bunga o'quvchilarga ekologik tamoyillarni tushunish va amalda qo'llashga yordam beradigan muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari, dala tadqiqotlari, o'yinlar va simulyatsiyalardan foydalanish kiradi.

3. Atrof-muhit mavzularini fanlarga birlashtirishda o'qituvchilar atrof-muhit jihatlarini fan, matematika, geografiya va adabiyot kabi turli fanlarga qanday integratsiya qilishni o'rganishlari kerak. Bu o'quvchilarga ekologik tamoyillar va turli bilim sohalari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rishga yordam beradi.

4. Ekologik etika va qadriyatlarni rivojlantirish o'qituvchilar o'quvchilarga atrof-muhitga ijobiy munosabatni rivojlantirishga yordam berishlari va resurslardan foydalanish va tabiatni muhofaza qilish bo'yicha axloqiy qarorlar qabul qilishlari kerak. Bunga axloqiy dilemmalarni muhokama qilish, turli nuqtai nazarlarni o'rganish va ekologik loyihalarda faol ishtirok etishni rag'batlantirish orqali erishish mumkin.

5. Hamkorlikda o'quvchilarga amaliy tajriba va barqarorlik va ekologik javobgarlikning haqiqiy namunalari uchun imkoniyatlar yaratish uchun mahalliy tashkilotlar va atrof-muhit bo'yicha mutaxassislar bilan hamkorlik qilishlari mumkin. Shuningdek, ota-onalar va mahalliy hamjamiyatni ekologik loyihalar va tadbirlarga jalb qilish muhimdir.

6. Baholash va fikr-mulohazalar, o'qituvchilar ekologik jihatlarini hisobga oladigan va o'quvchilarga o'z bilimlari, ko'nikmalari va atrof-muhitga ijobiy munosabatlarini namoyish etishlariga imkon beradigan baholash usullarini ishlab chiqishlari kerak. Fikr-mulohazalar konstruktiv va qo'llab-quvvatlovchi bo'lishi kerak, shunda o'quvchilar ekologik jihatdan rivojlanishi mumkin.

Atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan zamonaviy dunyoda boshlang'ich

maktab o'qituvchilarining ekologik ta'lim sohasidagi malakasini oshirish ajralmas elementga aylanmoqda. Ushbu maqolada biz ushbu jarayonning asosini tashkil etuvchi nazariy asoslar va konseptual tamoyillarni ko'rib chiqamiz.

1. Ekologik ta'lim tushunchasi: Ekologik ta'lim-bu o'quvchilarning ekologik savodxonligi, xabardorligi va atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatini rivojlantirishga qaratilgan yondashuv. Bu bolalarda tabiatga ijobiy munosabatni shakllantirishga va inson va uning atrofidagi dunyo o'rtasidagi munosabatlarni tushunishga yordam beradi.

2. Kasbiy rivojlanishning nazariy asoslari:

- Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik ta'lim sohasidagi malakasini oshirish ularning tegishli mavzularni o'qitishda malakasi va samaradorligini oshirishga yordam beradi.

- Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malakasini oshirishga konseptual yondashuv faol va amaliy o'rganish, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik va o'zaro munosabatlar, shuningdek bilimlarni real vaziyatlarda amalda qo'llash tamoyillariga asoslanadi.

3. Ekologik ta'limning konseptual tamoyillari:

- O'quv dasturlariga integratsiya: atrof-muhit mavzulari matematika, fan, san'at kabi asosiy fanlarga birlashtirilishi kerak, shunda o'quvchilar atrof-muhitning turli jihatlari va ularning hayoti o'rtasidagi munosabatni ko'rishlari mumkin.

- Faol va amaliy ta'lim: o'qituvchi amaliy topshiriqlar, dala ishlari va ekologik loyihalar orqali bolalarning o'quv jarayonida faol ishtirok etishiga imkon beradigan muhitni yaratishi kerak.

- Hamkorlik va sheriklik: o'qituvchi o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirishi, shuningdek, ekologik ta'limning kengroq kontekstini yaratish uchun ota-onalar, jamoatchilik va mutaxassislar bilan hamkorlik qilishi kerak.

Ekopedagogik ta'limning konseptual tamoyillari asosida takomillashtirish nazariy tayyorgarlikni ham, ushbu tamoyillarni real ta'limda amaliy qo'llashni ham o'z ichiga oladi.

1.3-§ Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish- ning mavjud holati.

«Avesto»dan tortib, "Quroni Karim", Hadis ilmi, Jahon miqyosida ekologiya muammolariga alohida e'tibor berilgan. Ayniqsa, bu muammo XX asrning oxiri, XXI asrning boshlariga kelib dolzarb muammo bo'lib qoldi. Bu muammoni hal etish uchun aholining barcha qatlamini, jumladan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik bilim, madaniyatni shakllantirish zarur bo'ldi. Ekologik ta'lim, madaniyatning amaliyotdagi holatini o'rganishni maqsad qilib qo'ydik. Shu munosabat bilan ekologiya va tabiatni muhofaza qilishga oid bilimlarni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar qanday bilishlari bilan qiziqdik. Qarshi davlat universiteti bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik madaniyatni shakllantirish muammosi bilan bog'liq bo'lgan o'quv-tarbiya jarayoni o'rganilib, tahlil etildi;

bu quyidagi reja asosida amalga oshirildi:

1. Ekologiya, ekologik ta'lim, ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi, dasturlar, darsliklarda qay darajada aks ettirilgan?

2. Universitet ta'lim tizimida «ekologiya» o'quv predmeti sifatida o'qitiladimi yoki fanlar tarkibiga kiritilib, birikma tarzida o'rganiladimi?

3. Ekologiya fanini o'rganishga necha soat vaqt ajratilgan?

4. Ekologik bilim va ko'nikmalarning kasbiy yo'naltirilganlik darajasi qanday?

5. Bog'cha, maktab, kollej, oliy o'quv yurti — o'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimida ekologik bilimlar uzviyligi va uzluksizligi amalga oshiriladimi?

6. Oliygozlarda ekologik ta'limning mavjudligi va shakllari qay darajada hal etilgan.

O'tkazilgan anketa savolari tahlilidan ma'lum bo'ldiki, qarshi du bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish uchun imkoniyat, shart-sharoitlar mavjud emas. Ana shu kamchiliklarni aniqlash maqsadida ekologiya sohasida olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari o'rganilib tahlil etildi.

Tadqiqotlarni o'rganib, tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, kollej bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga ekologik ta'lim berishga

bag'ishlangan maxsus tadqiqot ishlari amalga oshirilmagan. Bu hol esa bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga beriladigan umumiy ta'lim tizimi sifatiga salbiy ta'sir etadi.

Universitetlarda ta'lim-tarbiya olayotgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar o'ziga xos xususiyatga ega:

1. Universitetlarda ta'lim olayotgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar umumiy o'rta ta'lim maktablar, kollejlarda ekologiyaga oid bilimlarni fanlar bag'rida o'rganganlar.

2. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar kelajakda xalq xo'jaligining turli sohalarida faoliyat ko'rsatadilar.

3. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar bevosita tabiat, atrof-muhit bilan muloqotda bo'lishadilar. Ekologik bilimga ega bo'lmagan mutaxassis shubhasiz atrof-muhit bilan ongli munosabatda bo'lishdek malakaga ega bo'la olmaydi. Oqibatda tabiat aziyat chekadi.

Shuning uchun ham bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga beriladigan ekologiyaga oid bilimlar tizimi ularning kasbiy faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lishi kerak. Shu bilan birga oliygohlarda ta'lim olayotgan barcha bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar bir xildagi ekologik bilimlar tizimiga ega bo'lmog'i, yagona ekologik madaniyati shakllangan bo'lishligi kerak.

Tadqiqot davrida ana shu muammolarni holati o'rganilib, tahlil etildi. Bu tadqiqot natijasida bizning ishlarimizda o'z aksini topgan.

Uzluksiz ta'lim tizimida ekologik muammolarni hal etish maqsadida bir qancha ijobiy ishlar hal etilgan. Aholining barcha qatlamlarida ekologik ta'lim, ekologik madaniyatni shakllantirish maqsadida «uzluksiz ekologik ta'lim konsepsiyasi» yaratilgan va chop etilgan. Konsepsiyada xalqaro va hududiy ekologik muammolar asosida ekologik ta'limning maqsadi, vazifalari ochib berilgan.

Konsepsiyada oliy o'quv yurtlarida ekologik ta'lim tizimini tashkil etishning chora-tadbirlariga bag'ishlangan maxsus bo'lim mavjud. Ushbu bo'limda bo'lajak xodimlarning kasbiy tayyorgarligida ekologik tarbiyaning ahamiyatiga alohida ahamiyat berilgan.

Konsepsiyada oliygohlardagi ekologik ta'lim-tarbiyani ijobiy hal etish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlar ilmiy-amaliy jihatdan tahlil etilgan:

1. Oliygozlarda amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlar dasturiga ekologiyaga oid mavzularni ilmiy-metodik jihatdan asoslangan holda singdirish.

2. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bilim darajasi, qiziqishlari, kasbiy yo'nalishlarini hisobga olib metodik qo'llanmalar yaratish.

3. Pedagoglarning malaka oshirish dasturlariga ekologiyaga oid ilmiy amaliy bilimlar tizimini singdirish.

4. Maxsus ekologik yo'nalishga ega bo'lgan fakultetlarni tashkil etish.

5. Universitetni bitiruvchilarning bitiruv malakaviy ishlari mazmuniga ekologiyaga oid tushunchalarni kiritish.

6. Oliygozlarda ek-bank tarkibini tuzish.

7. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar uchun ekologik tajriba-sinov maydonchalari va ekologiyadan maxsus kurslar tashkil qilish.

Konsepsiyada bayon etilgan ana shu g'oyalar har bir oliygoz o'zining ichki xususiyatidan kelib chiqqan holda tatbiq etishligi qayd etilgan. Ushbu uzluksiz ekologik ta'lim konsepsiyasi vazirlar mahkamasining 466-sonli «... » qaroriga asosan tayyorlanib chop etilishiga qaramay, undagi g'oyalar amaliyotga joriy etilmayapti.

Ekologiyadan davlat ta'lim standarti ishlab chiqilgan. Standartda quyidagilarga alohida e'tibor qaratilgan:

- ekologiya muammolarini bilish davr taqozosi ekanligi;
- ekologiya muammolari hamda ularni echish yo'llari;
- ekologik ta'lim mazmuni;
- o'quvchi va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik tayyorgarliklari uchun standart talablari;
- dars (ma'ruza) hamda dars va sinfdan tashqari vaqtlarda ekologik ta'limni amalga oshirish yo'llari;
- ekologik ta'limda predmetlar-aro aloqalar;
- ekologik ta'lim tizimi.

Ekologik bilimlar darajasini baholash mezoni sifatida ekologiyaning quyidagi bo'limlari tavsiya etiladi:

I. Tabiat, atrof-muhit, inson, demografiya, tabiat-inson-texnikaga oid bilimlar.

II. Tabiatning tarkibiy qismlari — litosfera, gidrosfera, atmosfera, biosfera, yaqin kosmos.

- III. Ekologik omillar: abiotik, biotik, antropogen.
- IV. Inson salomatligi va demografik muammolar.
- V. Tabiat zaxiralaridan foydalanish.
- VI. Biosfera.
- VII. Aql sferasi.

standart talablarda: atrof-muhitning ifloslanishi, uni himoya qilish va inson ekologiyasiga alohida e'tibor berilgan. Bunda shaxsning faqat jismoniy holatidagi mo'tadillik va barqarorligigina emas, balki ma'naviyati, boshqalar kishilar bilan axloqiy munosabatlariga ham o'rin berilgan.

Ekologiya alohida predmet sifatida o'qitiladigan o'quv yurtlarida davlat ta'lim standartlari asosida o'quv dasturlari tuziladi. Bunday jarayonda ushbu standartdan tashqariga chiqishga to'g'ri keladi.

Bugungi kunda ekologiya, tabiatdan foydalanish, atrof-muhit muhofazasi va barqaror taraqqiyot sohasidagi ta'lim-tarbiya nafaqat O'zbekistonda, balki jahonda ustuvor masalalardan biriga aylangan. Ekologiya, tabiatdan foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari alohida maqsad — mazmunga ega bo'lib, ekologiya — tabiatdan foydalanish atrof-muhit muhofazasining nazariy asosi hisoblanadi. Bu uchta mushtarak tushuncha ekologik xavfsizlikni, ya'ni odam va tirik mavjudotlar hayotining ekologik himoyasini ta'minlashga xizmat qiladi hamda bu boradagi ta'lim-tarbiya mazmunida o'z ifodasini topadi³⁴.

Konseptual tamoyillar, o'qitishda amaliyotning o'qituvchilar uchun yo'nalishni aniqlab berishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'qitish metodologiyasining asosiy qismidir. Bu tamoyillar o'qitishning ixtisosi turini tashkil etadi va o'quvchilar va o'qituvchilar uchun barcha o'qitish jarayonida ko'rsatilgan harakatlarni va uslublarni o'z ichiga oladi.

Tarixiy milliylik, shu kabi o'quv jarayoni yuzasidan ham muhimdir. Bu konsept o'qitishning keskinligi va ba'zi tarixiy voqealar yoki shaxslar orqali milliy g'oyaning kengayishini o'rganishga yo'naltiriladi. Tarixiy milliylik, o'quvchilarning shaxsiy tarixiy bag'rilarini aniqlab, ularga milliy manfaatlar va qadriyatlar asosida,

---

³⁴ Avazov Sh. «Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi» daarsligi 2-nashr. – T.: «ILM-ZIYO», 2014. – 231 b.

milliy rivojlanish jarayonida o'z hissalarini qo'shish, milliy ijtimoiy matoni chuqur bilishga xizmat qiladi.

O'qituvchilarning ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirishning tarixiy milliyligi mavzusi, o'qitish markazi sifatida o'qituvchilarni asosiy mas'uliyatlarni qo'llashga chaqiradi. Bu mas'uliyatlar orqali, o'qituvchilar o'quvchilarni, ularning tabiiy tinimsizliklari va dunyoviy qadr-qimmatlar qabul qilish, ehtiyotkorlik, energetik samarali harakat etish va tabiatga hurmatsizlikdan saqlanishga yo'naltirishlari kerakligini tushunishlari mumkin. Bu mavzu o'quvchi va o'qituvchilarning o'zaro hamkorlik va hamjamiyatning qadrini, o'zlarining omonatchilik va saprofitlik qismlarini oshirish mumkinliklarini tushunishiga ta'sir qiladi.

Tarixiy milliylikning ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirishning tarixiy milliy mavzusi, o'qituvchilarning milliy qadr-qimmatlarni, o'zaro aloqalar va qo'shuvchi jamiyatlar orqali qo'llashga chaqirishda muhim ahamiyatga sohibdir. Bu mavzu o'qituvchilarning o'quvchilar hamda jamiyatning o'zaro hurmat va muloqot qismlarini rivojlantirish usullarini tushunishiga yordam beradi. Shunday qilib, o'qituvchilar tarixiy voqealardan, yangiliklardan va tarixiy shaxslarning hayotidan misollar qilingan bo'lishi lozim, ta'kidlanishi lozimki, shaffof, huquqlar va huquqiy iroda rivojlanishini ta'limsiz tan olishish va diktatura va tiriklik aralashmasi orqali o'zlarini rivojlanish imkoniyatlarini ko'rsatish.

Ekologiyadan DTSda o'quvchilar bilishlari zarur bo'lgan quyidagi ekologik masalalarga alohida e'tibor qaratilgan³⁵: davr etlashga oid ekologik muammolarni bilishni taqozo etadi; ekologik muammolarni hal etish yo'llarini aniqlash va bartaraf etish; boshlang'ich sinf o'quvchilarini etlash texnologiyalari mazmunini belgilash; boshlang'ich sinf o'quvchilarini etlashda fanlararo aloqani amalga oshirish; darsdan tashqari vaqtlarda etlash texnologiyalarini amalga oshirish yo'llari.

Ekologiya ta'limiga oid bir qancha ishlar qilingan: ekologiyadan integrativ dastur yaratilgan. Dasturda ekologiyaga oid materiallar o'z

---

³⁵ Turdiqulov E.O. Ekologiyadan davlat ta'lim standarti // Xalq ta'limi. – Toshkent. -2000. -1-son. -b. 79-82.

aksini topgan. Dasturda tabiatni muhofaza qilishga tabiat zaxiralaridan foydalanishga e'tibor berilgan. Masalan, o'simliklar va hayvonot olami, suv havzalari, tuproq qatlami, atrof-muhitga insonning ijobiy va salbiy ta'siri; o'simliklarning inson salomatligini saqlashdagi ahamiyati, rekreatsiya zonalarida inson xulqi va boshqalar.

integrativ dastur umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilari uchun mo'ljallangan bo'lsa-da, pedagogika kollejlari ham undan foydalanish mumkin.

umumiy o'rta ta'lim va ekologik yo'nalishdagi maktablar uchun yaratilgan «regional ekologik muammolar» fakultativ kursi dasturida ekotizimlar, tirik organizmlar, ekologik falokatlar, organizmlarning tashqi muhit bilan munosabatiga oid muhim muammolar bayon etilgan.

Kursning maqsadi: o'quvchilarga tabiiy muvozanatning buzilish sabablari, jumladan, antropogen omillarning ahamiyati, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanishga oid ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.

quyidagi holatlarga e'tibor qaratdik:

- tadqiqotchilik faoliyatiga oid ko'nikmalarni: kuzatish, tahlil qilish, hisobot berish, muhokama etish, dalillash, yakunlash, taxmin qilish, rejalashtirish, qiyoslash, ekologik mazmundagi variantlarini tanlash;

- o'quvchilarning tabiat boyliklarini tiklash va muhofaza qilishga doir amaliy faoliyatlarini ularning shaxsida ezgulik, mas'uliyat va adolat hissini kuchaytiradigan axloqiy tarbiyaning muhim vositasi sifatida qarash.

Ekologiyani o'rganish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar tabiat hodisalari, tabiat obyektlarining bir-biri bilan aloqasi, tabiat va inson orasidagi muvozanatning buzilish sabablarini yaxshi tasavvur etmoqlari lozim. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik maydonchalardagi faoliyatlari, ekologik qonuniyatlarning mustahkam o'zlashtirilishi va rioya etilishi, tabiatga nisbatan ehtiyotkorona munosabatning shakllanishiga imkon beradigan maxsus ek-maydonchalar, burchaklar tashkil etish zarur.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga beriladigan ekologiyaga oid materiallar, ularning maktab, kollej va litseyda olgan bilimlari tizimi ustida qurilishi va uni kengaytirishi, mustahkamlashi kerak emasmi?

G.Yu.Valukonis va Sh.O.Murodovlar tomonidan «ekologiyaning asosiy masalalari» pedagogika yo'nalishidagi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar uchun yaratilgan qo'llanmada «ekologiya, tabiatni muhofaza qilish asoslari bo'yicha yaxlit umummilliy ta'lim dasturi» o'z aksini topgan. U ta'limning barcha bo'g'inlarini — maktabgacha tarbiyadan boshlab, oliy ta'lim va malaka oshirish kurslarini ham qamrab olgan.

O'zbekistondagi ekologik muammolarni ko'rib chiqishga asoslangan. Eng muhim davlat hujjatlari va atrof-muhitni muhofaza qilishga oid chora-tadbirlarni qamrab olgan, bularning barchasi atrof-muhit, materiallari asosida o'quvchilarni axloqiy tarbiyalash uchun asos yaratgan.

Bu dasturdan pedagogika kollejlari ham foydalanish mumkin. Biroq buni zamonaviy ta'lim-tarbiya muassasalarida qo'llab bo'lmaydi. Chunki oliygohlarning har biri o'ziga xos xususiyatga ega. Bularga beriladigan ekologik bilim ham o'ziga xos jihatlarga ega bo'lmog'i zarur.

Ekologik ta'limga oid bir qator ilmiy adabiyotlar yaratishdilar: boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik ta'lim berishga e'tiborlarini qaratmoqdalar. Jumladan, M.Aliqulova, A.Meliboyev, T.Raximova, Z.Artikbayeva, M. Shirinov, D.Pulatova. I.Ayubova, F.R. Saydamatov, N.A.Mirzayeva , A.Bahramov, N.Ravshanova, D.Salimov, V.Tojiyev, Sh.Dusanova, G.Ismoilova, D.Ismoilova, S.Mamashokirov, E.O. Turdiqulov, M.T. To'xtaxo'djayeva, A.Toshev, Yu.G'.Mahmudov A.Shamshetova va boshqalarning ilmiy maqolalari tahlilidan ma'lum bo'ldiki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik ta'lim berishga e'tibor qaratilmoqda.

Bu qo'llanmalarda o'quvchi va o'qituvchilar uchun muhim bo'lgan ekologiyaga oid tushunchalar ilmiy-metodik jihatdan tahlil etilgan. Adabiyotlardan oliygoh bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ham foydalanishlari mumkin.

Umuman xulosa qilib aytganda, umumta'lim maktablari, kollej va litseylar uchun ekologiyaga oid bilimlar tizimi ishlab chiqilib, darsliklar yaratilgan. Ammo ular orasida uzviylik yo'q. Ekologik ta'lim tizimi barqaror emas. Ana shunday barqaror ekologik ta'limga ega bo'lmagan yoshlar oliygohlarga kirib, uni tugatib, davlatni boshqala-aruvchi shaxs bo'lib chiqadi. Ular olgan ekologik bilim barqarormi? Davr talabiga mosmi? Ana shunga binoan oliygohlarda ekotizim qanday bo'lishligini bilish zarur.

Ekologik ta'limning amaliga tabiiy resurslarni muhofaza qilish, ekosistema va uning mavjudotlarini tushunarliroq bilishga o'rgatish, ekologik oqibatlarining tarqalishidan himoyalash, tabiiy boyliklarning sifatini saqlash, biologik qarmoqlarni saqlash, inson faoliyati bilan tabiatni saqlash, suv resurslarini muhofaza qilish, atmosfera qatlamining sifatini saqlash, moddalarni saqlash kabi muhim masalalar yoki vaziyatlarni yaxshilash kiritiladi. O'quvchilar ichki ijtimoiy-ekologik muhitda boshqa insonlar bilan ishtirok etish, tabiatni yoqish va sifatini saqlashning betakror yondashuvlarini o'rgangan holda fikr bildirish huquqiga ega bo'ladi. Ekologik ta'lim tabiatni saqlashning asosiy yoli bo'lib, shu orqali barcha oilalar tabiatga qatlanish orqali inson faoliyatiga kirishadilar.

Oliygozlarda ekologik ta'lim maqsadi:

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga ekologiyaga oid barqaror bilim berish;

- bo'lajak o'qituvchi oliygohda olgan bilimlari asosida xalq xo'jaligining turli sohalarida ish faoliyatini yuritadi. Shu sababdan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga kasbiy-ekologik ta'lim berish zarur. Buning uchun ularni ekologik ruhda tarbiyalab madaniyatini shakllantirish zarur bo'ladi. Agar oliygohni bitirgan shaxs maxsus ekologik bilimga ega bo'lmasa, ekologik madaniyati shakllanmagan bo'lsa, atrof-muhit holatiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan omillarga befarq bo'ladi.

Mavjud adabiyotlar tahlilidan ma'lum bo'ldiki, oliygoh bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida yagona ekologik madaniyatni shakllantirishga imkon beruvchi dastur, darslik, metodik qo'llanmalar yaratilmagan va maxsus tadqiqot ishlari amalga oshirilmagan. Bu esa, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga beriladigan asosiy ta'lim-tarbiya sifatiga salbiy ta'sir etadi.

Bunday usul bo'lajak o'qituvchiga chuqur va mustahkam bilim bermaydi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ko'p vaqti konspekt yozish, o'qish uchun sarflanadi va toliqib qoladi. Bu usul mahsuldor ham, qulay ham emas; bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning fanlarni o'rganishga bo'lgan qiziqishlari pasayadi. Bunday o'qitish usuli davr talabiga javob bermaydi. Bu uning kuchi va vaqtini noto'g'ri sarflashga olib keladi.

O'zbekiston respublikasining oliy ta'lim tizimini har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirilgan me'yoriy hujjatlariga bog'liq holda bunday muassasalarning moddiy-texnika bazasi doimiy ravishda mustahkamlanib bormoqda.

Respublikadagi deyarli barcha oliy o'quv yurtlari o'quv fanlari kabinetlari maxsus asbob-uskunalar bilan jihozlangan, o'quv jarayoni zaruriy ko'rgazmali qurollar bilan ta'minlangan, tajriba-sinov ishlari uchun asbob-uskunalar mavjud.

Shu bilan birga tabiatni muhofaza qilish, ekologiyaga oid bilimlarning uzluksizligi maktab, kollej, oliy o'quv yurti bo'lajak o'qituvchisi silsilasida haligacha hal etilmagan muammo bo'lib turibdi. Barcha oliygoh bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun integrallashgan yagona dastur yaratilmagan. Buning bir qator sabablari mavjud:

Maktab, kasb-hunar kollejlari, akademik litsey, oliygohlar orasidagi ekologik bilimlar uzviyligini ta'minlanmaganligi, uzluksiz ta'lim saviyasining pasayishi, o'qituvchilarning ekologik tayyorgarligi etarli darajada emasligi bo'lajak o'qituvchi tarbiyasida ekologik madaniyatning susayishi kabi omillarga sabab bo'lmoqda.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik va pedagogik ta'limining konseptual tamoyillari quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi.

1. Atrof-muhit mavzularining integratsiyasi: o'layotgan boshlang'ich maktablarning o'qituvchilari ekologik jihatlarni turli mavzular va darslarga qanday qo'shishni o'rganishlari kerak. Masalan, ular matematikani o'rganishda tabiiy materiallar va misollardan foydalanishlari yoki o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun atrof-muhit muammolaridan foydalanishlari mumkin. Atrof-muhit mavzularining integratsiyasi o'quvchilarga o'quv fanlari va atrof-muhit o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rishga yordam beradi.

2. Amaliy mashg'ulot va tajriba: o'qituvchilar o'quvchilarga amaliy tajriba va atrof-muhit bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatlarini taqdim etishlari kerak. Bunga dala tadqiqotlari, tabiiy hududlarga ekskursiyalar, bog' yoki ekologik klub tashkil etish va bolalarga o'z tajribalari orqali tabiat va atrof-muhit to'g'risida ma'lumot olish imkonini beradigan boshqa tadbirlar kiradi.

3. Ekologik etika va qadriyatlarni rivojlantirish: o'qituvchilar o'quvchilarga atrof-muhitga ijobiy munosabatni rivojlantirishga va barqaror rivojlanish va tabiatga mas'uliyatli munosabat bilan bog'liq qadriyatlarni shakllantirishga yordam berishlari kerak. Bunga atrof-muhit muammolarini muhokama qilish, axloqiy jihatlar va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan harakatlarni rag'batlantirish orqali erishish mumkin.

4. Fanlararo aloqalar: o'qituvchilar o'quvchilarga turli o'quv fanlari va ekologik muammolar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rishga yordam berishlari kerak. Masalan, o'quvchilar tarix, adabiyot, san'at va boshqa fanlarning ekologik jihatlarini o'rganishlari mumkin. Bu ularga atrof-muhit muammolari alohida emasligini, balki hayotning turli jabhalariga keng kontekst va ta'sir ko'rsatishini tushunishga yordam beradi.

5. Hamkorlik va o'zaro hamkorlik: o'qituvchilar ekologik loyihalar va tadbirlarda o'quvchilarning hamkorligi va o'zaro ta'sirini rag'batlantirishlari kerak. Bunga guruhlarda ishlash, jamoaviy tadqiqotlar, g'oyalar va manbalar almashinuvi, shuningdek atrof-muhit muammolari bilan shug'ullanadigan tashkilotlar va mutaxassislar bilan o'zaro munosabatlar kiradi.

Umuman olganda, o'layotgan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik va pedagogik ta'limini konseptual tamoyillar asosida rivojlantirish ekologik savodxonlik va o'quvchilarning atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatini shakllantirishga yordam beradi. Bu ularga tabiatni muhofaza qilish muhimligini yaxshiroq tushunishga va kelajakda ekologik qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Oliygoch bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik jihatdan ta'minlanmaganligi ularning barqaror ekologik madaniyatga ega bo'lmasligiga olib keladi.

Ekologik bilimlarning shaxs madaniyatini tarbiyalashga yo'nalganligi eng nozik pedagogik muammoligicha qolmoqda.

Shuning uchun ham yuksak kasb mahoratini egallashi lozim bo'lgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik bilimni rivojlantirish o'ta dolzarb hisoblanadi. Bunday darajaning tabiatga nisbatan ehtiyotkorona munosabatdagi imkoniyatdan to'liq foydalanish imkonini bermaydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilardagi ekologik loqaydlik, mas'uliyatsizlik, beparvolikka, tabiatga nisbatan muhabbat tuyg'usi va qiziqishlarning shakllanmaganligiga duch kelayotganlarini ta'kidlashadilar.

Olib borilgan tahlillardan ma'lum bo'ldiki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar uchun ekologiyadan yagona dastur va darsliklar, ilmiy metodik qo'llanma va tavsiyalar yaratilmagan. Shu sababdan ham o'qituvchilar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishda qiyinchiliklarga uchrashmoqdalar. Bu hol esa bo'lajak mutaxassisni barkamol shaxs sifatida shakllanmaganligidan dalolat beradi.

Birinchi bob bo'yicha xulosalar

Oliygoch bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish muammosi muhim ekanligi ilmiy-amaliy jihatdan tahlil etildi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik madaniyatining tarbiyalanganlik darajasi hozirgi zamondagi eng dolzarb muammolar qatoriga kiradi.

Ajdodlardan qoldirilgan ulkan ma'naviy meros bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni tarbiyalashning milliy-tarixiy, umuminsoniy asosi sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi.

Ajdodlarimiz ongida ekologik madaniyat alohida o'rin tutgan, ekologik muammolar echimi ulardagi ekologik madaniyatni shakllantirish uchun asos bo'lgan.

O'tmish ekologik merosidagi ma'naviy imkoniyatdan foydalanish bilan kollej bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik madaniyatni tarbiyalashning milliy-amaliy asosini tashkil etadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish tizimlilik, hissiylik, unumlilik, nazariy va amaliyot

birligi, milliylik, hududiylik va umumbashariy xususiyatga egalik birligi, predmetlar-aro yondashuv bilan ta'limning turli bosqichlaridagi uzviylik, qadimgi sharq hamda hozirgi zamon ek-madaniyati yutuqlarining o'zaro yaxlitligi omillari bilan ta'minlanadi.

Ko'rsatilgan omillar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga ekologik bilimlar tizimini o'rganishgagina imkon bermasdan, balki atrof-muhit, tabiatni asrashga oid tegishli ekologik qoidalarga rioya etish, ularni muhofaza qilishga oid qiziqish, e'tiqod va malakalar shakllanishining zarurligini tushunish va anglab etish ko'nikmalariga ham ega bo'lishlari lozim.

II BOB. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI EKOLOGIK TARBIYALASHDA KONSEPTUAL TAMOYILLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISHNING USUL, METOD VA VOSITALARI.

2.1-§ Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual mazmuni va uni tanlash tamoyillari.

Yer kurrasida, respublikada vujudga kelgan xavfli ekologik muammolarni zudlik bilan hal qilishni davr taqozo etmoqda.

O'zbekiston respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimov o'zining «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida» nomli asarida respublika hududida paydo bo'lgan ekologik muammolarga alohida e'tibor bergan: er tanqisligi va sho'rlanishi, toza suv tanqisligi, orol muammolari, atmosfera havosining ifloslanishi, energiya qahatchiligi.

Ekologik muammolarning muhimligi O'zbekiston respublikasi konstitutsiyasida «fuqarolarning asosiy huquq va burchlari, erki (50-modda)» hamda «jamiyat va shaxs (55-modda)» bo'limlarida o'z ifodasini topdi. Bu moddalarda yoshlarning tabiatga nisbatan munosabatlaridagi huquq va majburiyatlari aniq ko'rsatilgan. Yoshlar tomonidan ekologik tushunchalar va muayyan o'quv fanlariga oid ilmiy-nazariy ma'lumotlarning o'zlashtirilishi bilan bir qatorda, ularning amaliy jihatdan bevosita atrof-muhit muhofazasidagi ishtiroklari alohida ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatning noto'g'ri shakllantirilmasligi, asosan, oliy o'quv yurtlari bitiruvchilari o'rtasida ekologik bilimlarning pastligi va ekologik madaniyatning shakllanmaganligi bilan belgilanadi.

Universitet bitiruvchilarining bilim va madaniyatini oshirish pedagogik muammodir. Zero, ular yosh avlodning ekologik madaniyatini sifat jihatidan yuqori darajaga ko'tarishi, tabiatni muhofaza qilish madaniyatini tarbiyalashni ta'minlashi zarur.

Ta'lim asoslari tabiatning yaxlitligi va o'zgaruvchan muhit tushunchalariga asoslanadi. Ushbu tizimda tabiatni muhofaza qilish ta'lim muassasalari va ommaviy axborot vositalarida uzluksiz jarayon sifatida qaraladi. U umumiy vazifalar bilan birlashtirilgan va kasbiy tayyorgarlik bo'yicha tasniflanadi. Ushbu tizimning umumiy

nazariy ko'rsatmalari o'quv rejasining turli qismlarida o'z aksini topgan, ma'ruza matnlari va laboratoriya mashg'ulotlari dasturlarida keltirilgan.

Insonning ekologik madaniyati umumiy ta'lim natijasida shakllanadi. Zero, tabiat va jamiyatning o'zaro ta'sirini tushunish ilmiy munosabatni rivojlantirishni taqozo etadi. Shaxsda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida insonning tabiatdagi o'rnini ochib beriladi.

Inson o'zining tarixiy rivojlanishida tabiatning ahamiyatini tushunishga, tabiat hodisalarini bilishga va qadrlashga tayanadi. Shu asosda har bir inson tabiiy resurslardan foydalanish huquqiga ega. Bu tabiatga g'amxo'rlikda ham o'z ifodasini topmoqda. Bunday munosabat tabiat boyliklarini talon-taroj qilish mumkin emasligi haqidagi ekologik qarashlarning shakllanishi bilan o'lchanadi.

Ekologik madaniyatning shakllanish darajasi nafaqat tabiat va atrof-muhitga bo'lgan his-tuyg'ularga, balki tabiat va uning sirlarini bilishga ham asoslanishi kerak. Bu holat insonning tabiat bilan o'zaro munosabatlarning eng to'g'ri usulini tanlash imkonini beradi. Agar inson tabiat bilan muntazam munosabatda bo'lishi kerak bo'lsa, bu munosabatlarning dinamik qonuniyatlari ta'lim tizimining asosini tashkil qilishi kerak.

O'quvchi tarbiyasida u yashab turgan sharoit, muhit, kishilarning faoliyati katta o'rin tutadi va bu sohada oila, maktab sharoiti ham katta e'tiborga molik³⁶. Dastlabki tajriba-sinov natijalari va manbalar tahlili boshlang'ich sinf o'quvchilarini etlashni amaliy jihatdan tayyorlash muammosiga e'tibor qaratilmaganligini isbotladi.

Ekologik ta'limning maqsadi — o'quvchilarda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish imkonini beradigan bilim, ko'nikma, malaka, munosabat va e'tiqodlar tizimini (amaliy faoliyatning barcha sohalarida tabiat bilan uyg'unlikka erishish zaruriyati) shakllantirishdir.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish tabiatga bo'lgan his-tuyg'ulari, hissiyotlari, qarashlari va harakatlarining umuminsoniy, ma'naviy qadriyatlarga mos kelishini ta'minlaydi.

---

³⁶ Ismoilov.A, Ahmadov.R. Ekologik ta'lim-tarbiya. — T.: o'qituvchi, 1997.- 120 b.

Tadqiqotlarimiz shuni tasdiqladiki, o'quvchilarning ekologik munosabatlari asosan tabiatni o'z vaqtida, sifatli asrash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularning kundalik mehnatiga ta'sir etuvchi motivatsiya darajasi bilan bog'liq.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik va pedagogik ta'limidagi konseptual tarkib ushbu ta'lim sohasi asosidagi asosiy prinsiplar va g'oyalarni o'z ichiga oladi.

Konseptual tarkib atrof-muhitning keng doirasini, shu jumladan tabiatni, ekotizimlarni, resurslarni, barqaror rivojlanishni, tirik organizmlar va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni qamrab olishi kerak. U har tomonlama bo'lishi va o'quvchilarga tabiat va uning odamlar bilan o'zaro ta'siri haqida tizimli tushuncha olish imkonini berishi kerak. Konseptual tarkib dolzarb bo'lishi va zamonaviy ekologik muammolar va muammolarga mos kelishi kerak. U atrof-muhitning hozirgi holatini, iqlim o'zgarishini, turlarning yo'q bo'lib ketishini, ifloslanishini va boshqa tegishli ekologik muammolarni aks ettirishi kerak. Amaliy ahamiyatida konseptual tarkib amaliy ahamiyatga ega va qo'llanilishi kerak. Bu o'quvchilarga ekologik muammolarni tushunish va hal qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishi kerak. Tushunchalar va prinsiplar atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishga hissa qo'shadigan amaliy harakatlar bilan bog'liq bo'lishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga moslashtirilishi kerak. Bu yoshdagi bolalar uchun tushunarli, tushunarli va qiziqarli bo'lishi kerak. Tushunchalar ularning bilim qobiliyatlari va rivojlanishiga mos keladigan shaklda taqdim etilishi kerak. Boshqa fanlar bilan integratsiyalashda konseptual tarkib o'quv dasturidagi boshqa fanlar bilan birlashishi kerak. Bu o'quvchilarga ekologik jihatlar va turli o'quv fanlari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rish, ularning tushunchalarini chuqurlashtirish va fanlararo ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

O'layotgan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik va pedagogik ta'limiga kiritilishi mumkin bo'lgan konseptual tarkibga misollar:

- Ekotizim asoslari: tirik organizmlar va ularning atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir tushunchasi, ekotizimdagi o'simliklar, hayvonlar va mikroorganizmlarning roli.

- Hayotning xilma-xilligi: hayvonlar va o'simliklarning har xil turlari, ularning xususiyatlari, tasnifi va munosabatlari bilan tanishish.

- Suv resurslari: suvning ahamiyati, uning holati, aylanishi va ishlatilishi, suvning ifloslanishi va suv resurslarini tejash muammolarini tushunish.

- Chiqindilar va qayta ishlash: chiqindilar muammosi va uning atrof-muhitga ta'siri to'g'risida xabardorlik, chiqindilarni qayta ishlash va yo'q qilish zarurligini tushunish.

- Energiya va resurslar: turli xil energiya manbalarini o'rganish, energiyani tejash, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, resurslarni tejash.

- Global ekologik muammolar: iqlim o'zgarishi, turlarning yo'q bo'lib ketishi, o'rmonlar, havoning ifloslanishi va boshqa global ekologik muammolar bilan tanishish.

- Barqaror rivojlanish: barqaror rivojlanish tamoyillarini, shu jumladan iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlar o'rtasidagi muvozanatni tushunish.

Ushbu tushunchalar va tamoyillar o'layotgan boshlang'ich maktab o'qituvchilariga o'quvchilarning ekologik savodxonligini rivojlantirishga, atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga va uni saqlash manfaatlari yo'lida harakat qilishga yordam beradi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni rivojlanayotgan shaxsning ma'naviy qiyofasini shakllantirish jarayonining muhim va tarkibiy qismidir. U bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning tabiatga milliy va umuminsoniy qadriyat sifatidagi ongli munosabatini, tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ko'paytirishga mas'uliyat hissini, ekologik muammolarni amaliy hal etishni o'z ichiga oladi.

Respublika hududidagi ekologik vaziyat ta'lim tizimidan muhim muammolarni hal qilishni taqozo etadi.

1) o'quvchilarning tabiat, atrof-muhit, tabiat komponentlarini birlik va o'zaro ta'sirda idrok etishi;

2) tabiat, atrof-muhit o'quvchilarning ekologik madaniyatini aniqlash vositasi sifatida taqdim etiladi;

3) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish davlat va jamiyatning ijtimoiy buyurtmasini amalga oshirish sifatida qaralishi;

4) tabiat va atrof-muhitga munosabat ma'naviy madaniyatning tarkibiy qismi ekanligini tushunish kerak;

5) o'quvchining ekologik madaniyatini shakllantirish uchun tabiat va atrof-muhitni tushunish zarur;

6) tabiat va atrof-muhitga ekologik munosabatni shakllantirish; o'quv jarayonida o'quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, atrof-muhitni muhofaza qilishni ilmiy va amaliy ekologik qadriyat sifatida tushunish uchun sharoit yaratish(7). Ekologik madaniyatni shakllantirishning maqsad va vazifalarini aniq belgilash, uning amaliy yo'naltirilganligini ta'minlash; ekologik muammoga milliy, umuminsoniy, ijtimoiy muammo sifatida yondashish; bu esa o'quvchining ekologik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan ta'lim tizimini didaktik ta'minlashga erishish, ushbu tizim mazmunini quyidagi tamoyillar asosida aniqlash zarurligini ko'rsatadi: ekologik bilim, ekologik tushuncha va to'g'rilik, ilmiylik, izchillik, tizimlilik, tabiat va atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda uzluksizlik, organiklik, vizuallik, idrok etish, tushunish va faollik.

Ularga erishish uchun ekologiyaga oid o'quv materiallarini tanlab olish, tabiiy muhitni muhofaza qilish va uning mohiyati bilan bog'liq faoliyat turlari, insonning tabiat hodisalarini tushunish, bu hodisalarning omon qolishi va kamol topishi; bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning tabiatga, atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lishlarini ko'rsatish.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga o'qitiladigan ekologik ta'lim mazmuni quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning dunyoga ilmiy munosabatini shakllantirish;

- tabiat va inson o'rtasida foydali bo'lgan ekologik bilimlarning ahamiyatini ilmiy va amaliy jihatdan ochish, ekologik fojialarning ilmiy, ijtimoiy va iqtisodiy mohiyatini ko'rsatish;

- atrof-muhit qonunlarini bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar tomonidan normal o'zlashtirishga erishish;

-jonli va jonsiz tabiatni qadrlash hissini shakllantirish;

- tabiat va atrof-muhitdagi turli halokatli hodisalarni tushunish, ularning mohiyatini o'rganish, ekologiyaga oid tarbiyaviy vazifalarni ifodalash, kuzatish va tajribalarni rejalashtirish va amalga oshirish, nazariy va amaliy g'oyalarni aniqlay olish. Ekologiya modulini, moddiy modellarni yaratish, ulardan o'rganish — o'quv jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirish;

- tabiatga hissiy qadriyat sifatida ekologik munosabatni shakllantirish, tabiatni muhofaza qilish va uning resurslaridan unumli foydalanish motivlarini takomillashtirish;

- respublika hududidagi ekologik turlar va tizimlarning xilma-xilligini bilish imkonini beruvchi biologik nazariya va g'oyalarni o'rganishni tashkil etish;

- ekologiya sohasida maxsus bilimlar, g'oyalar va tushunchalarni ilmiy va amaliy ishlab chiqish:

- atrof-muhitni muhofaza qilish, uning resurslaridan samarali foydalanish bilan bog'liq muammolarni hal qilish.

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning rang-barang dunyo bilan muloqot qilish amaliyotini mustaqil tuyg'u nuqtai nazaridan ham pedagogik nazorat ostidagi ekologik hodisa sifatida kengaytirish va ularda atrof-muhitga faol munosabatni shakllantirish.

Bu o'quvchilar bilishi va quyidagi sohalardagi muammolarni hal qilishlari kerak bo'lgan ekologik ta'lim mazmunini tashkil qiladi:

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning tabiat va atrof-muhitga ilmiy munosabatini shakllantirish;

- tabiat, texnika va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tushunish;

- tabiat va texnika o'rtasidagi ekologik munosabatlar jarayonini tushunish;

- tabiat va atrof-muhitning turli holatlarini ekologik madaniyatni shakllantirish nuqtai nazaridan ilmiy va amaliy izohlash;

- tabiat, inson va texnika o'rtasidagi bevosita ekologik uyg'unlikni amalga oshirish muammosini hal qilish qobiliyati;

- o'quvchilarning atrof-muhitga ilmiy, ekologik va ma'naviy munosabatlarini tarbiyalash va rivojlantirish.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik tarbiyalashda konseptual mazmuni va uni tanlash tamoyillari mavzusida yozish.

Eko-tarbiyalash, insonlar va mohiyatlar-aro muhitning yanada samarali va mustahkamlanayotgan rivojlanish yo'lidagi muhim qo'shimcha elementdir. Bu esa o'quvchilarga izlayotgan bilimlarni amalga oshirish va o'zlashtirish jarayonini bajarishga qaratilgan umumiy samarador yondashuv bo'lib keladi. Shuningdek, bu o'quvchilarga ijodiy, analitik, tahliliy hamda ijtimoiy fikrlash va xulqdan iborat yakka qarar ko'rinishida tuzilmalarga ega bo'lishlarini ta'minlashga qaratilgan holdir.

Eko-tarbiyalashning konseptual mazmuni va uni tanlash tamoyillarini belgilash uchun shu muhitning ularning o'zining qulay va qadriyati rag'batlantiruvchilariga qarab yaratilishi kerak. Ushbu tamoyillar esa quyidagi yuqoridagi maqsadlarni olishda katta o'rini va ahamiyat kasb etadi:

1. Ekologik tarbiyalash prinsiplari: Bu tamoyillar esa inson va tabiatning mustaqil va sodda muhitda birga mavjud bo'lishi prinsipligi bilan o'zaro aloqa qiladi. Bu erda, tabiatni saqlash, qo'llash, o'zgartirish va zararlantirishning kelishuvlarini o'zida jamlab, shuningdek, insonning tabiat bilan bog'liq va halovatli munosabatini takomillashtiruviga e'tibor qaratiladi.

2. Konseptual tashkilot uslubi: Bu tamoyillar esa eko-tarbiyalashning asosiy qoidalari, tuzilishi va amalga oshirish usullari bilan bog'liq bo'lib, ma'naviy-huquqiy tiklanishni ta'minlashga ko'maklashadi. Bu erda, o'quvchilarning ko'kragi asoslangan konseptual yondashuvini, mustaqil fikr o'rganish qobiliyatini va ijtimoiy aloqalarni o'z kengaytirishga erishishini kuzatib turishimiz kerak.

3. Ta'limning ijodiy jarayoni: Bu tamoyillar esa o'quvchilarning ijodiy jarayonlarga o'tishiga katta e'tibor beriladi. Bu jarayon o'quvchilarning g'ayrioddiy muhitda aloqaga chiqishlari, mustaqil va samarali fikrlashishlar qilishlari va yaratgan takliflarni amalga oshirishlari orqali amr va maqsadlarni amalga oshirishning erkin ovqatlari sifatida ko'rinib turadi.

4. O'quv tizimi va turli jarayonlarda innovatsiyalar: Bu tamoyillar esa o'quv tizimi va turli jarayonlar ramziy shaklda, adabiy-huquqiy shaklda, tahliliy-ijodiy shaklda va boshqa usullar yordamida

yaratiladi. Bu usullar esa o'quvchilarning bir-biriga o'zaro bog'liqlik, hamkorlik va o'zgarishlarga ochiq bo'lishini ta'minlayotgan maqsadlarga muvofiq amalga oshiriladi.

5. Eko-tarbiyalashning tahliliy tamoyillari: Bu tamoyillar esa ekologik tarbiyalashning asosiy prinsiplarini, asosiy qonunlari, ma'naviy o'zgarish va kamchiliklarni tahlil qilishga qaratilgan. Bu esa o'quvchilarni tabiiy o'zgarishlarning asosiy sabablari va ulardan mustabid o'tish qobiliyati sifatida qarash, shuningdek, ularning hal qiluvdanliklarini belgilash va echish muammolarini eltsinishiga yordam beradi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik tarbiyalashda konseptual mazmuni va uni tanlash tamoyillari bu jarayonni samarali va o'quvchilarning maqsadlariga mos ravishda tanlash uchun mustahkam qilib beradi. Ushbu tamoyillar esa ijtimoiy qarorlar va qaydalar tizimiga samarali o'quvchilar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar malakali bo'lishlari uchun ular ilmiy va amaliy nuqtai nazardan ekologiyaga oid quyidagi bilimlar tizimini egallashlari kerak:

A) respublika hududidagi xavfli ekologik muammolar tizimi: atmosfera havosining ifloslanishi va uni muhofaza qilish; er tanqisligi, tuproq eroziyasi va uning oldini olish; orol va yarim orol muammosi; energiya tanqisligi va uning oldini olish; suv tanqisligi, oziq-ovqat inqirozi, demografiya va ekologik muammolar.

B) ekologik omillar: abiotik, harorat, bosim, namlik, shovqin, radiatsiya, radioaktivlik, antropogen; inson faoliyati bilan bog'liq omillar (shovqin, harorat o'zgarishi, radiatsiya, radioaktivlik); respublikadagi ekotizimlar;

V) «qizil kitob», qo'riqxonalar va ularning respublika hududidagi maqsad va vazifalari;

G) fan-texnika taraqqiyoti natijasida xalq xo'jaligining turli tarmoqlarida yuzaga keladigan xavfli ekologik muammolar.

D) tabiat va atrof-muhitda noqulay ekologik vaziyatning yuzaga kelishi va uni bartaraf etishda insonning roli; texnosfera.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish uchun ular ekologiyaga oid quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak:

- ekologik muammolarning sabablarini aniqlashning ilmiy va amaliy qobiliyati;

- tasodifan yuzaga kelgan antropogen omillarning holati va ularning salbiy oqibatlarini tushunish va ulardan himoya qilish;

- tabiiy resurslardan foydalanish bo'yicha amaliy, aniq ma'lumotlarni olish, tahlil qilish va chizish.

- oddiy ekologik tadqiqotlar o'tkazish, olingan natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish;

- ekologik tajribalarni o'tkazish (biogaz ishlab chiqarish, toza suv olish);

- yashash joyida yuzaga keladigan ekologik vaziyatlarni (suv, havo, tuproq, qo'riqxonalar) tahlil qilish va xulosalar chiqarish;

- mahalliy, mintaqaviy va global ekologik muammolarni ilmiy-amaliy nuqtai nazardan o'rganish, tahlil qilish va bartaraf etishda ilmiy va amaliy faollik ko'nikmasiga ega bo'lish.

O'rganilayotgan muammolarda tabiiy-ilmiy, psixologik, tarbiyaviy va tarbiyaviy omillarning ko'pligi o'quvchilarning ekologik tarbiyasiga uzluksiz va kompleks yondashishni taqozo etadi.

1. Ekometodologik tamoyillarni takomillashtirish.

2. Ekologik tushunchalarning o'zaro aloqadorligi va birligi.

3. Har bir o'quv predmeti bo'yicha ekologik ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish uchun fanlararo ekologik aloqa imkoniyatlari.

4. Nazariy va amaliy birlik.

Ekologik ta'lim tizimi:

I. Uslubiy tamoyillar:

Tabiat, atrof-muhit va ijtimoiy muhitni ekologik qadriyatlar va qo'llab-

Quvvatlovchilar sifatida tan olish.

- inson tabiatning tarkibiy qismi, tabiiy va ijtimoiy taraqqiyotni o'zgartira oladigan omil ekanligini his qilishi va anglashi;

- tabiat tarixi insoniyat tarixining tarkibiy qismi ekanligini anglash;

- tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir qonuniyatlarini bilish;

- tabiiy qonunlarning tabiat va atrof-muhitga ta'sirini tan olish va nazorat qilish;

- inson salomatligi va ekologik madaniyatni rivojlantirishning tabiat va atrof-muhit bilan bog'liqligini tushunish;

- jamiyatning iqtisodiy va ma'naviy darajasining atrof-muhitga ta'siri.

II. Ta'lim — bu ekologik ta'lim tizimining o'zaro ta'siri.

Inson his-tuyg'ulari odamlarning bir-biri bilan va tabiat bilan munosabatlarning tarkibiy qismi sifatida rivojlanadi.

Inson faoliyati tabiat bilan bog'liq. Bu g'oya tabiatdan ekologik madaniyatni shakllantirishda asosiy vosita sifatida foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini belgilaydi.

III. Atrof-muhit komponentlarining muvofiqligi:

- ekologik muammolarning yaxlitligi g'oyasini rivojlantirish;
- barcha ta'lim faoliyatida ekologik ta'lim yo'nalishlaridan foydalanish;

- o'quvchilarning ekologik faoliyatda faol ishtirok etishi uchun sharoit yaratish;

- bu o'quvchilarning ekologik va psixologik rivojlanishining uyg'unligi bilan ta'minlanadi.

IV. Subyektlar o'rtasidagi munosabatlar.

Ekologik ta'limning umumiy mazmunini: ta'lim tamoyillari, sifat va faoliyat bilan bog'liq yo'nalishlarni ishlab chiqish kerak. Har bir fanning o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish, barcha fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlash, ularning muvofiqlashuvini ko'rsatish, ya'ni o'quv predmetlarining bog'lanishi va integratsiyasini ko'rsatish zarurligini taqozo etadi.

Intizomiy yondashuv bo'lajak o'qituvchining kasbiy-ekologik tayyorgarligi bilan bog'liq holda alohida o'quv fanlari vazifalarini to'g'ri bajarilishini ta'minlaydi.

Bo'lajak o'qituvchining ekologik madaniyatini shakllantirishda quyidagilarni hisobga olish kerak:

A) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning umumiy tayyorgarligi uslubiy asos bo'lib, ijtimoiy fanlarni kasbiy yo'nalish asosida o'rganishni taqozo etadi. Unda tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning umumiy qonuniyatlari, atrof-muhit va jamiyat munosabatlarni ilmiy-ijtimoiy mexanizmlari, ekologik muammolarning mohiyati va ularni hal qilish yo'llari aniq ko'rsatilgan.

B) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ilmiy tayyorlashga tizimli yondashish — akademik fanlarni ekologiklashtirish, ularning mazmuni.

Ekologiyaga tizimli yondashuvni joriy etishda: tabiat bilan bog'liq tushunchalar tizimi, insonni o'rab turgan muhit uning turli ehtiyojlarini qondirish vositasi sifatida o'rganiladi.

V) psixologik-pedagogik tayyorgarlik — bo'lajak xodimlarni ekologik tarbiyalashda umumiy tushunchalar (maqsadlar, vazifalar, tamoyillar, faoliyat turlari, pedagogik shartlar).

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik faoliyati quyidagilardan iborat:

A) o'quvchilar bilishi kerak bo'lgan umumiy ta'lim mazmunini tashkil etuvchi ijtimoiy-ekologik bilimlarni tizimlashtirish;

B) ekologik ta'lim va targ'ibotni amalga oshirishda hissiy va qimmatli munosabatlar (ekologik ta'lim, tabiat, atrof-muhit, tabiiy resurslar, samarali foydalanish) va ijodiy faoliyat tajribasini birlashtirish;

V. Nazariya va amaliyotning birligi.

Tabiatga ijobiy munosabat ekologik madaniyat mazmun kasb etgandagina samarali vositaga aylanadi. Ya'ni tabiatning ekologik qadriyatini anglash orqali o'quvchilarning his-tuyg'ulari mustahkamlanadi.

Ekologik ong hissiy asosda quriladi, lekin faol hayot istiqboli faqat harakatda shakllanadi. Binobarin, ta'lim mazmuni jamiyat va tabiat haqidagi bilim va amaliy faoliyatning birligi, qimmatli ekologik maqsadga yo'naltirilganligi, tabiatga munosabat me'yor va qoidalari, uni muhofaza qilishda namoyon bo'ladi.

Ta'lim va faoliyat sohalari. Ekologik ta'lim mazmunining tarbiyaviy yo'nalishi tabiat va jamiyatning o'zaro ta'siri haqidagi falsafiy-uslubiy g'oyalar, tabiatga yo'naltirishlar keng qamrovli, bir yoqlama, manfaatga yo'naltirilgan yondashuvni istisno etuvchi tushunchalardan iborat.

Tabiatni muhofaza qilish, uning jarayonlarini boshqala-arishni tartibga soluvchi hodisa sifatidagi ekologik madaniyat g'oyalarini ochib berish;

Tabiatga ongli yondashish normalari nafaqat ekologik madaniyat va huquq nuqtai nazaridan, balki tabiatning ilmiy-amaliy muvofiqligi nuqtai nazaridan ham asoslashdan iborat.

Ekologik ta'lim nafaqat fanning (fizik, geografik, kimyoviy, biologik va astronomik landshaft) aks etishi, balki inson va jamiyat sintezi g'oyasining chuqurligi bilan dunyoning ilmiy landshaftini shakllantirishni faollashtiradi. Va tabiat.

Yagona o'quv predmeti ekologik madaniyatni shakllantirish muammosini hal qila olmaydi; kooperativ integratsiya ekologik madaniyatni shakllantirishning asosiy omilidir.

O'quvchi ongida tabiatning shakllanish jarayoni, atrof-muhitning ekologik landshafti, shuningdek, tabiat olamida uning inson dunyosiga munosabatini shakllantirish jarayoni. Tabiatning ilmiy manzarasi nafaqat akademik fanning maqsadi, balki inson ongini bevosita shakllantirish manbai hamdir.

Faol yo'naltirish — bu o'quvchilar o'z faoliyatining barcha turlarida ta'lim jarayonlari bilan uyg'un holda o'rganadigan ekologik madaniyatni shakllantirishning murakkab mazmuni.

Buning uchun ekologik ta'lim jarayoni psixologik, pedagogik, motivatsion, jarayon, baholash, badiiy-ijodiy, amaliy faoliyat kabi tarkibiy qismlarning yig'indisini o'z ichiga oladi. Ushbu komponentlarning amalga oshirilishiga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

- o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish bilan bog'liq tadbirlarni tizimli rejalashtirish;
- tabiat va atrof-muhit go'zalligi orqali o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish;
- o'quvchilarning ekologik bilimlari, tabiat, atrof-muhitning go'zalligi, unga insoniy munosabatda bo'lish haqidagi tushuncha va tasavvurlari.

Tabiat va atrof-muhitga oid ekologik mazmunli materiallarni tahlil qilish va umumlashtirish bo'lajak o'qituvchiga ekologik madaniyatni shakllantirishning etakchi tamoyillarini ajratish imkonini beradi:

- tabiatni, atrof-muhitni tabiiy, tizimli, yaxlit deb his qiladi;
- ekologik tarbiyaning iqtisodiy, siyosiy, madaniy-tarixiy, estetik yo'nalishlarini hisobga olish;

- sinfda va darsdan tashqari jarayonda ekologik ta'limning barcha bosqichlarida uzluksiz va uzviy ishtirok etish;
- imkoniyat doirasida sifat va me'yoriy landshaftdan foydalanish maqsadga muvofiq bo'lsa, har bir o'quv fanining o'ziga xos mazmuniga tayangan holda intizomiy yondashuvga ega bo'lish;
- ekologiyaning asosiy muammolarini mahalliy, mintaqaviy va global miqyosda tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'lish;
- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar tabiatning biologik xilma-xilligini tushunishlari;
- uning tarixiy xususiyatini hisobga olgan holda, tabiatning hozirgi va kelajakdagi holatiga e'tibor berish kerak;
- tabiat va inson o'rtasidagi ekologik muammolarni hal etishda mahalliy, milliy va xalqaro hamkorlikning ahamiyati va zarurligini tushunish, ilmiy va amaliy tahlil qilish;
- o'quvchilarda tabiatning qadr-qimmatini anglash, yoshga qarab muammoni echish bo'yicha bilim berish qobiliyatini shakllantirish;
- ekologik muammolarning sabablarini aniqlashda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga amaliy yordam bera olish;
- turli ta'lim fanlarini o'rganishda va sinfdan tashqari sharoitlarda, ekologik madaniyatni shakllantirishda yangi pedagogik yondashuvning keng ko'lami asosida amaliy faoliyat yaratish.

2.2-§ Bo'lajak o'qituvchilarining ekologik bilimlarini konseptual tamoyillarga tizimli yondashuv.

Bo'lajak o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishga tizimli yondashishning ilmiy-pedagogik va uslubiy jihatlarini o'rganish uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning zamonaviy ekologik madaniyatini shakllantirish xususiyatlarini hisobga olish zarur edi. Amaliy va samarali tajriba. Bu o'ziga xoslik o'rganilayotgan ekologik jarayonlarning xilma-xilligi va murakkabligi, ta'lim jarayonida ilmiy va pedagogik omillarni uyg'unlashtirish zaruratida namoyon bo'ladi.

Tabiat, tabiat va inson, tabiat-texnologiya-inson munosabatlari murakkab tizim bo'lib, uning to'liqligi «Ekologiya» o'quv fanining to'liqligini ham anglatadi. Shu bilan birga, tabiatning bir bo'lagi bo'lgan insonning ekologik, huquqiy, siyosiy, iqtisodiy, falsafiy,

pedagogik, texnik-texnologik, estetik va axloqiy jihatlarini tizimli o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Bo'lajak o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni barcha ta'lim fanlaridagi metod va tushunchalarni ko'p yillar davomida ongli ravishda «o'zlashtirish» bilan izohlanadi.

Ekologiya o'z mazmuniga ko'ra insoniyatning tabiiy narsalar bilan turli munosabatlarining mohiyatini aks ettiradi. Shuning uchun ham hozirda shahar, sanitariya, ishlab chiqarish, texnologiya, qishloq xo'jaligi, suv havzalari, o'simlik, hayvonot dunyosi, inson, oila, mahalla ekologiyasi kabi tushunchalar mavjud.

Ekologik tushunchalarni ekologiya fani qamrab oladi. Bu umumiylik tizimli mazmunni aks ettiradi, insonning dunyoga ekologik tarbiya prizmasi orqali qarashining xalqaro, huquqiy, siyosiy va estetik jihatlarini o'z ichiga oladi. Demak, ekologik ta'lim mazmuni tabiiy, konkret va ijtimoiy ta'lim fanlari bilan bog'liq bilimlarning sintezini ifodalaydi va aksincha, barcha o'quv fanlari umumiy ekologik ta'lim fanining mazmunini o'zlashtiradi. Ularning yaxlit holati o'quvchida zamonaviy ekologik madaniyatni shakllantiradi.

Bo'lajak o'qituvchilarni ekologik bilishning konseptual tamoyillarida tizimli yondashuv ekologiya va atrof-muhitni o'zaro bog'liq tarkibiy qismlardan tashkil topgan murakkab tizim sifatida ko'rib chiqishni anglatadi. Ushbu yondashuv o'qituvchilarga ekologik tizimning turli elementlari bir-biri bilan qanday ta'sir qilishini va tizimning bir qismidagi o'zgarishlar boshqalarga qanday ta'sir qilishi mumkinligini tushunishga yordam beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarning ekologik bilishida tizimli yondashuvning ba'zi konseptual tamoyillari:

1. O'zaro bog'liqlik bu o'qituvchilar ekologik tizimning barcha elementlari o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liqligini bilishlari kerak. Bitta elementni o'zgartirish tizimning boshqa tarkibiy qismlariga ta'sir qiladigan zanjir reaksiyasini keltirib chiqarishi mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarga ushbu aloqalarni ko'rishga va inson harakatlari butun tizim uchun oqibatlariga olib kelishi mumkinligini tushunishga o'rgatishlari kerak.

2. Ekologik tizimda turli xil turlar, ekotizimlar, resurslar va jarayonlar mavjud. O'qituvchilar o'quvchilarga bu xilma-xillik

tizimning barqarorligi va ishlashining asosiy elementi ekanligini tushunishga yordam berishlari kerak. Ular o'quvchilarga biologik xilma-xillikni himoya qilish va turli xil turlarni saqlash va ularning o'zaro ta'siri haqida ma'lumot berishlari kerak.

3. Atrof-muhitga salbiy ta'sirini boshqarish va kamaytirishda ekologik tizimda uning chegaralari va tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirini belgilaydigan chegaralar mavjud. O'qituvchilar o'quvchilarga chegara o'tish joylari tizimning barqarorligi va barqarorligiga ta'sir qilishi mumkinligini tushunishga yordam berishlari kerak. O'qituvchilar o'quvchilarga insonning atrof-muhitga salbiy ta'sirini boshqarish va kamaytirishni o'rgatishlari kerak.

4. O'quvchilarga ekologik tizimlarni o'z-o'zini tashkil qilish — ekologik tizimlar paydo bo'lish xususiyatiga ega, ya'ni ular tizimning alohida tarkibiy qismlariga xos bo'lmagan yangi xususiyatlar va xatti-harakatlarni namoyon qilishi mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarga ekotizimning turli elementlarining o'zaro ta'siri paydo bo'ladigan xususiyatlar va jarayonlarga olib kelishi mumkinligini tushunishga yordam berishlari kerak. Shuningdek, ular o'quvchilarga ekologik tizimlarni tashkil qilish va moslashtirishni o'rgatishlari kerak.

5. Barqarorlik rivojlanish — o'qituvchilar o'quvchilarga barqaror rivojlanish va ekologik barqarorlikni saqlash tamoyillarini o'rgatishlari kerak. Ular o'quvchilarga ekologik tizimlarning barqarorligini uzoq muddatli saqlashga qanday o'zgarishlar va harakatlar hissa qo'shishi mumkinligini tushunishga yordam berishi kerak.

Atrof-muhitni bilishga tizimli yondashuv o'qituvchilarga bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida ekologik muammolarni chuqur va har tomonlama tushunishni shakllantirishga, shuningdek ularning tizimli fikrlashini va murakkab ekologik muammolarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu ularga o'quvchilarga ekologik mas'uliyat, barqaror rivojlanish va ekologik oqibatlarini hisobga olgan holda ongli ravishda qaror qabul qilishni samarali o'rgatish imkonini beradi.

Ekologiya barcha o'quv predmetlarining predmeti, maqsadi, maqsadi va mazmuni bilan ilmiy va amaliy jihatdan bog'liqdir. Ekologik madaniyatni shakllantirish muammolarini hal qilishda

barcha ta'lim fanlari, fan va texnika, inson salohiyati asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ekologiya fani amaliy fanlarni ongli ravishda o'rganish imkoniyatini beradi, o'quvchida fan asoslarini o'rganishga qiziqish uyg'otadi va buning natijasida insonning ekologik madaniyati shakllanadi. Shuning uchun ekologik ta'lim ko'p qirrali.

Ekologik ta'limning tabiati ko'p qirrali.

Ekologik ta'lim: psixologik, pedagogik, shaxsiy faoliyatga yo'naltirilgan omillarga asoslangan:

- tabiat va atrof-muhitga ekologik yondashuv zarurligini tushunish;

- o'z faoliyatining ekologik oqibatlarini oldindan bilish;

- tabiat, atrof-muhit, yashash, taraqqiyot, milliy-ijtimoiy boyliklarni tan olish;

- tabiat va atrof-muhit bilan aloqa turini tanlashda tabiiy-ilmiy, texnik va gumanitar bilimlarga tayanish;

- tabiat va atrof-muhit bilan muloqot qilishda milliy tarixiy taraqqiyot va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish zarur.

Yuqorida tahlil qilingan g'oyalar asosida bo'lajak o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish imkonini beradigan materiallar mazmunini aniqlash mumkin:

Tabiat, mahalliy, milliy, atrof-muhitning universalligi, insonning tabiat bilan o'zaro munosabati ekologik madaniy munosabatlarning alohida yo'nalishini yaratadi.

Birinchidan, inson o'zini tabiatning «tarkibiy tarkibiy qismi va yaxliti» sifatida ko'rishi, ikkinchidan, inson tabiatni o'zining hayotiy faoliyatining asosi, moddiy manba va his-tuyg'ular manbai, omil va qadriyat sifatida qabul qilishi kerak. Estetik, madaniy va ma'naviy tomonlarini belgilaydi. Uchinchidan, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning o'zaro ta'siri o'zaro manfaatli qonuniyatlar asosida amalga oshirilsagina tabiat, atrof-muhit va inson o'rtasidagi uyg'unlikning yaqqol namunasi namoyon bo'ladi. Qayerda va qachon uyg'unlik buzilsa, ekologik falokat sodir bo'ladi.

Ekologik ofatlarning yuzaga kelishi jamiyatning, barcha odamlarning bilim va ekologik madaniyatiga bog'liq. Bunga Tojikistondagi alyuminiy zavodining natijalari misol bo'la oladi.

Insonning ekologik madaniyatini uch xil ko'inishda ko'rish mumkin: ijobiy, salbiy va neytral.

Masalan, bola qushni ranjitayotganini ko'rgan o'quvchi uning oldidan o'tib ketsa, quyidagi hodisalar ro'y beradi: a) bolaga qushni ranjitmaslik, qo'yib yuborish degan holat; (b) jim rejim; (c) bolani qushni suiiste'mol qilish bilan bog'liq vaziyat. Bo'lajak o'qituvchida bu holatni tahlil qilib, unda ekologik madaniyatning shakllanganlik darajasini aniqlash mumkin.

Ikkinchi misol — o'quvchining jo'mrakka bo'lgan munosabati; (a) yopish, (b) jimlik, (c) tegishli tashkilotga xabar berish.

1. Shaxsda ekologik madaniyatning shakllanish darajasi uning atrof-muhitga munosabati natijasi bilan belgilanadi.

2. Tabiat inson shakllanishining subyekti bo'lib, unga nisbatan ekologik munosabatlar shakllanadi.

Ushbu shakllanish ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin.

Pedagogik samaradorlikka erishish uchun insonning tabiat va atrof-muhitga bo'lgan ekologik munosabatlarning qadriyatlari va me'yorlarini aniq ko'rsatish kerak. U ijobiy va salbiy ikki guruhga bo'linadi.

2.2.1-jadval.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning atrof muhitga munosabatlari

Befarq	Ijobiy munosabat	Salbiy munosabat
O'zini ko'rsatish — beparvolik, beparvolik, ajralganlik, o'ylamaslik. Madaniyatning asosi — atrofdagi go'zallik, uyg'unlik, poklik, go'zallik, tozalik va salomatlik.	Namoyish qilish — bu atrof-muhitni sevish, ekologik me'yorlarga, tabiat qonunlariga rioya qilish, atrof-muhitga e'tibor berish, ehtiyotkor va mas'uliyatli, adolatli, halol, atrof-muhitga sodiqlikdir. Asosiy e'tibor moddiy qadriyatlar va tabiiy resurslarga qaratilgan.	Buning asosi — ekologik qiymat va bilim etishmasligi. O'zini ko'rsatish madaniyatsiz iste'mol, ochko'zlik, insofsizlik va mehnatdir.

Ekologik madaniyatga nisbatan quyidagi sxemada ekologik madaniyat darajasidagi yo'nalishlar mazmunini kuchaytirish zarur:

Inson tabiatdagi tirik mavjudotlarning ongli qismi ekanligini tushunish uchun madaniyatli bo'lishi kerak;

Tabiatning rang-barang go'zalligidan bahramand bo'lishi kerak.

Inson tabiat uyg'unligini, uning go'zalligini buzmasligi kerak.

Yetuk madaniyatli shaxs tabiat va atrof-muhit bilan bog'liq har qanday xatti-harakatlarning oqibatlarini oldindan ko'ra bilishi, tabiatga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi, uni yaxshilash bo'yicha to'g'ri qaror qabul qilishi kerak.

Madaniyatli, ongli inson tabiat va madaniy me'yorlarga nisbatan belgilangan «Qizil chiziq»ga ongli ravishda rioya qilishi kerak. Odamlar qizil chiziqdan chiqib ketishsa, bu ekologik falokat bo'lishini tushunishi kerak.

Madaniyatli odamning tabiat bilan ijobiy muloqotga bo'lgan ehtiyojini optimallashtirish kerak.

Yuksak madaniyatli inson tabiat go'zalligini, atrof-muhitni, rang-barang olamni, uning ma'naviy ta'sirini anglashi kerak.

Yuksak madaniyatli inson tabiat va atrof-muhitni estetik tajriba bilan birlashtirishini bilishga intilishi kerak.

Ekologik madaniyat tizimli (murakkab) xarakterga ega bo'lib, u ikki yo'nalishni o'z ichiga oladi: tabiiy resurslardan foydalanish va tabiatni muhofaza qilish madaniyati; ekologik ta'lim darajasi turli o'quv predmetlari, ta'lim turlari, ilmiy-tadqiqot, mahalliy tadqiqot, bo'lajak o'quvchilarning sinf va maktabdan tashqari mashg'ulotlari doirasida atrof-muhit xususiyatlarini tizimli tashkil etish asosida amalga oshiriladi.

Shuningdek, tizimlilik bo'lajak xodimlarning ekologik madaniyatining tarkibiy qismi bo'lib, ikki ko'rinishda ifodalanadi: bo'lajak o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni va kelajakdagi ishlab chiqarish korxonalarida ekologik madaniyat natijalari.

Ekologik madaniyatning shakllanish darajasi murakkab pedagogik-psixologik jarayondir. Ekologik madaniyatni shakllantirish darajasida bu tushuncha oddiy, ya'ni: «siz tabiat va atrof-muhit go'zalligini his qila olasizmi? Atrofingizdagi narsalarga nisbatan o'zingizni qanday tutasiz? Atrof-muhit go'zalligini his qila olasizmi? Uning uyg'unligiga salbiy ta'sir ko'rsata olasizmi? Tabiat?»

ammo bu savollarning mohiyatini ilmiy va amaliy nuqtai nazardan ochish juda murakkab psixologik jarayonga asoslanadi.

Ekologik madaniyatning tarkibiy qismlarini olimlar I.D. Zverev, A.N. Zahlebnyi, I.T. Suravegina, E.O. Turdiqulov. Tabiat bag'rida ekologik madaniyatsiz uyg'unlikni yaratib bo'lmasligi ta'kidlandi.

Tajriba natijasida bo'lajak o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish darajasining pedagogik-psixologik jihatlari aniqlanib, ularni shakllantirish bo'yicha ko'rsatmalar belgilab olindi.

Tabiatga, atrof-muhitga munosabat kelajakdagi o'quvchilarda ekologik tafakkur va ekologik madaniyatni shakllantirishni taqozo etadi.

Atrof-muhitga tizimli yondashish: birinchidan, tabiatni muhofaza qilish, ya'ni hayvonlar va o'simliklarni ko'paytirish, suv va atmosfera havosini ifloslanishdan saqlash; ikkinchidan, tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish: bunda tabiiy resurslardan foydalanish birinchi fikrga qarama-qarshidir: bu qarama-qarshiliklar ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Ularni bartaraf etish tabiatga nisbatan konservativ munosabat va uni muhofaza qilish zaruratining shakllanishiga olib keladi. Ushbu ekologik muammolarni hal qilish uchun insonning barkamol rivojlanishi zarur. U yuksak madaniyatli bo'lishi, o'zi va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik va simmetriyani matematik nuqtai nazardan tasavvur qila olishi kerak.

O'rganilayotgan muammodagi ko'plab ta'lim va tarbiya omillari bilan belgilanadigan tizimlilik bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik madaniyatini tarbiyalashga tizimli yondashuvni joriy qiladi. Bu ekologik madaniyat zarurligini ko'rsatadi.

Insonning tabiat va atrof-muhit bilan munosabati juda murakkab va tizimli deb qaralib, u bilimlar, turli his-tuyg'ular va faoliyatlarning o'zaro ta'siridan shakllanadi. Shuning uchun ekologik madaniyatni shakllantirish faqat turli xil o'quv fanlarini o'rganish jarayonida hal qilinadi. Shu ma'noda fanlararo aloqa masalasi kun tartibida tizimli ekologik ta'limni ta'minlaydi, tabiatga umumiy ilmiy qarashni aks ettiradi va insonning o'zi tabiatning bir qismi ekanligi haqidagi tushunchani shakllantiradi. Bu g'oyani akademik i. Zverev, e. Turdiqulov va boshqa olimlarning tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan. Biz tadqiqotimizda ushbu fikrlardan foydalandik.

Ana shu fikrlardan kelib chiqib, bo'lajak o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning mazmuni, shakli, vositalari va usullarini ishlab chiqishni maqsadga muvofiq deb bildik; ushbu tajriba-sinovlar ish davomida quyidagilar amalga oshirildi:

Tabiat ta'limi tizimi bo'lajak o'quvchilarning tabiatni muhofaza qilish chora-tadbirlari zarurligini tushunishlari uchun ilmiy asos sifatida qaraldi. Asosiy e'tibor fan obyekti sifatida ekologik ta'lim mazmunining xususiyatlarini ochib berishga imkon berdi. Bu bo'lajak o'quvchilarning, birinchidan, tabiat va atrof-muhitning inson faoliyatidagi ahamiyati, ikkinchidan, tabiat va atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lish zarurligi to'g'risida xulosa chiqarishlariga asos bo'ladi. Bo'lajak o'quvchilarda bu g'oyalarni shakllantirish ta'lim jarayonida amalga oshiriladi. Mashg'ulot jarayonida tabiat va uning qo'riqxonalarini nafaqat moddiy farovonlik manbai, balki birinchi navbatda ma'naviy boylik sifatida qaraldi. Masalan: hayotga chiroy qo'shadigan gullar o'stirish, uy hayvonlarini parvarish qilish, shu bilan birga, muloqot, muhabbat, mehr-oqibat, ezgulik, mehr-oqibat kabi inson ehtiyojlarini qondirish inson ehtiyojidir.

Biologiya kursi biosferadagi hayot va turli darajadagi tirik tizimlar haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Kursning ekologik yo'nalishi tabiatni qadrlash, tabiatning maqsadlari va oqibatlarini tushunish, odamlarning hamkorligiga qaratilgan. Atrof-muhitdagi fojiali hodisalarning ko'payishi bilan belgilanadigan antropogen omilning ilmiy mohiyati ochib berilgan. Bunda toza, estetik jozibali muhit, tabiatning nafaqat inson salomatligini jismonan qondirish, balki ma'naviy kamolot, go'zallik va ijodkorlik bilan muloqot qilishdagi ahamiyatini kashf etish muhim ahamiyatga ega.

Geografiyada atmosfera, litosfera, gidrosfera, biosfera va koinotdagi ekologik jarayonlardan foydalanadi va ularni oldini olishni ko'rsatadi; tabiatning umumiyliigi, xususan, joy (landshaft), shuningdek, insonning hududiy ishlab chiqarish majmualarining tizimli tabiati haqida g'oyalarni shakllantirish. Axloqiy komponent tabiatdan foydalanishning ishlab chiqarish normalarini egallashda ifodalanadi; iqtisodiy ta'lim beradi.

Ekologik me'yorlarning ko'plab salbiy misollarini keltirish mumkin: inson faoliyati natijasida xavfli kimyoviy birikmalar, turli chiqindilar, ayniqsa, yadroviy chiqindilar biosferaga ilmiy-amaliy

asosda tushadi. Radioaktiv chiqindilarning hosil bo'lishi, uning inson faoliyatiga ta'siri, oldini olish kabi tushunchalar bo'lajak o'quvchilar bilimni chuqurlashtiradi. Bunday holatni aniq misollar asosida tushuntirish kerak. Masalan, qo'shni respublikalar hududida joylashgan radioaktiv chiqindilar misolida tasvirlangan: Tojikiston respublikasi hududida joylashgan alyuminiy zavodidan ajralib chiqadigan zaharli moddalarning Sariosiyo, uzundagi tirik mavjudotlarga ta'siri misoli. Surxondaryo viloyati axloqiy tarbiyaning hududiy xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Xususan, Qirg'iziston hududidagi neft suvlaridagi radioaktiv quduq eng xavfli manba hisoblanadi.

Bunday ekologik ofatning oldini olish chora-tadbirlari: kimyoviy ifloslanishga qarshi strategiyani qabul qilish, ishlab chiqarishning kimyoviy-texnologik jarayonlarining ekologik toza turlaridan foydalanish, chiqindilarni yo'q qilish, (yer osti, kosmik) usullarni o'rganish imkonini beradi. .

«tabiat-texnologiya-jamiyat-inson» tizimi bu o'quv fanlarining asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Shunga asoslanib, o'rganilayotgan fan sohasiga ko'ra inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni ekologik jihatdan uyg'unlashtirishning turli usullari taqdim etildi.

Texnologiyaning atrof-muhitga ta'siri mehnat bozorida muhim masala hisoblanadi, chunki texnologiya er ostida keskin o'zgarishlarga olib keladi va er yuzasi texnik eroziyani boshdan kechirmoqda.

Bo'lajak o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishda fanlararo aloqadorlik muhim ahamiyatga ega. Masalan, qayta ishlash, yig'ishtirib olish, qayta tiklash va degradatsiyalashda suv va yerdan samarali foydalanish imkonini beradi.

O'zbekistonning ekologik muammolari umumbashariy ekologik muammolar kontekstida ko'rib chiqilgan mashg'ulotda ham ekologik madaniyatni shakllantirishga e'tibor davom ettirildi. Tahlil qilingan fojiali voqealarning ekologik tarkibiy qismi ta'kidlandi. Tahlil quyidagi sxema bo'yicha olib borildi: «respublikadagi xavfli ekologik vaziyat... Uning respublikada namoyon bo'lishi antropogen omillarning tirik organizmga ta'sirining salbiy oqibatlari – ekologiyani shakllantirish usullari. Ekologik falokatni bartaraf etish...»

Dahshatli ekologik muammolar barcha ta'lim tizimlarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni shakllantiradi.

Bu g'oyalar turli mavzularga asoslanib, treninglar o'tkazildi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar tomonidan o'quv materiallarini o'rganish tajriba asosida olib borildi. Bu g'oya bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar o'rtasida erkin muloqot, munozara va munozaralar jarayonida o'rganildi. Masalan: O'zbekiston respublikasi uchun suv muammomi? Tuman, mahalla, maktab yoki uyda suv muammosi bormi? O'zbekistonda energiya muammosi bormi? Shu mavzuda bepul tahliliy kurslar o'tkazildi. Bunday darslar bo'lajak o'quvchilarni hayotga tayyorlash imkonini berdi.

O'qituvchilarning ekologik va kasbiy tayyorgarligi (EPT) o'z-o'zini rivojlantirishga qodir bo'lgan murakkab, axborot-ochiq, chiziqli bo'lmagan, muvozanatsiz tizimdir. Uning bir necha rivojlanish usullari mavjud: a) ekologik tayyorgarlik sifatida; b) pedagogik tayyorgarlik sifatida; v) ekologik va pedagogik tayyorgarlik sifatida. Uning barcha tarkibiy qismlarini rivojlantirishda muvozanatga erishish mumkin emas, chunki har bir daqiqada ulardan biri uchun ustunlik paydo bo'ladi. Rivojlanish jarayonida o'z-o'zini takomillashtirishga intiladigan tashuvchi-o'qituvchi cheksiz o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'qituvchilarning ekologik va kasbiy tayyorgarlik xususiyatlarini o'rganishda tizimli va sinergetika yondashuvlarga tayanish imkonini beradi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirishning ekologik-kasbiy tayyorgarligi holatini, uni loyihalash va amalga oshirish tamoyillari va qonuniyatlarini aniqlashdir.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish va pedagogik faoliyatining empirik kuzatishlari natijalari, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni tashkil etishni tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar, ekologik o'qituvchilarni tayyorlashni tashkil etish bo'yicha mavjud tajriba va uning ilmiy-nazariy asoslanishi edi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining eng muhim turlarini tahlil qilish jarayonida biz ijtimoiy hodisa, pedagogik tizim, pedagogik jarayon va o'quvchilarning uning mazmunini o'zlashtirish

faoliyati nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladigan ekologik o'qituvchilarni tayyorlash tamoyillari va qonuniyatlari aniqlandi.

O'qituvchilarning ekologik va kasbiy tayyorgarligi ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida . Jamiyatning barqaror rivojlanishning yangi ekologik-ijtimoiy shartlariga o'tish davrida ekologik ta'lim uchun o'qituvchilarning ekologik-kasbiy tayyorgarligining ijtimoiy shartliligi barqaror rivojlanishning ontologiyasi va aksiologiyasidan kelib chiqadi. Aksiologiya axloqiy, shu jumladan ekologik, imperativga asoslanadi. Barqaror rivojlanayotgan jamiyatda yosh avlodni hayotga tayyorlashda haqiqat, ezgulik va go'zallik, erkinlik, uyg'un munosabatlar, inson va tabiat birligi kabi qadriyatlar asosiy belgilanishi kerak. Bu atrof-muhit o'qituvchilarini tayyorlash uchun strategiya va taktikalarni yaratishda e'tibor qaratish kerak bo'lgan asosiy yadrodir .

Barqaror rivojlanish uchun ta'limning tizim yaratuvchi omili sifatida ekologik ta'limning pariteti g'oyasi ijtimoiy-tarixiy, huquqiy, ilmiy va uslubiy shartlar bilan belgilanadi. Bu, bir tomondan, barqaror rivojlanishga intilayotgan jamiyat rivojlanishidagi ijtimoiy munosabatlarning hal qiluvchi ta'sirining ob'ektiv jarayonini, ikkinchi tomondan, aholining ekologik madaniyatiga bo'lgan ehtiyojni ochib beradi, unga ega bo'lish ekologik madaniyatni shakllantirishga imkon beradi. jamiyat va tabiat o'rtasidagi uyg'un munosabatlar. Bu g'oya sinergetik nedensellik tamoyili pozitsiyasidan asoslanadi va barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillari asosida amalga oshirilishi mumkin; ekologik ta'lim sohasida mahalliy va jahon tajribasini hisobga olgan holda; barqaror rivojlanishda ishtirok etish.

Barqaror rivojlanishga egalik tamoyili insoniyat va inson tanlash erkinligiga ega degan fikrdan kelib chiqdik. Va ular o'z erkinligidan foydalanib, o'limga olib keladigan yo'llarni tan olishlari, axloqiy va estetik ko'rsatmalarga amal qilgan holda tabiatga bo'lgan munosabatlarning to'g'ri chizig'ini aniqlashlari kerak.

Barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillariga tayanish printsiplari barqaror rivojlanish kontseptsiyasining asosiy tamoyillarini (barqarorlik, faollik, ehtiyot choralari) qat'iy amalga oshirish zarurati bilan eng muhimi sifatida belgilanadi va globallashtiruv jarayonlari bilan belgilanadi. A.D.ning so'zlariga ko'ra, uchta mos maqsadni

amalga oshirish — iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash, ijtimoiy adolat va ekologik imperativlarni birgalikda olib borishi kerak.

Ijtimoiy o'zini o'zi tashkil etishning yangi shakliga muvofiq o'qituvchilarning ekologik kompetetliginini rivojlantirish bir vaqtning o'zida ularning ilg'or o'zini o'zi rivojlantirishi bo'lishi kerak. Qayta qurish o'qituvchining tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga hissa qo'shishi, bag'rikenglikni rivojlantirish, kelishilgan qarorlarni qabul qilish va rejalashtirilgan rejalarni amalga oshirishning demokratik shakllarini chuqur anglash bilan birga bo'lishi kerak.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish uning tarkibiy qismlarining barcha murakkabligiga ega bo'lgan ta'lim tizimidir. Tizimli, sinergetika, madaniy, shaxsiy-faol yondashuvlarga asoslanib, u quyidagi uslubiy tamoyillarga asoslanadi: zamonaviy yondashuv; tizimni farqlash; madaniy; tizimli, sinergetika, aksi-logik, shaxsiy-faoliyat yondashuvlarining birligi.

Zamonaviy yondashuv tamoyiliga tayanish ekologik-ijtimoiy jarayonlarning butun jarayoni, barqaror rivojlanish kontseptsiyasi asosida atrof-muhit sohasidagi ekologik ta'lim mazmunini yangilash zarurati, yangi talablarga rioya qilish talablari bilan belgilanadi. qadriyat yo'nalishlari, inson va biosfera o'rtasidagi munosabatlarning axloqiy tamoyillariga amal qilish. Shu bilan birga, pedagog kadrlarning ekologik va kasbiy tayyorgarligi mazmunini insonparvarlashtirish, idrok, tajriba va harakat birligi, fanlararo va integratsiyalashuvi kabi dastlabki takliflar juda muhim.

Tizimli differentsiallik printsipi zamonaviy neyrofiziologik va psixologik-pedagogik bilimlardan kelib chiqadigan ekologik ta'limning "yangi" umumiy pedagogik tamoyillaridan biridir. Ushbu tamoyilni amalga oshirish o'qituvchilarni ekologik ta'limga tayyorlashning mazmuni, shakllari va usullarini tanlashga, o'qituvchilarning ekologik ta'limga tayyorligi ko'rsatkichlarini shakllantirishning pedagogik jihatdan barkamol va ilmiy asoslangan jarayonini amalga oshirishning mantiqiy va texnologiyasini qurishga qo'yiladigan tegishli talablarni ifodalaydi. ekologik va pedagogik faoliyat.

O'quv rejalari va dasturlarini ishlab chiqishda tizimlilik fan-modul tuzilmasidan foydalanishni o'z ichiga oladi, uning asosida ekologik va kasbiy ta'limning blok mazmuni hosil bo'lgan bilim, ko'nikma va qiymat yo'nalishlarining mantiqiy tizimi sifatida quriladi. O'quv materialini tanlash va qurishda qulaylik o'rganilayotgan material o'z mazmuni, hajmi va o'qitish usullari bo'yicha o'quvchilarning yoshiga, ularning tayyorgarlik darajasiga, ehtiyojlari va kognitiv imkoniyatlariga mos kelishini talab qiladi.

Ekologik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash tizimli differentsiatsiya tamoyilini amalga oshirib, tobora murakkablashib borayotgan muammolarni hal qilish jarayoni sifatida davom etishi va quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga olishi kerak: mazmun-maqсад, operatsion-faoliyat va baholash-samarali.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik bilimlarini takomillashtirish o'qitish va quyidagi prinsiplarga asoslanishi kerak: dinamik muvozanat; yaxlitlikda muvozanat, integratsiya; ta'lim mazmunidagi asosiy o'zakni, axloqiy va ekologik qadriyatlarining ustuvorligini ta'kidlash; o'zgaruvchanlik; ekologik prinsipning uslubiy tizimining tarkibiy qismlari o'rtasidagi muvofiqlashtirish munosabatlari. Barqaror rivojlanish uchun ekologik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash oldida turgan vazifalar nafaqat o'qitishning yangi shakllari va usullarini, balki ochiqlik va o'z-o'zini tashkil etishga asoslangan uslubiy tizimning yangi kontseptsiyasini izlashga olib keladi.

Dinamik muvozanat printsipi tizimning bir tomondan, uyg'un holatga erishish istagida namoyon bo'ladi, boshqa tomondan, tashqi muhit o'zgarganda "muvozanat nuqtasini" o'zgartirish. ekologik ta'lim jarayonining barcha tarkibiy qismlari o'rtasidagi dinamik muvozanat quyidagilar bilan tavsiflanadi: tizim tarkibiy qismlari ta'limning maqsadlari, usullari, vositalari va shakllari, mazmunini optimal to'ldirish; tashqi axborot va ta'lim muhiti ta'sirida ularning o'zgarishi potentsiali; an'anaviy va yangi pedagogik resurslardan foydalanish orqali optimal muvozanat holatini topish va unda qolish istagi.

Ta'lim mazmunini tanlashda biz yaxlitlikda muvozanat tamoyiliga amal qilamiz, biz yaxlitlik orqali quramiz — dunyoga va tabiatga hurmat bilan munosabatda bo'lishga asoslangan qarashlar

va harakatlar tizimiga qaratiladi va muvozanat fundamental ekologik tushuncha bo'lib, o'qituvchilar intilishi lozim bo'lgan ideal, odamlar, inson va tabiat o'rtasidagi optimal munosabatlar haqidagi g'oyalarni aks ettiradi. Istalgan maqsad, shuningdek, yangi ekologik va ijtimoiy sharoitlar uchun ekologik ta'limga o'qituvchilarni tayyorlashning yaxlit tizimi doirasida uning tarkibiy qismlari va o'zaro bog'liqliklari va munosabatlari o'rtasidagi ta'lim mazmunini har tomonlama muvozanatlash va uyg'unlashtirishdir.

O'qituvchilarning ekologik tushunchalar, qonunlar va qonuniyatlarni mustahkam o'zlashtirishlari, tabiatda sodir bo'layotgan hodisalarni tushunishlari va ekologik ta'limni amalga oshirish metodologiyasini o'zlashtirishlari uchun muhim shart — bu integratsiya tamoyilini proyeksiya qilishdir. U quyidagi modullarga birlashtirilgan ta'lim mazmunining integratsiyalashni o'z ichiga oladi:

1. ekologiya, barqaror rivojlanish, atrof-muhitni boshqarish.
2. eko-psixologiya, ekopedagogika, 3. ekologiyani o'qitish metodikasi, ekologik ta'lim nazariyasi va metodikasi.

Ta'lim mazmunidagi asosiy o'zakni ajratib ko'rsatishning quyidagi tamoyili printsipli bilan chambarchas bog'liq. Insoniyat hayotini ta'minlash samaradorligining asosiy sharti tirik tizimlarning butun xilma-xilligini, hayot shakllarining xilma-xilligini tiklash va saqlash g'oyasi degan g'oyani o'quv jarayoniga kiritish juda qiyin vazifadir, yuksak mafkuraviy saviya va pedagogik mahoratni talab qiluvchi barqaror rivojlanish, zamonaviy ekologik ta'lim vazifasini o'qituvchi-ekolog sifatida hal qilishni o'rganishi kerak.

Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun madaniyatning barcha imkoniyatlarini faollashtirish, uning barcha qadriyatlar tizimini tubdan, gumanistik qayta yo'naltirishni amalga oshirish, tabiatning inson mavjudligi uchun abadiy ahamiyatini to'liq ochib berish kerak. Bu bilimlarning ta'lim jarayoni doirasiga kiritilishi, qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish va ekologik ko'nikmalarni rivojlantirish metodikasi bilan bir qatorda, bizningcha, barqaror rivojlanish uchun o'qituvchilarni ekologik ta'limga tayyorlash imkonini beradi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish bo'yicha o'quv faoliyati printsiplarga asoslanishi kerak: o'qituvchilarning o'quv

jarayonida ijodiy ishtiroki, atrof-muhit o'qituvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ekologik va kasbiy takomillashtirish, bilim, tajriba va harakatlarning birligi, idoralararo ekologik va pedagogik hamkorlik.

Ekopedagogik hamkorlik tamoyili barqaror rivojlanishga intilayotgan jamiyat rivojlanishidagi ijtimoiy munosabatlarning aholining ekologik madaniyatini shakllantirishga aniqlovchi ta'sirining ob'ektiv jarayonini ochib beradi, unga ega bo'lish o'rtasida uyg'un munosabatlarni o'rnatishga imkon beradi. jamiyat va tabiat. Uning mohiyati o'qituvchining shaxsiyatiga nafaqat pedagogik, balki murakkab ta'sirda namoyon bo'ladi, bu davrda uning ijtimoiylashuvi amalga oshiriladi. Bunday ta'sirlar o'rtasidagi munosabatlarga atrof-muhit va ta'lim tuzilmalari, madaniyat va sog'liqni saqlash muassasalari kiradi.

Jamiyatning barqaror rivojlanishi manfaatlari yo'lida ekologik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashning pedagogik jarayoni o'ziga xos qonuniyatlarga ega bo'lgan mustaqil yaxlit hodisadir. Dialektik tizim-strukturaviy yondashuvdan foydalanish muhim, zarur, barqaror, takrorlanuvchi, ya'ni tabiiy bog'lanishlarni aniqlash imkonini berdi.

Tashqi qonuniyatlar ijtimoiy va pedagogik hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni o'z ichiga oladi, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik bilimlarini konseptual tamoyillari mazmunining ijtimoiy jarayonlar va sharoitlarga bog'liqligini ochib beradi. Biz o'qituvchilarning bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirishning pedagogik shartlari o'rtasida ob'ektiv ravishda mavjud bo'lgan aloqalar sifatida ichki naqshlarni nazarda tutamiz.

Ekologik o'qituvchilarni tayyorlashning pedagogik tizimi, agar u maqsadlar bo'yicha ekologik o'qituvchilarni tayyorlashni amalga oshirish uchun vositalarni tanlash va mazmunini tartibga solish naqshiga tayansa, muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. barqaror rivojlanish uchun o'qituvchilarni ekologik ta'lim. Ekologik o'qituvchini tayyorlash mazmuni ekologik yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning motivlari va qadriyatlarini shakllantirish bilan aksi-logik komponent bilan to'ldiriladi. Kognitiv-tarkibida — pedagogika, ekologiya, ekologik ta'lim sohasidagi bilimlar va ularni ishlatish ko'nikmalari, kasbiy faoliyatda ijodiy salohiyatni rivojlantirish. Operatsion-

faoliyatda — ekologik-pedagogik faoliyat ko'nikmalari va ko'nikmalarini o'zlashtirish, ekologik ta'lim texnologiyalarini loyihalash va amalga oshirish qobiliyati. Samarali-refleksida — ijtimoiy mas'uliyatni, ekologik va pedagogik faoliyatga ijobiy munosabatni, faoliyatni o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini, o'z-o'zini takomillashtirishga intilishni shakllantirish.

Aniqlangan namuna ijtimoiy-pedagogik asosga asoslanadi, uni amalga oshirish mexanizmi o'qituvchilar tayyorlash tizimini rivojlantirishning qarama-qarshiligi va uning tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liqligi bilan belgilanadi. Qarama-qarshiliklarni hal qilish uning butun tizimining ham, tarkibiy qismlarining ham, shu jumladan mazmuni va sub'ektlari — o'quvchilarning o'z-o'zidan harakatlanishi va rivojlanishini ta'minlaydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish uchun yaxlit ekologik va kasbiy tayyorgarlik talablari asosida o'qituvchilarni tayyorlash, o'qitish va rivojlantirish o'rtasidagi munosabatlar sxemasi asosida amalga oshiriladi.

Umuman olganda, maktab o'quvchilariga ekologik ta'lim berish uchun o'qituvchilarni jamiyatning barqaror rivojlanishi jarayoniga qo'shish uchun ekologik va kasbiy tayyorgarlikning konseptual tamoyillarini aniqlashga imkon beradi.

2.3-§ Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish- ning shakli, vosita va usullari.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish tizimining asosini insonning atrof-muhit va tabiat bilan o'zaro munosabat darajasini aks ettiruvchi psixologik holat tashkil etadi. Ushbu ta'rifni o'rnatilgan va tartibga solingan ekologik g'oyalar bilan taqqoslash bizga quyidagi etakchi fikrlarni aytishga imkon beradi:

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatning shakllanish darajasi;

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik ta'limini ko'rsatadigan komponentlar;

«bilim-munosabat-faoliyat» yoʻnalishi boʻyicha boʻlajak oʻquvchilarga ekologik madaniyat komponentlari bilan tanishtiriladi.

Aytish mumkinki, shaxsiy eko-madaniyatni shakllantirish uchun asos boʻlgan komponentlar oʻrganilayotgan jarayonning mohiyatini aks ettiradi va uning ishonchli mezonlari boʻlishi mumkin.

Buni quyidagicha tushuntirish mumkin:

Bilim, tasavvur, qiymat, munosabat va ishlashga qaratilgan madaniyat. Buni quyidagi modeldan koʻrish mumkin:

Ekologik bilimlar → eko-tasavvur → eko-kommunikatsiya → ekoaksiya → eko-nizatsiya → eko-dikatsiya → aql maydoni → ekologik madaniyat → ijobiy — qaror qabul qilishga taʼsir qilish.

Kelajak oʻquvchilarda quyidagi pedagogik usullardan foydalangan holda eko-zonalar aniqlandi: kuzatish, savol-javob, muhokama, suhbat va anketa, amaliy faoliyatni kuzatish.

Ushbu usullarning asosiy vositasi doimiy va uzluksiz monitoringdir.

Kelajakdagi oʻqituvchilar faoliyatining mahsulini tahlil qilish; tabiatni muhofaza qilish harakati bilan bogʻliq nazorat qilinadigan va laboratoriya ishlari, tezislar, ssenariylar, insholar va natijalardan iborat ekanligi aniqlandi.

Soʻrov davomida boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilar kutilgan javoblarni taqdim etadilar. Biroq, amalda ularning ekologik muammolarga befarqligi, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi bilimsizliklari, zaifligi, ekologik madaniyat koʻnikmalari shakllanmaganligi aniqlandi. Natijada atrof-muhit buziladi.

Tadqiqot uchun tayyorlangan soʻrovnomalar boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilar hayoti bilan bogʻliq atrof-muhit muammolarini keng qamrab oldi. Soʻrov savollarini yaratishda boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilarning atrof-muhit bilan aloqasi boʻyicha ishonchli va samimiy javoblarga eʼtibor qaratildi, ularga oʻquv jarayonida ekologik madaniyatni shakllantirish fazilatlarini ochib berish imkoniyati berildi (soʻrov savollari ilova).

Tadqiqotning birinchi bosqichida olingan natijalarni umumlashtirish quyidagi xulosalar chiqarish uchun asos boʻldi:

- kelajak oʻqituvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish muammosi nazariy echimini topa olmadi.

- bo'lajak o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishning mazmuni, shakli, vositalari, usullari maxsus o'rganilmagan. Bu esa, o'z navbatida, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik madaniyati pastligidan dalolat beradi.

Davlat bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga ekologik ta'lim berishning eng muhim masalasini kun tartibiga qo'ydi.

Ekologik tarbiya sohasida mavjud bo'lgan muammolarni hal etishni O'zbekiston respublikasi birinchi prezidenti i.a.karimov ham ta'kidlab o'tgan edi: «sog'lom, jismoniy va ma'naviy barkamol yangi avlodni tarbiyalash bir yilning, hatto o'n yilning ishi emas, buning uchun hatto bir avlodning umri ham etmaydi».

Bu muammoni muvaffaqiyatli hal etishda uzluksiz ekologik ta'lim muhim rol o'ynaydi. Ta'limning barcha bosqichlarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyati haqida ilmiy g'oyalar shakllanadi.

Doimiy ta'limga asoslangan bo'lajak o'quvchilarning eko-madaniyatini shakllantirish jarayoni sust kechmoqda. Bu bir necha omillarga bog'liq:

- ilmiy omil — adabiyotda ekologik madaniyat uyg'unligiga ko'ra bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni shakllantirish muammosi ilmiy-amaliy nuqtai nazardan hal etilmagan;

- ijtimoiy omil — jamiyat, ta'lim muassasalari, qo'shnilar, ekologik madaniyatni shakllantirishdagi harakatlar turli yo'nalishlarga ega, ya'ni yagona tizim mavjud emas, qarashlar, qarorlar turlicha.

- ilmiy-uslubiy omil - ekologik madaniyat uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ta'lim jarayonining majburiy-tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilib, maxsus kurs dasturlari va ularning mazmuni yaratilmagan;

- uzluksiz ta'lim tizimida o'quv fanlari mazmuni ekologik madaniyatni shakllantirish yo'nalishida yangilanmagan.

2.2.3-jadval.

№	Ekologik ta'lim mazmuni	Bo'lajak o'qituvchilarni takomillash-tirish shakli	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni takomillash-tirish vositalari	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni takomillashtirish usullari
1.	Ekologik ta'limning ahamiyatini tushunish	sinfda ma'ruzalar va munozaralar	ekologik ta'limning ahamiyati bo'yicha seminarlar va seminarlar o'tkazish	ekologik ta'limning ta'sirini ta'kidlash uchun amaliy tadqiqotlar va hayotiy misollarni taqdim etish
2.	Ekotizimlar va bioxilmaxillik haqida bilim	Ekskursiyalar va ochiq havoda sayr qilish	milliy bog'larga yoki qo'riqxonalariga tashrif buyurish kabi amaliy tajribalarni taqdim etish	so'rovlar o'tkazish yoki ekologik tiklash loyihalarida ishtirok etish kabi amaliy mashg'ulotlar bilan shug'ullanish
3.	Barqaror rivojlanish va tabiatni muhofaza qilish texnikasi	guruh loyihalari va hamkorlikda o'rganish	barqaror amaliyot bilan bog'liq guruh loyihalarini tayinlash	innovatsion saqlash usullarini topish uchun tadqiqot va tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish

4.	Atrof-muhit etikasi va qadriyatlari	aks ettirish va o'z-o'zini baholash mashqlari	shaxsiy qadriyatlarni baholash uchun o'z-o'zini aks ettirish mashqlarini osonlashtirish	ekologik qarorlarni qabul qilishda axloqiy dilemmalar bo'yicha ochiq munozaralarni rag'batlantirish
----	-------------------------------------	---	---	---

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik ta'limda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish mazmuni ekologik tushunchalar, tamoyillar va amaliyotlarni har tomonlama tushunishni o'z ichiga olishi kerak. Bunga ekotizimlar, bioxilma-xillik, barqarorlik, iqlim o'zgarishi, ekologik adolat va barcha tirik mavjudotlarning o'zaro bog'liqligi haqidagi bilimlar kiradi. Tarkib, shuningdek, so'rovga asoslangan ta'lim, tajriba asosida o'rganish va o'qitish va o'rganishga yaxlit yondashuv muhimligini ta'kidlashi kerak.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik bilimlarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish amaliy mashg'ulotlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Buning uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ba'zi shakllar, vositalar va usullar:

1. Sinflar shakllari:

- Ma'ruzalar va taqdimotlar: vizual materiallar va misollar yordamida nazariy ma'lumotlar va ekologiya tushunchalarini taqdim etish.

- Guruh muhokamalari: atrof-muhit muammolari va muammolari bo'yicha bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida munozaralar va fikr almashishni tashkil etish.

- Amaliy vazifalar: ekologik bilimlarni tahlil qilish va amalda qo'llashni talab qiladigan vazifalarni bajarish.

- Ekskursiyalar va dala ishlari: tabiiy joylarga, ekotizimlarga tashrif buyurish va joyida tadqiqotlar o'tkazish.

2. O'qitish vositalari:

- Darsliklar va o'quv qo'llanmalar: ekologiya va atrof-muhit tamoyillari to'g'risida tizimli ma'lumot beradigan maxsus ishlab chiqilgan materiallardan foydalanish.

— Multimedia materiallari: atrof-muhit tushunchalarini tasavvur qilish va namoyish qilish uchun videofilmlar, interaktiv taqdimotlar va kompyuter dasturlaridan foydalanish.

- Interfaol o'yinlar va vazifalar: o'quvchilarga ekologik muammolarni hal qilishda o'z bilimlarini qo'llash va ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan o'yin vaziyatlari va vazifalarini yaratish.

3. O'qitish usullari:

- Muammoli ta'lim: haqiqiy ekologik muammolarni shakllantirish va talabalarni yechim topishga va harakat rejalarini ishlab chiqishga undash.

- Guruh ishi: ekologik muammolarni hal qilish uchun talabalar o'rtasida hamkorlik va fikr almashishni tashkil etish.

- Tadqiqot yondashuvi: talabalarni tabiat va atrof-muhit haqidagi ma'lumotlarni mustaqil ravishda tadqiq qilish va to'plashga undash.

- Loyiha faoliyati: rejalashtirish, tadqiqot va natijalarni taqdim etishni talab qiladigan ekologik loyihalarni yaratish.

Ushbu shakllar, vositalar va usullardan foydalanish kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilariga nafaqat ekologik bilimlarni olish, balki ekologiyani o'qitish va o'quvchilarni faol ekologik faoliyatga jalb qilish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi.

Ekologik ta'limda konseptual tamoyillar asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni takomillashtirish shakli interaktiv va qiziqarli bo'lishi kerak. U ma'ruzalar, munozaralar, guruh faoliyati, amaliy tadqiqotlar, ekskursiyalar va amaliy tajribalarning kombinatsiyasini o'z ichiga olishi kerak. Shakl, shuningdek, ekologik tushunchalarni sharoitda o'rganish va qo'llashga imkon beradigan texnologiya va resurslarni o'z ichiga olishi kerak.

Ekologik ta'limda konseptual tamoyillar asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni takomillashtirish vositalari bir qator resurslarni o'z ichiga olishi mumkin. Bularga darsliklar, tadqiqot ishlari, videolar, onlayn ma'lumotlar bazalari, ta'lim veb-saytlari, interaktiv simulyatsiyalar va virtual haqiqat tajribalari kirishi

mumkin. O'qituvchilarni atrof-muhit tashkilotlari, olimlar va boshqa mutaxassislar bilan istiqbollarni o'z ta'limotlariga qo'shish uchun hamkorlik qilishga undash mumkin.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik ta'limda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish usullari turli xil pedagogik yondashuvlarni o'z ichiga olishi mumkin. Bularga muammoli ta'lim, loyihaga asoslangan ta'lim, so'rovga asoslangan ta'lim, kooperativ ta'lim va joyga asoslangan ta'lim kiradi. Usullar o'quvchiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va faol ishtirok etishga yordam beradi. Shuningdek, o'qituvchilarni ekologik ta'limni barcha fan sohalariga singdirishga, o'zaro aloqalarni rivojlantirishga va ekologik tushunchalarning bir nechta kontekstda dolzarbligini namoyish etishga undash kerak.

Ekologik ta'limda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni takomillashtirish ekologik tushunchalarni har tomonlama tushunishni, turli xil qiziqarli va interaktiv o'qitish usullarini, tegishli vositalar va manbalardan foydalanish zarur.

Ekologik ta'lim va ko'nikmalar ilmiy va amaliy jihatdan o'z mintaqalaridagi ekologik madaniyat muammolari va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy faoliyati bilan bog'liq emas. Bundan ko'rinib turibdiki, «doimiy ekologik ta'lim konsepsiyasi» o'zining amaliy qo'llanilishini topmagan. Ta'lim fanlari mazmuniga ekologik bilimlar mazmunini kiritish ilmiy asosda amalga oshirilmaydi. Natijada, tarqoq ekologik dalillar, ma'lumotlar va raqamlar soni ko'payadi va ekologik materialni ifodalashning o'ziga xos usuli ustunlik qiladi.

1. Tarkib: bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik ta'limning konseptual tamoyillari asosida tayyorlash quyidagi jihatlarni o'rganishni o'z ichiga oladi:

- Iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikni yo'qotish, atrof-muhitning ifloslanishi va boshqalar kabi zamonaviy dunyoning ekologik muammolari.

- Insonning atrof-muhitga munosabati va unga bog'liqligimizni tushunish.

- Ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy farovonlik o'rtasidagi bog'liqlik.

- Tabiiy resurslardan barqaror foydalanish va ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish.

- Ekologik etika va javobgarlik.

2. Shakl: trening ma'ruzalar, seminarlar, munozaralar, amaliy mashg'ulotlar, loyiha ishlari, dala tadqiqotlari va boshqalardan iborat bo'lishi mumkin. Ta'lim shakli o'quvchilarning interaktiv va faol ishtiroki bo'lishi kerak.

3. Mablag'lar: bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik ta'limning konseptual tamoyillari asosida tayyorlash uchun turli xil vositalardan foydalanish mumkin, shu jumladan darsliklar, videofilmlar, interaktiv taqdimotlar, kompyuter dasturlari, ekskursiyalar va ekspeditsiyalar, ekologik markazlarda o'qitish va hk.

4. Usullari: bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik ta'limning konseptual tamoyillari asosida tayyorlash faol va amaliy mashg'ulotlar usullariga asoslanishi kerak. Bunga munozaralar, haqiqiy muammolar va vaziyatlar bilan o'zaro munosabatlar, guruh ishi, loyiha faoliyati, muammolarni hal qilish va kontekstli o'rganish kiradi.

Bu jihatlarning barchasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga ekologik ta'lim tamoyillarini o'rganish va o'z faoliyatida qo'llashga yordam beradi va o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishga hissa qo'shadi.

Bo'lajak o'quvchilarning ta'lim jarayonida atrof-muhitga munosabati, asosan, ta'lim sohasida namoyon bo'ladi.

Eko-ma'naviy, falsafiy, estetik assimilyatsiyaga kam e'tibor beriladi. Ekologik bayramlar, didaktik o'yinlar va amaliy mashg'ulotlar ham tabiatda tarbiya beradi. Bu holat bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga atrof-muhitga bo'lgan qarashlarini kengaytirish imkonini beradi.

Ekologik faoliyatga qaratilgan pedagogik faoliyat ham sust.

Bo'lajak o'quvchilarning ekologik ta'lim, ilmiy-tadqiqot va ilmiy-tadqiqot faoliyati etarli darajada rivojlanmayapti.

Ommaviy axborot vositalari va o'quv materiallarini taqdim etish uchun izchil qo'shimcha havolalar mavjud emas.

Ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

Ekologik hamdardlik usuli tabiatning go'zalligini his qilish, uning xilma-xilligini anglash, uning dardi va iztiroblarini his qilish, unga hamdard bo'lish asosida qurilgan. Bu usul kelajakdagi o'quvchilarda shaxsiy obrazlarni shakllantirishni rag'batlantirish orqali amalga

oshirildi. Shu asosda u o'rganilayotgan obyektga «harakat qilishga», uni chuqur tushunishga harakat qiladi.

Mavzu: og'zaki ko'rsatma (savol):

Mashg'ulotning maqsadi: — simulyatsiya yordamida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish.

O'quv jihozlari: — bog'dagi daraxtlar, qushlar, uy hayvonlari.

Dars usullari: — aqliy hujum, savol-javob, taqqoslash, kuzatish, erkin fikrlash.

Miya:

O'qituvchi savol: bo'lajak sinfdoshlar! Bu erda daraxtni ko'ryapsizmi?

J: ha.

Savol: daraxt go'zal odamni o'ziga tortadimi?

J: uni o'rab turgan hid juda nafis va yoqimli.

Savol: siz bu daraxtning nomini bilasizmi?

J: archa.

Savol: nima uchun archa qishda va yozda qoladi?

J: daraxt chiroyli, bizga yoqadi.

Savol: tasavvur qiling, bu rasmda siz xitoy gulisiz: deylik, boshingiz paxta, tanangiz – magistral, qo'llaringiz – barglar, oyoqlaringiz – ildiz, shoxlaringiz – barmoqlar.

Bo'lajak o'quvchilar archa holatini tasavvur qiladilar va harakatlanadilar.

Savol: tashqaridan xavfni qanday his qilish mumkin? O'zingizni undan himoya qilish uchun qanday choralar ko'rishingiz mumkin?

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar savollarga javob izlaydilar, o'ylay boshlaydilar, tushuna boshlaydilar, ko'rish orqali his qilish darajasiga erishadilar, har bir bo'lajak o'qituvchi o'ziga xos tarzda fikr yuritadi. Ularning javoblari quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

a) afsuski, o'zimdanda zaharli hid chiqarib, uni tarqataman, zararli ismim tufayli dushman yaqinlasha olmaydi.

b) dushman meni sezmasligi uchun rangimni o'zgartiraman.

c) qo'riqchi, armanlarga yordam so'rayman.

d) men kuchsizligim uchun hech narsa qila olmayman.

e) menga madaniy, do'stona, vasiy yordami kerak.

Ey odam, meni kesma! Mening ildizim 6-8 metr suvni ushlab turadi. Men hasharotlarni daf qilaman va havoni sovutaman. Men tog'lar malikasiman.

Har bir bo'lajak o'quvchi bu savollarga yakka tartibda javob beradi, keyin juftlikda va nihoyat guruhlarda. Har bir guruhdan bo'lajak o'qituvchi o'z fikrini himoya qiladi. Haqiqatan ham, archa asosi toza, yangi va oqlangan hid beradi. Odamlar archa hidini yaxshi ko'radilar. Archa yaxshi odamning orqasida hid qoldiradi. Agar archaga bolta olib kelinsa, archa shikastlanadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga bu holatning mohiyati tushuntiriladi.

Bu o'yin ilmiy munozara jarayoniga aylanadi.

Mashq: atrofingizdagi narsalar bilan o'zingizni taqlid qiling.

Tadqiqotlar, shuningdek, «amaliy» vaziyatlarda o'zingizga savollar berish orqali tasavvur qilish usulidan foydalangan. Masalan: «men daryoman. Men hayot manbaiman. Mensiz hayot to'xtaydi. Men tezroq oqib, hayotni ilmdan qutqarishim kerak.

Mening eng toza joyim qayerda?

Nima uchun suvda turgan odam asal ichadi, yonida turgan odam zaharlanadi, deyishadi?

Men juda ko'p suvni bug'layapmanmi?

Haroratimni o'lchang

Agar tushunsam, tarkibni tekshiringmi?

Menga kim g'amxo'rlik qiladi? Nega?

Nega odamlar mendan foydalanmaydi?

Ko'kragimda o'simliklar va hayvonlar o'sadimi?

Menga yordam kerak.

Nega men hidlayapman?

Nega men qishda muzlab qoldim?

Menga kim g'amxo'rlik qiladi? "

Bunday mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazishda bo'lajak o'quvchilar nafaqat eko-bekod, balki barqarorlik ruhida ham tarbiyalanadi.

Savol va topshiriqlar:

1. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar o'rganish obyektiga «aylanganda» qanday his qildilar? U nimani tasavvur qiladi? Nega bu ajablanarli? Unga nima yoqdi? Sizga nima yoqmadi?

2. Obyektni «aylantirish» usulini qo'llash, yangi obyektni orzu qilish uchun so'z va iboralarni topish kerak.

3. «ekologik empatiya» usuli ta'sirida olingan bilimlarning asosiy natijalarini yozing.

Trening. Yaxshilash. Tog' strategiyasi.

Tog' qanday?

Tog'larni kim tekislay oladi?

Faoliyat: vulqon:

Vulqon fojiasi.

Vulqon olovi.

Vulqon vahima.

Vulqondan foydalanish mumkinmi?

Faoliyat: tiriklik holatini tasavvur qiling.

Ko'pgina hayvonlar xavfli yoki xavflidir. Aynan nima? Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar bilan bu sohada maxsus kuzatishlar o'tkazildi.

Hayvonlarning xatti-harakatlari — buqalar, burgutlar, yo'lbarslar, qoplonlar, bo'rilar va ilonlar kuzatildi:

— ilon bor, hozir u qanday his qilmoqda?

— hozir u o'zini qanday his qilmoqda?

— nega u menga qaradi?

— nega tilini tishlayapti?

— u meni tishlamoqchimi?

- balki u mendan qo'rqib, o'zini himoya qilmoqchidir?

«agar men unga qussam, u o'zini himoya qiladi va menga o'zini tashlaydi. Agar borsam, u o'z yo'li bilan ketadi. Avvaliga hech qanday hayvon hujum qilmaydi.»

Bunday mashg'ulotlar bo'lajak o'quvchilarga koinot sirini tushunish imkonini beradi.

Ekologik sezgir yondashuv quyidagilarni ta'minlaydi:

Tabiat obyektlarini, turli kechinmalarni kuzatish, taqlid qilish, solishtirish, ularga hamdard bo'lish, o'zini tabiatning ongli bo'lagi, xo'jayin sifatida his qilish ekologik madaniyatning shakllanish darajasini bildiradi.

Ekologik aks ettirish metodi kelajakdagi o'qituvchilarning tabiatdagi faoliyati va xatti-harakatlarini ekologik moslashuv nuqtai nazaridan tahlil qilishdan iborat. Masalan, bo'lajak boshlang'ich sinf

o'qituvchilarga o'zlarining salbiy harakatlarini unutganlarida e'tibordan chetda qolgan narsalarning holatini tasavvur qilish tavsiya etiladi: o'simliklarni (madaniyatlarni) sug'orish, qoramollarni boqish:

Nega bunchalik shov-shuv ko'tarib, meniki, deb ko'rmagan bo'lsangiz kerak? Ular siz haqingizda qanday fikrda? Bu vaziyat haqida o'ylab ko'ring? Hayvon suvsizlanishdan aziyat chekyaptimi? Och emasmisiz? Nega u minglab shovqin qiladi?

Bu erda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar loqayd, beparvo, mas'uliyatsiz, shafqatsiz odamlar sifatida ko'riladi, hayvonlar ochlik va tashnalikdan aziyat chekadi.

Bunday yondashuv atrof-muhitga ekologik madaniyatni shakllantirish imkonini beradi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish yo'li — ekologik madaniyatni shakllantirish, bo'lajak o'quvchilarni, ayniqsa, ular uchun qiyin bo'lgan vaziyatlarda atrof-muhitga yordam berish va hamkorlik qilishga jalb qilishdir. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni g'amxo'rlik qilish, qo'llab-quvvatlash, himoya qilish va ekologik jarayonda ishtirok etish tuyg'usini namoyish etishga undash. Ekologik toza yondashuv kelajakdagi o'qituvchilarni ekologik kompetensiyaga jalb qiladi. Tabiat bilan muloqot qilish yordam berish uchun madaniy bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. Atrof-muhitni asrash haqidagi g'oyalar «Avesto»da, "qur'oni karim"da, hadislar va xalq dostonlarida yaxshi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: bu ikki usulda amalga oshiriladi:

1) tushuntirish, ko'rsatish va amaliy taqdimot kalit so'zlar asosida kiritilgan;

2) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga o'z javoblarini tayyorlash va bilimlarini namoyish qilish uchun kalit so'zlar berildi.

Masalan, «O'zbekiston subtropik o'simliklari» mavzusida tayanch so'zlar: «issiqlikka chidamli o'simliklar», «issiq», «salqin», «O'zbekiston», «subtropik o'simlik», «chiroyli», «issiqlikni sevar», «erta». Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar har bir tayanch so'zning ma'nosini sinchiklab o'ylab, tushuntirishga harakat qildilar. O'zbekistonning qaysi hududida subtropik o'simliklar o'sadi? Xurmo qayerda o'sadi?

«Atmosfera» azot, kislorod, karbonat angidrid va argonni anglatadi.

Havo tozalovchi daraxt «toza havo – tanga davo», «odamga toza havo bersang, ming yil yashaydi», «suvga tupurma, tupurma» kabi tayanch soʻzlar bilan boyitildi. Yerga, yuzingga tupurma».

Konsepsiyani boyitish yondashuvi tabiat olamidagi turli hodisalarning koʻp qirrali, oʻzaro bogʻliqligi va oʻzaro bogʻliqligini tushunishga qaratilgan. Uning mohiyati shundaki, «kosmos», «osmon», «atmosfera», «troposfera», «stratosfera», «mezosfera», «biosfera» kabi tushunchalar biologiya, kimyo, geografiya va fizika nuqtai nazaridan koʻrib chiqiladi. Bu usul tufayli ekologik madaniyat shakllandi, ekologik bilimlar boyidi.

Boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish ikki yoʻnalishda amalga oshirildi:

1. Tabiat obyekti — er, tuproq, tosh, daraxt, bogʻ, oʻsimlik dunyosi, oʻsimliklarning foydali va zararli xususiyatlari, oʻsish sharoitlari, uni saqlash va muhofaza qilish qoidalarini oʻrganish bilan bogʻliq vazifalar asosida.

2. Kelajakdagi sinfdoshlarning faoliyati boshqarildi: ijobiy, salbiy. «suv iflos», «suv toza», «suv iching», «suv ichmang», «sogʻlik», «kasallik», «suv issiq», «suv sovuq», «suv hidi», «suv hidlamaydi», «suv kam», «daraxtning bargi ajin», «olma shirali», «daraxt oʻsadi», «daraxt oʻsmaydi».

Bu boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilardan toʻgʻri taʼlim olishlarini va atrof-muhitni muhofaza qilish boʻyicha qarorlar qabul qilish huquqini talab qiladi.

Haqiqiy yoki rejalashtirilgan jarayonga prognozlash usuli qoʻllaniladi. Masalan, boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilarga gʻoʻzaning oʻsish, rivojlanish va pishib etish dinamikasini oʻrganish tavsiya etildi. Boʻlajak oʻquvchilar urugʻ sepdilar, kuzatdilar, yozdilar va turli rasmlar chizdilar. Oʻqituvchi boʻlajak oʻquvchilarga topshiriq berdi: uch kun, bir hafta, bir kun, bir oy, ikki va hokazolardan keyin paxta kurtaklari holatini tasavvur qiling.

Boʻlajak oʻquvchilar oldingi kuzatishlari, maʼlum naqshlari va oʻzlarining bashorat qilish qobiliyatlari asosida chizmalar yaratdilar. Ana shu chizmalar asosida yil davomida amaliy izlanishlar olib bordilar.

Tajriba davomida aniqlik asosida gipoteza tahlil solishtirildi. Natijalar guruhlarda muhokama qilinib, xulosalar chiqarilib, so'ngra guruh rahbarlari o'z fikr-mulohaza va tavsiyalarini berdilar.

Ikki o'lchovli tasvirlar usuli. Uning mohiyati tabiatdagi sabab-oqibat munosabatlarini o'zaro tasvirlar orqali ochib berishdan iborat. Masalan, inson faoliyati tufayli ikki xil ta'sir mavjud: ijobiy va salbiy.

Savol: cho'lda kanal qurilsa, qanday ijobiy o'zgarishlar bo'ladi?

J: yurish, ko'tarish, yaxshilangan. Odamlar ko'chib, ish topadilar. Uylar quriladi, favvoralar, bog'lar barpo etiladi, namlik ko'tariladi, harorat pasayadi, o'simlik va hayvonlar ko'payadi, qushlar uchadi, yangi ekologik makon, yangi ekotizim yaratiladi.

Savol: kanalning qanday kamchiliklari bor?

J: tabiiy suv yo'nalishida ekotizim buziladi va suv etishmaydi. Yangi joylarda avtomobillar, zavodlar quriladi, shovqin kuchayadi, ulardan tutun havoni ifloslantiradi, kasalliklar ko'payadi, kasalxonalar nogironlar bilan to'ldiriladi, giyohvand moddalar ko'proq ishlatiladi va bu iqtisodiyotga zarar keltiradi.

Bu ikki holatning qaysi biri insoniyat va tabiat uchun foydali va zararli ekanligi ko'rib chiqiladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar ikkala holatda ham o'z fikrlarini bildiradilar, xulosalar chiqaradilar va tavsiyalar beradilar.

O'rmon yong'inlari qanday ekologik hodisani keltirib chiqaradi? Noma'lum yong'in natijasida yuzaga kelgan o'rmon yong'ini (antropogen omilning salbiy ta'siri).

J: daraxtlar yonadi, qushlar va hayvonlar o'lib, uchib ketishadi. Tuproq eroziyasi kuchaymoqda. Uning fizik, kimyoviy va biologik tuzilishi o'zgaradi. Yetti yil o'choqda hech narsa o'smaydi. Yaxshi o'rmon cho'lga aylanadi. Buning oldini olish uchun nima qilish kerak? Bunga kim aybdor?

Tasviriy landshaftlar metodi bo'lajak o'quvchilarda hozirgi emotsional qadriyatlar bilan boyitilgan tabiiy obyektga nisbatan ekologik qarashlarini shakllantirishga qaratilgan.

Vazifa: tabiatning asosiy qismlarini va ularning munosabatlarini rasmlar, belgilar va kalit so'zlar yordamida tasvirlab bering? Bu topshiriq davomida bo'lajak o'quvchilar erkin fikr yuritadilar va o'zlarining ekologik bilimlarini fanlar bo'yicha taqqoslaydilar va

gullar, daraxtlar, bulutlar va quruqlik biosferaning bir qismi ekanligini tushunadilar.

Faoliyat: qurilish mashinalari

- mashina ixtiro qilingandan keyin inson faoliyatida qanday o'zgarishlar yuz berdi?

- avtomashinalarning odamlarga, tabiatga, atrof-muhitga qanday zararli tomonlari bor?

Tabiat obyektlarini badiiy qayta tiklash usuli san'at orqali ekologik g'oyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Bular adabiyot, tasviriy san'at va musiqa asarlari asosida yaratilgan. Masalan, bo'lajak o'quvchilarning tog'lar haqidagi tasavvurlarini she'rlar, ertaklar, maqollar, badiiy asarlardan parchalar, manzara va tabiat haqidagi musiqa asarlari boyitib, chuqurlashtiradi. Bunday tasvirlar majmuasi tabiat manzarasining hissiy rangini ta'minlaydi, o'rganilayotgan obyektни idrok etishni chuqurlashtiradi.

Taqqoslash usuli — bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning bilimlarini bir tizimga birlashtirish uchun taqqoslash usuli taklif etiladi. Uning mohiyati shundan iboratki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga manbalarning qomusiy ro'yxati, jumladan, olimlarning asarlari va ular haqida yozilgan tadqiqotlar taqdim etiladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar tabiat va inson haqidagi turli mutafakkirlarning qarashlarini mustaqil ravishda ajratdilar, umumlashtirish asosida o'z nazariyalarini bayon qildilar. Trening davomida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning turlicha munosabati solishtirildi. Masalan: tog' qanday? Yaxshi odamlarni qanday taqqoslash mumkin?

Tadqiqot jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar ana shunday metodlar asosida ta'lim oldilar va ularning ekologik madaniyati shakllandi. Bunday usullar yordamida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar dastur materiallarini qiziqish bilan o'rgandilar. Ular atrof-muhitga e'tiborli bo'lib tarbiyalangan.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar uchun asosiy tashvish manbalari: atmosfera, gidrosfera, litosfera, biosfera, koinot, qazilma boyliklari, o'simlik va hayvonot dunyosini saqlash. Bunday obyektlar bilan ishlash kelajakdagi o'qituvchilar uchun tushunarli, ayniqsa shahar sharoitida. Bu faoliyat yosh avlodning tabiat bilan muloqotining asosidir.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar tabiatga kirish imkoniyatlarini kengaytirishlari kerak. Chunki bugungi bo'lajak o'quvchilar ertaga tabiat qo'ynida o'z ijodiy ishlarini boshlaydilar. Shaharlarda tuproq, suv, havo, o'simliklar va hayvonlar bilan o'zaro ta'sir qilish uchun resurslar tashkil etilishi mumkin.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish maqsadida ularning mutaxassisligi bo'yicha amaliy ishlarni tashkil etish yaxshi samara beradi. Bo'lajak geologiya o'qituvchilari o'z yashash joylarida tosh tadqiqotlarini tashkil qilishlari mumkin. Yer qobig'ini tashkil etuvchi jinslar turli joylarda ko'rinadi, ko'pchilik o'ylaganidek, nafaqat tog'larda, balki boshqa mamlakatlarda ham geologik tiniqlik, ya'ni tog' jinslarini o'rganish bilan ta'minlanadi. Ko'p qatlamli tarkibni namoyish qilish uchun eng yaxshi joy plyaj yoki ko'l yaqinidagi tik qoyada. Geologik tadqiqot ikki joyda: anhor daryosi bo'yida va ko'lda olib boriladi.

O'yinlar ekologik ta'lim amaliyotlarida ham qo'llanilgan. Erkinlik muhiti ishtirokchilarni pedagogik jarayonga tabiiy holatda jalb qilish orqali yaratilgan, bu maxsus sodir bo'ladi, ya'ni yuqori motivatsiya, qiziqish va hissiy safarbarlikni rag'batlantirishga asoslangan. Ekologik o'yinlarning turli xil tasniflari mavjud, masalan, raqobatdosh rolli o'yinlar, simulyatsiya va ekologik-psixologik mashqlar. Tajriba-sinov ishda raqobatbardosh turga ustunlik beriladi. Ilg'or pedagogik texnologiyalarning bir qismi sifatida rolli o'yin va trening o'yinlari qo'llanildi. Ekologik viktorina elementlari bilan «tanlov-marafon» ekologik o'yin darsi o'tkazildi. U «bolalar maydonchasida», «ko'chada (yo'l harakati monitoringi)», «sanoat korxonasida chiqindilarni aniqlash», «tog'da», qishloq xo'jaligi kollejarida ekologik madaniyatni shakllantirish va o'rmon xo'jaligi.

Misol uchun, siz eko-bingo o'yinini ko'rsatishingiz mumkin.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar sayohatga chiqayotganda o'rmonda yotgan daraxtni kesib tashlashadi. Agar siz daraxtga qarasangiz, uning ostida qo'ng'iz yashaydi.

Savol: nega malikalar bu joyni tanladilar?

Javob: dushmanlardan himoya qilish, quyosh nuri, oziq-ovqat, namlik va qaynashdan himoya qilish.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar guruhlariga bo'linadi, har bir savolga javob izlaydi va o'z fikrlarini bildiradi.

Tajriba yakunida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarga ularning faoliyati haqida so'rovnoma yuborildi. (ilovadagi 3-6 anketalarga qarang). Tadqiqotning umumiy natijalari bir nechta va ko'p so'rovlar natijalarini kuzatish, individual va guruh tavsiflarini o'zlashtirish, faoliyatni o'rganish kabi bir necha usullar yordamida shakllantirildi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish muammosi, boshlang'ich holatda bo'lib, davr talabiga javob bermaydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish ilmiy-metodik jihatdan asoslanmagan;

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar uchun mo'ljallangan dastur va darsliklar yaratilmagan;

O'qituvchilar ekologiya ta'limi bilan bog'liq bo'lgan yangi pedagogik texnologiya muammolari bilan tanish emas.

Shunga qaramay, bu ko'zda tutilgan fenomenning: ekologiya, pedagogika ham psixologiya o'quv fanlariga oid umumiy qonuniyatlar va qoidalar tabiatni mavjud amaliyot asosida tadqiq qilmaydi.

Turli nuqtai nazarlarni tahlil etish hamda shaxsiy mulohazalarimiz ekologik madaniyatga xos bo'lgan tushuncha va o'lchamlarga tayanish o'rinli bo'lishligini zarur degan xulosaga olib keldi.

Bunday mezonlarda ekologik qadriyat sifatidagi ilmiy-amaliy faoliyatga yo'naltirilgan komponentlarni ko'rsatish mumkin.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ixtisosligini inobatga olib, ularning ekologik madaniyatini shakllantirish yaxshi natija berdi.

Har bir yo'nalish bo'yicha maxsus dars ishlanmalari yaratildi va ular amaliyotda sinab ko'rildi. Olingan natijalar ijobiy.

2.4-§ Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish modeli.

Ekologik ta'limda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish modeli juda ko'p izlanishlar va tahlillarni talab qiladigan mavzudir. Ekologik ta'lim

o'quvchilarda ekologik ongini, bilimlarni, ko'nikmalarni, qadriyatlarini va harakatlarni rivojlantirish jarayonidir. Konseptual tamoyillar-bu soha yoki intizomni rivojlantirishga rahbarlik qiluvchi umumiy g'oyalar yoki qoidalar.

Bunday modelni ishlab chiqishning bir usuli-bu sizning so'rovingiz uchun topgan veb-qidiruv natijalaridan foydalanish. Siz ularni modelingiz uchun ma'lumot, Ilhom manbai yoki ma'lumotnoma sifatida ishlatishingiz mumkin. Masalan, siz birinchi natijadan foydalanishingiz mumkin.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining uslubiy tayyorgarligini takomillashtirishning pedagogik zarurligi haqida bilish. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining uslubiy tayyorgarligini takomillashtirish texnologiyasini ishlab chiqish va joriy yetish xususiyatlari bilan tanishish. natijadan ilg'or xorijiy tajriba asosida boshlang'ich sinf uchun yangi darsliklarni ishlab chiqish davlat dasturi bilan tanishish. 21-asr ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan xorijiy tajribaga asoslangan boshlang'ich maktab uchun yangi darsliklar bilan tanishish. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda ijodkorlikni rivojlantirishning ahamiyati haqida bilish.

Bunday modelni ishlab chiqishning yana bir usuli-ekologik ta'lim va konseptual tamoyillar bo'yicha o'z tajribangiz, kuzatishlaringiz va fikrlaringizdan foydalanish. Siz boshlang'ich sinfda ekologik ta'limni qanday o'rganganingiz yoki o'rgatganingiz haqidagi shaxsiy hikoyalaringiz, misollaringiz yoki tushunchalaringiz bilan bo'lishishingiz mumkin. Shuningdek, konseptual tamoyillar asosida ekologik ta'limni takomillashtirishning ahamiyati, muammolari yoki istiqbollari haqida o'z fikringizni bildirishingiz mumkin.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish modelining asosiy qismlarini quyidagicha taqdim etish mumkin:

1. Maqsadlarning aniqlanishi: Modelni boshlash uchun ekologik tarbiyalashning asosiy maqsadlari va o'quvchilar uchun kiritiladigan maqsadlar belgilanadi. Bu maqsadlar ekologik bilimlarni tushunish, tabiatni hurmat qilish, ekologik muammolarga yechim topish, ekologik fikrlash va amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

2. Asosiy konseptlarning belgilanishi: Modelning birinchi bosqichida ekologik tarbiyalashning asosiy konseptlari belgilanadi. Misol uchun, ekosistema, biologik tarkib, ta'sir yetkazuvchanlik, iqtisodiy ekologiya, ekologik muammolar kabi konseptlar belgilanishi mumkin.

3. O'quvchilar bilim darajasini oshirish: Bu bosqichda o'quvchilarga ekologik konseptlarni tushunish, ularga oid asosiy ma'lumotlarni o'rgatish va ulardan foydalanib, ularning ekologik fikrini rivojlantirish va savollar berish orqali o'quvchilarning fikrini va bilim darajasini oshirishga qaratilgan.

4. Muxlislarni o'zlashtirish: O'quvchilarni ekologik tarbiyalashga o'z muhitlarida ekologik muammolar va ularning o'z yondashuvini aniqlash uchun yondashuv berish, shuningdek, ularga ekologik muammo yechish va jamoatda ekologik faol-ilik qilish uchun o'zlashtirish jarayonlarini o'tkazish.

5. Amaliyotga asoslangan o'qish: Ekologik tarbiyalashni amaliyotga o'tishning muhim qismlaridan biri ekologik bilimlarni amaliyotga solish bo'lib, o'quvchilarga ekologik muammolar yechish, ekologik ishlar tashkil qilish, ekologik tadqiqotlar olib borish va ekologik muammolarga yechim topish uchun amaliy mashg'ulotlarni amalga oshirishdir.

6. Baholash va taqvimni belgilash: Modelning baholash jarayonida o'quvchilar ekologik bilimlarda osonlashtirilgan maqsadlar va natijalar bo'yicha baholanadi. Shuningdek, modelning har bir bosqichiga mos taqvim belgilanadi va amalga oshirilishi kuzatiladi.

Bu model o'quvchilarga ekologik tarbiyalashni o'rganishda konseptual o'qishni o'rgatish, ularning ekologik fikrlash va amalga oshirishlarini o'zlashtirish, shuningdek, ekologik muammo yechish va ekologik faol-iliklarga qatnashish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik ta'limida konseptual tamoyillarga asoslangan takomillashtirish modeli quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. Konseptual tamoyillarni tahlil qilish va o'zlashtirish:

- Biologik xilma-xillik, ekotizimlar, barqaror rivojlanish va boshqalar kabi asosiy ekologik tushunchalar va tamoyillarni o'rganish

- Darsliklar, ilmiy maqolalar va boshqa axborot manbalaridan foydalangan holda ekologik tushunchalarni tahlil qilish va muhokama qilish.

2. Amaliyotda konseptual prinsiplarni qo'llash:

- Ekologik vazifalar, o'yinlar, ekskursiyalar va dala ishlaridan foydalangan holda amaliy mashg'ulotlar va darslarni ishlab chiqish va amalga oshirish.

- Muayyan ekologik muammolar va vaziyatlarni hal qilishda konseptual prinsiplarni qo'llash.

3. Natijalarni aks ettirish va tahlil qilish:

- Ekologik ta'limda konseptual tamoyillarni qo'llash samaradorligini va ularning o'quv jarayoniga ta'sirini va talabalarning ekologik muammolarni tushunishini baholash.

- O'z tajribangizni aks ettirish va yanada takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash.

4. Bilim va amaliyotni yanada rivojlantirish va yangilash:

- Zamonaviy ekologik muammolar va tadqiqotlar to'g'risida bilimlarni doimiy ravishda yangilash va kengaytirish.

- Ekologik ta'lim bo'yicha professional seminarlar, konferensiyalar va kurslarda ishtirok etish.

5. Ekologik tamoyillarning o'quv dasturiga qo'shilishi:

- Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni o'z ichiga olgan dasturni ishlab chiqish va amalga oshirish.

- Atrof-muhit mavzulari va tushunchalarini turli mavzular va darslarga birlashtirish.

6. Hamkorlik va tajriba almashish:

- Ekologik ta'lim sohasidagi boshqa o'qituvchilar va mutaxassislar bilan tajriba va ilg'or tajriba almashish.

- Ekologik faoliyat bilan shug'ullanadigan tashkilotlar va jamoalar bilan hamkorlik.

Konseptual tamoyillarga asoslangan takomillashtirish modeli bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga ekologik muammolarni chuqur tushunishni rivojlantirish va ularni o'quv jarayoniga samarali

joriy etish, o'quvchilarda ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirish imkonini beradi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik ta'limining konseptual tamoyillariga asoslangan takomillashtirish modelini aks ettiruvchi jadval.

2.4.1- jadval.

№	Bosqich	Tavsif
1.	Konseptual prinsiplarni tahlil qilish	asosiy ekologik tushunchalar va tamoyillarni o'rganish, shuningdek ularning ekologik ta'limdagi ahamiyati.
2.	Konseptual tamoyillarni qo'llash	ekologik tushunchalardan foydalanishni o'z ichiga olgan amaliy mashg'ulotlar va darslarni ishlab chiqish va amalga oshirish.
3.	Natijalarni aks ettirish va tahlil qilish	konseptual tamoyillarni qo'llash samaradorligini baholash, shuningdek o'z tajribasi va tahlil natijalari haqida fikr yuritish.
4.	Bilimlarni yanada rivojlantirish va yangilash	zamonaviy ekologik muammolar va tadqiqotlar to'g'risida bilimlarni yangilash va kengaytirish.
5.	O'quv dasturiga integratsiya	boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni o'z ichiga olgan dasturni ishlab chiqish va amalga oshirish.
6.	Hamkorlik va tajriba almashish	ekologik ta'lim sohasidagi boshqa o'qituvchilar va mutaxassislar bilan tajriba almashish va hamkorlik qilish.

Ushbu jadvalda takomillashtirish modelining asosiy bosqichlari keltirilgan va kelajakdagi boshlang'ich maktab o'qituvchilari ekologik ta'lim sohasidagi bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qanday harakatlar qilishlari mumkinligi tasvirlangan.

Boshlang'ich maktab o'qituvchilarining ekologik ta'limida konseptual tamoyillarga asoslangan takomillashtirish modelini diagramma shaklida qanday tasvirlashingiz mumkinligini tasvirlab bera olaman.

Konseptual prinsiplarni tahlil qilish va qanday tashkil qilish mumkinligi.

2.4.2- jadval.

Konseptual prinsiplarni tahlil qilish		
Konseptual tamoyillarni qo'llash	—————→	Bilimlarni yanada rivojlantirish va yangilash
Natijalarni aks ettirish va tahlil qilish	—————→	O'quv dasturiga integratsiya
<i>Hamkorlik va tajriba almashish</i>		

Ushbu konseptual prinsiplarni takomillashtirish modelining turli bosqichlari orasidagi aloqalarni bildiradi. Masalan, "konseptual tamoyillarni tahlil qilish" dan o'q "konseptual tamoyillarni qo'llash" ga ishora qiladi, bu amaliy mashg'ulotlar va darslarni ishlab chiqishda olingan bilimlardan foydalanishni anglatadi.

Konseptual prinsiplarni yanada vizual va jozibali qilish uchun siz turli xil ranglar, shakllar va uslublardan foydalanishingiz mumkin. Shuni yodda tutingki, bu shunchaki misol va siz o'zingizning xohishingiz va ehtiyojlaringizga ko'ra o'zgartirishlar kiritishingiz mumkin.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik ta'limida konseptual tamoyillarga asoslangan takomillashtirish modeli:

1. Konseptual prinsiplarni tahlil qilish:

- Boshlang'ich maktab ta'limida muhim bo'lgan ekologik ta'lim tushunchalari va tamoyillarini aniqlang.

- Ekologik tizimlar, barqarorlik, bioxilma-xillik va odamlarning atrof-muhitga ta'siri o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish.

2. Bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish:

- Iqlim o'zgarishi, tabiatni muhofaza qilish, chiqindilarni boshqarish va qayta tiklanadigan energiya kabi ekologik tushunchalar bo'yicha keng qamrovli ta'lim berish.

- Ekologik ta'limni boshlang'ich maktab o'quv dasturiga samarali kiritish uchun pedagogik mahoratni rivojlantirish.

3. Tajribali o'rganish:

-Kelajakdagi o'qituvchilarni haqiqiy hayotiy ekologik kontekstga jalb qilish uchun dala sayohatlari va ochiq havoda tadbirlarni rag'batlantirish.

- Ekologik tushunchalarni chuqurroq tushunishga imkon berish uchun bog'dorchilik, qayta ishlash loyihalari yoki tabiatni kuzatish kabi amaliy tajribalarni taqdim eting.

4. O'quv dasturining integratsiyasi:

- Boshlang'ich maktab o'quv dasturidagi turli kurslarda ekologik ta'limni birlashtirgan manbalar va dars rejalarini ishlab chiqish.

- Atrof-muhit muammolarining fan, ijtimoiy tadqiqotlar va boshqa kurslar bilan bog'liqligini namoyish etish uchun fanlararo yondashuvlarni targ'ib qilish.

5. Hamkorlikda o'rganish:

- Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirish, ularga ekologik ta'lim sohasida tajriba, resurslar va ilg'or tajribalarni almashish imkonini beradi.

- Professional tarmoqlarda, seminarlarda va konferensiyalarda ishtirok etishni rag'batlantirish, ularga ekologik ta'limdagi mavjud tendensiyalar va tadqiqotlarni kuzatishga imkon berish.

6. Baholash:

- Ekologik ta'lim tushunchalarini baholash usullarini bilimlarni egallash va amaliy qo'llash nuqtai nazaridan qo'llash.

-O'qitish amaliyotini takomillashtirish va ekologik ta'limdagi muammolarni yengish uchun o'z-o'zini baholash va doimiy kasbiy rivojlanishni rag'batlantirish.

Ushbu model ekologik ta'lim tamoyillari, tajriba o'rganish imkoniyatlarini birlashtirish va bo'lajak o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik to'g'risida kuchli konseptual tushunchani rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, u o'quv dasturlarini birlashtirish va doimiy baholash va aks ettirish zarurligini ta'kidlab, boshlang'ich maktablarda ekologik ta'lim samaradorligini ta'minlashga qaratilgan.

Ekologik ta'limning metodik modeli

Ekologik ko'nikmalarni shakllantirish ekologik ta'limning jihatlaridan biri sifatida maktab o'qituvchisi faoliyatining muhim vazifasidir. Hayot shuni ko'rsatadiki, "nima yaxshi va nima yomon" degan bilim har doim ham insonning xatti-harakatlari va

harakatlariga rahbarlik qilmaydi. Hissiyot va aql, motiv va harakatning birligi va yaxlitligi zarur.

O'quvchilarni ekologik tarbiyalash hozirgi kunda jamiyat va ta'limning yeng muhim vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. U ekologik madaniyatni singdirish, inson va tabiat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik asosida tabiatga yangicha munosabatni shakllantirish zaruriyatidan kelib chiqadi. Ushbu muammoni hal qilish vositalaridan biri ekologik ta'lim bo'lib, bu yerda ta'lim so'zning keng ma'nosida ta'lim, rivojlanish, tarbiya va ekologik muammolar bo'yicha faol hayotiy pozitsiyani shakllantirishni anglatadi. Demak, bu muammoni hal qilish uchun o'qituvchilar o'quvchilarga nafaqat ekologiya fanidan bilim berishlari, balki butun tabiatga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishlari kerak. Ekologik muammolar asoslari haqidagi bilimlarni amaliy faoliyat bilan birlashtirish ekologik madaniyatli fuqaroni tarbiyalashga imkon beradi.

birinchidan, maktab o'quvchilarini inson, jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiruvchi insoniyatning madaniy tajribasi bilan tanishtirishga qaratilgan bo'lar edi;

ikkinchidan, integrativ asosda universal ta'lim faoliyati tizimini shakllantirish imkonini beradi;

Ekologik ta'lim mazmuni zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda amalga oshirilishi kerak, ulardan biri loyihaviy ta'lim texnologiyasidir.

Muammoning mohiyati maktabda to'g'ri tashkil etilgan loyiha faoliyatini ekologik ta'lim va qadriyatlar tizimini shakllantirish, meta-mavzu va shaxsiy ko'nikmalarni (universal ta'lim faoliyati) rivojlantirish uchun muhitga aylantirishdir. imkon yaratadi:

integratsiyalashgan mazmun bilan yangi faoliyat usullarini o'zlashtirish;

talabalarining amaliy faoliyatini rag'batlantirish, ularga o'quv faoliyatining butun majmuasini shakllantirish imkonini beradi;

o'quv jarayonini talabalarining individual faoliyat uslubiga asoslangan holda loyihalash.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun ekologik-estetik ta'lim modeli: konseptual asoslar, parametrlar, asosiy komponentlar.

Davlat siyosatida ta'limning ustuvorligini, uni rivojlantirish strategiyasi va asosiy yo'nalishlarini belgilovchi hujjat — ta'lim maqsadlariga erishishda o'qituvchining yetakchi rolini tan oladi. Ushbu hujjatda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy hayotida, shuningdek, psixologiya-pedagogika fanida sodir bo'layotgan o'zgarishlarga mos keladigan kasbiy pedagogik ta'limning barcha jabhalarini tizimli ravishda yangilab borish asosiy vazifalardan iborat. va ta'lim texnologiyalarida .

Bu maktabda o'quv-tarbiya jarayonini malakali olib borish, ilmiy tadqiqotlar olib borish, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va ta'limning barcha bo'g'inlaridagi o'qituvchilarning, shu jumladan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy o'sishi, malakasini oshirish va zamonaviy qayta tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi . axborot tizimlari , o'quvchilarda ma'naviyat va axloqni tarbiyalash. Bu jarayonga mos ravishda olim va o'qituvchilar orasida uni nazariy tushunishga qiziqish ortib bormoqda.

Pedagogik faoliyatni yaxlit amalga oshirish nazariy, uslubiy va amaliy psixologik-pedagogik bilim va ko'nikmalar majmuasiga ega bo'lishni talab qiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik tayyorgarligi turli yo'nalishlarda amalga oshiriladi, ulardan biri ekologik va estetik tarbiyadir. O'qituvchilarni kichik maktab o'quvchilarini ekologik va estetik tarbiyalashga tayyorlash universitetning o'quv jarayonida amalga oshirilishi kerak.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun ekologik va estetik tarbiya modelini yaratishga harakat qildik. Boshlang'ich ta'lim yo'nali talabalari uchun bo'yicha ma'ruzalar, seminarlar, laboratoriya mashg'ulotlari, o'quv amaliyoti, ilmiy-tadqiqot ishlarini o'tkazish jarayonida , shuningdek, o'qituvchilarning estetik va ekologik tarbiyasi bo'yicha faoliyati to'g'risida olingan ma'lumotlar tizimlashtirildi va umumlashtirildi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun ekologik-estetik tarbiyaning parametrik modelini yaratishning konseptual asoslari quyidagilardan iborat: insonni faoliyat jarayonida dunyoni va o'zini o'zgartiruvchi va o'zgartiruvchi faol sub'ekt sifatida falsafiy talqin

qilish; kasbiy pedagogik faoliyat nazariyasi; pedagogikada tizimli yondashuv.

Bo'ljak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga ekologik-estetik tarbiyaning asosiy parametrlari sifatida quyidagilar belgilandi: ekologik-estetik tarbiyaning mohiyati, maqsadi, tamoyillari, texnologiyasi, usullari, shakllari, shartlari; samaradorligini diagnostikasi. Rivojlanish jarayonida instrumental didaktikaning etakchi g'oyalari va qoidalari qo'llanildi, mutaxassislikning ko'p predmetli xususiyatini hisobga olgan holda boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida kasbiy pedagogik faoliyatning konseptual asoslari amalga oshirildi.

Har bir parametr uchun uning asosiy mazmunini ochib beruvchi va model vektorlarida ko'rsatilgan asosiy pozitsiyalar aniqlandi.

Modelning asosiy parametrlaridan biri muallifning "ekologik va estetik tarbiya" tushunchasining mohiyatini ta'riflashidir.

Ekologik-estetik ta'lim — tabiat olam va jamiyatning go'zallik va uyg'unlik nuqtai nazaridan yaxlit manzarasi haqidagi bilimlar majmuasini shakllantirishning maqsadli, tashkil etilgan jarayoni bo'lib, buning natijasida tabiat va san'at asarlari qadriyat sifatida namoyon bo'ladi. ongli, barkamol ekologik-estetik xulq-atvorni shakllantirish sodir bo'ladi.

Ushbu ta'rif kognitiv, hissiy-qiymatli va amaliy-faoliyat komponentlarini birlashtirgan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasiga yo'naltirilganligiga asoslanadi.

Modelni yaratishda asosiy pozitsiyalar asosiy parametrlar bo'yicha aniqlandi: mohiyati, maqsadi, tamoyillari, texnologiyalari, usullari, shakllari, ekologik va estetik tarbiya shartlari, uning natijalari diagnostikasi.

Ekologik-estetik tarbiyaning mohiyati uning ta'rifida o'z ifodasini topgan.

Ekologik va estetik ta'limning maqsadi — dunyoning yaxlit rasmiga estetik yo'naltirilgan qarashlarni shakllantirish; tabiiy ob'ektlarning semantik qiymatiga munosabat; xulq-atvor modelining gumanistik mazmuni.

Prinsiplar – insonparvarlashtirish; intellektual, hissiy-ifodaviy va amaliy komponentlarning birligi; tizimlilik va uzluksizlik; faoliyat va havaskor ijro o'rtasidagi bog'liqlik; faoliyat va hayot o'rtasidagi uzviy

bog'liqlik; insonparvarlashtirish; tabiatga muvofiqligi; fanlararolik; global, milliy va mintaqaviy komponentlar o'rtasidagi munosabatlar.

Texnologiyalar — qiymatga yo'naltirilgan ijtimoiy-psixologik treninglar, munozaralar, biznes va rolli o'yinlar; adaptiv ko'p bosqichli o'qitish texnologiyasi, moduli o'qitish texnologiyasi, simulyatsiya modellashtirish) texnologiyasi; shaxsning ijodiy rivojlanishi TRIZ — texnologiya, tadqiqot sifatida o'qitish texnologiyasi, ijodiy ustaxonalar texnologiyasi.

Usullari — o'qitish reproduktiv ma'lumot-resepti tushuntirish-illyustrativ taqdimot; obrazli-assotsiativ taqdimot; hikoyaviy taqdimot; ko'rgazmali-illyustrativ usul; ko'rsatma-reproduktiv mashq, ko'rsatma; samarali muammoli, dialogik, shaxsiylashtirilgan taqdimot; yevristik dialog, tadqiqot. usul; aqliy hujum usullari; ta'lim ishontirish, mashq qilish, rag'batlantirish, majburlash, misol, raqobat.

Shakllar — ma'ruzalar, seminarlar, laboratoriya mashg'ulotlari; treninglar; mustaqil ish; o'qitish amaliyoti; tanlov fanlari.

Shartlar — tegishlilik va hamdardlik muhitini yaratish; o'quv dasturlarining ta'lim ekologik va estetik imkoniyatlarini ochib berish va ulardan foydalanish ; fan yutuqlarini amaliyotga joriy etish; talabalarning shaxsiy xususiyatlarini o'rganish.

Diagnostika motivatsion komponent hisoblanadi; Kognitiv komponent ekologik-estetik bilim, ko'nikmalar atrofdagi voqelik ob'ektlarining ekologik-estetik mohiyatini tan olish qobiliyati; atrofdagi dunyo ob'ektlari va ob'ektlariga inson ta'sirining oqibatlarini bashorat qilish; vakolatli ekologik-estetik qarorlar qabul qilish; hissiy; -qadriyat hissiyotlar, his-tuyg'ularning namoyon bo'lishi; tabiat va san'at asarlarini qadriyat sifatida tushunish va qabul qilish; amaliy va faol go'zallik va uyg'unlik nuqtai nazaridan tabiiy dunyo va jamiyatning yaxlit tasviri haqidagi g'oyalarni ilgari surish; atrofdagi dunyoda xulq-atvor qoidalari va normalari, maxsus amaliyotga yo'naltirilgan tadbirlarda faol ishtirok etish.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish usuli, metod va vositalari quyida keltirilgan.

Konseptual tamoyillar tahlili va boshlangan sinf o'qishda ekologik tarbiyaga oid asosiy tushunchalarni va tamoyillarni aniqlash. Ekologik tizimlar, davlatchilik, biozamonaviylik va insonning atrof muhitga ta'siri bilan bog'liq masalalarni o'rganish.

Bilim va ko'riklar oshirish va o'zgarishlar, tabiatni himoya qilish, yoshlarni boshqarish va yangi energiya resurslari kabi ekologik tamoyillarga oid umumiy ma'lumot berish. Boshlang'ich sinf dars rejalariga ekologik tarbiyani samarali integratsiya qilish uchun pedagogik ko'nikmalarni oshirish.

Amalga oshirish: Kelajakdagi o'qituvchilarni amalda fanlarga o'zgartirish, atrof muhitni tiklash loyihalari yoki tabiatni ko'rib chiqish kabi qo'llanmalar to'plami ekologik tamoyillar ustida chuqurroq tushunishni rivojlantirish. Dars rejasi integratsiyasini boshlangan sinf dars rejalarida ekologik tarbiya turini fanlarga integratsiya qiladigon resurslar va dars rejalarini ishlab chiqish. Ilmiy tadqiqotlardagi hozirgi tendensiyalarni va ekologik tarbiyalashning ilmiy asoslarini o'rganish uchun kasb-hunar tarmoqlariga, ishlab chiqish va konferensiyalarga qatnash tavsiya qilish.

Bu model, ekologik tarbiyalashning konseptual tamoyillariga kuchli tushbilazhak boshlang'ich sinf shkituvchilarni ekolog tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish usuli, usul va vositalari borasida xulosalar.

Boshlang'ich sinf shkituvchilarni ekolog tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish uchun olib boriladigan usul, usul va imkoniyatlar joyida ularga ekolog tarbiyani shkitish imkoniyatini oshirish mumkin. Bu kirsatmalar keltiriladigan asos muammolarni tahlil qilindi.

Xulosa

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik madaniyatni shakllantirish muammosi davlat va ijtimoiy buyurtmaning eng muhim yo'nalishlaridan birini amalga oshiradi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar ekologiyaga oid ilmiy, amaliy bilimga ega emasligi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ta'lim-tarbiya beradigan o'qituvchilar ham deyarli ekologik bilim va madaniyatga ega emaslar. Shuningdek, bu sohada maxsus o'quv adabiyotlari va metodik qo'llanmalar ham mavjud emasligi aniqlandi. Shuning uchun ham bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish o'quv-tarbiya jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bu o'z navbatida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni atrof-muhit vositasida ekologik tarbiyalashning mazmuni, shakli, vositalari va metodlarini belgilab berish hamda ularni nazariy jihatdan asoslashni taqozo etdi. Bunda quyidagilarga e'tibor qaratildi: litosfera, gidrosfera, atmosfera, biosfera, yaqin kosmik fazo hamda ularni tashkil etuvchi komponentlari, ularda sodir bo'ladigan hodisalar, xuddi shuningdek, o'simliklar va hayvonot dunyosi, tabiiy zaxiralar va ulardan foydalanish.

Tabiat bag'ri, uy va hovlida o'simlik hamda hayvonlarga qarash, ularni parvarishlash, jonli burchak va akvariumlarni tashkil etish, bog'-poliz va tajriba maydonlarida ishlash, qushlarni oziqlantirish, foydali hasharotlarni kuzatish, ularga yordam berish, sayohatlar, tabiat haqidagi kitoblarni o'qish, kolleksiyalar to'plash, o'lkashunoslikka oid kuzatish va tadqiqotlar, ekologiyaga oid tadbirlar hamda bayramlar, o'yinlar, viktorinalar, ekologik bilim va qarashlar tashbehida ishtirok etish, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish mazmunini tashkil etadi.

Mazkur faoliyat turlari yangi pedagogik texnologiya asosida tashkil etilgan: savol-javob mashg'ulotlari, seminar, ma'ruza, laboratoriya ishi, tadqiqot, kuzatish, o'lchovlar, chizmalar, hisobotlar tuzish, ekologik kundalik yuritish, ma'ruzalar bilan chiqish, nazorat ishlari, insho va referatlar yozish, ijodiy muhokama ekologik sayohatlarni tashkil etish yo'li bilan amalga oshirildi.

Ta'lim jarayonidagi xilma-xil tadbirlar atrof-muhitni muhofaza qilishga oid faoliyatning tabiat taraqqiyotiga qaratilgan qonuniyatlarni o'rganish bilan qo'shib olib borishga imkon beradi. Bunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning munosabat va faoliyatini yo'naltiruvchi pedagogik jarayon markazida atrof-muhitga alohida ahamiyat berilgan: tabiat zaxiralaridan oqilona foydalanish ularni tiklash masalalari turadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish mumkinligi ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida amalga oshirilishi mumkinligi aniqlandi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning atrof-muhitga munosabatidagi ekologik yo'nalishlarni bilish hamda amaliy darajada ta'minlash uchun quyidagilar e'tiborga olindi:

- Pedagogik jarayonni shaxsning motivatsion baholash, ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan jihatlarga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik, pedagogik, tashkiliy, jarayoni qismlar yaxlitligi asosida qurish;

- Ta'lim mazmunini ekologik axborotlar, o'lkashunoslik materiallari bilan boyitish;

- Ekologik bilimlar mohiyatini ochib berish;

- Mashg'ulotlar mazmuniga insonning tabiatdagi xulq-atvoriga oid axloqiy, huquqiy me'yorlari respublikadagi tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan himoya, tozalash vositalari va inshootlari haqidagi axborotlarni kiritish;

- Ekologik bilim, tarbiyani umumiy ko'nikma hamda malakalar bilan aloqadorligini ta'minlash;

- Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda atrof-muhitga nisbatan me'yoriy baholashning faollik munosabatlarini uyg'otish, tabiatni asrashga qaratilgan harakatlarga undash uchun ekologik harakterdagi pedagogik vaziyatni yaratish;

- Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni qadriyat sifatidagi hamda faol harakatga yo'naltirilgan jihatlarni rivojlantirishga yordam beradigan ularning tabiat bilan bevosita muloqotlarini tashkil qilishga imkon yaratadi;

- Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda bevosita shaxsiy-ijobiy faoliyatni rag'batlantirish va uni qo'llab-quvvatlash zarur. Qadriyat sifatida tushunish, eko-madaniyatni shakllanishiga poydevor yaratishga imkon beradi;

- Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish ilg'or pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish va tatbiq etish muammosi hal etildi.

- Tabiatni muhofaza qilish faoliyatida amaliy ishtirok etish ta'sirida axloqiy namunalarga tayanuvchi mashg'ulot va mashqlar yo'li bilan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilar o'zlashtirgan ekologik bilimlar mazmuni aniqlanib, bu sohada metodik tavsiyalar yaratildi;

- Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ichki imkoniyat va kuchlarini rivojlantirish, ularni ijobiylikka safarbar qilish maqsadida ularning atrof-muhitni o'rganish, tadqiq etish va himoya qilishga oid faoliyatlari etarlicha o'rganildi;

- Auditoriyadan tashqari vaqtlarda o'tkazish uchun: savol-javob, sayohatlar mazmuni ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etildi;

Tadqiqot natijasida universitet bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda ekologik tarbiyalanganlik darajasi oshdi. Eng muhimi o'quv fanlarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlari kuchaydi. Bu tadqiqot farazining to'g'riligini tasdiqlash imkonini berdi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1-bob yuzasidan nazorat savollari.

1. Ekologik ta'limda nazorat masalalarini shakllantirishda qanday prinsiplar va yondashuvlarni hisobga olish kerak?

2. Qanday qilib nazorat savollari o'qituvchilarga o'quvchilarning ekologiya bo'yicha bilim va tushunish darajasini baholashga yordam beradi?

3. O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda nazorat savollarini o'zgartirish va moslashtirish uchun qanday strategiyalardan foydalanish mumkin?

4. Ekologik ta'limda nazorat savollariga javoblarni baholashda qanday fikr-mulohazalar usullari va usullaridan foydalanish mumkin?

5. Tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish va ekologik muammolarni tahlil qilish uchun nazorat savollari qanday imkoniyatlarni taqdim etadi?

6. Ekologik ta'limda nazorat savollaridan foydalanish bilan bog'liq qanday afzalliklar va kamchiliklar bo'lishi mumkin?

7. Qanday qilib nazorat savollari munozaralar, loyihalar va tadqiqotlar kabi o'quv faoliyatining turli shakllariga birlashtirilishi mumkin?

8. Ekologik ta'limni takomillashtirish uchun nazorat savollaridan foydalanishda aks ettirish va o'zini o'zi qadrlashning o'rni qanday?

9. O'qituvchilar ekologik ta'limda o'quv jarayonini yanada rejalashtirish va sozlash uchun nazorat savollari natijalaridan qanday foydalanishlari mumkin?

Ushbu nazorat savollari kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kontseptual prinsiplar asosida ekologik tarbiyalashda pedagogik takomillashtirish jarayonida nazorat savollaridan foydalanish muammolarini ko'rib chiqishga yordam beradi.

2-bob yuzasidan nazorat savollari.

1. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik bilimlarini rivojlantirish uchun qanday faol o'qitish usullaridan foydalanish mumkin?

2. O'quvchilarning e'tiborini ekologik muammolarga jalb qilish va ularning atrof-muhitni o'rganishga bo'lgan qiziqishini

rag'batlantirish uchun qanday usul va usullardan foydalanish mumkin?

3. O'quv jarayonida ekologik tushunchalar va jarayonlarni tasavvur qilish uchun qanday vositalar va vositalardan foydalanish mumkin?

4. O'quvchilarda ekologik mas'uliyatni shakllantirish va odamlar va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni tushunish uchun qanday o'yinlar va rol modellari qo'llanilishi mumkin?

5. Kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik ongni rivojlantirish uchun ochiq havoda ekskursiyalar va amaliy mashg'ulotlarni qanday tashkil qilish mumkin?

6. Muayyan ekologik muammolarni o'rganish va ularni hal qilish yo'llarini topish uchun o'quvchilar bilan qanday loyihalar va tadqiqotlar o'tkazish mumkin?

7. Ekologiyani o'rgatish va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bilimlarini oshirish uchun qanday interaktiv texnologiyalar va onlayn resurslardan foydalanish mumkin?

8. Qanday qilib ekologik mavzular va tamoyillarni boshlang'ich maktabning turli fanlari va darslariga birlashtirish mumkin?

9. Ekologik ta'lim orqali o'quvchilarda mustaqil va tadqiqot tafakkurini qanday rag'batlantirish mumkin?

10. O'quvchilarga atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik qadriyatlarni targ'ib qilishda faol ishtirok etish uchun qanday amaliy harakatlar va loyihalar taklif qilinishi mumkin?

Ushbu nazorat savollari kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kontseptual prinsiplar asosida ekologik ta'limni takomillashtirish uchun ishlatiladigan usullar, texnikalar va vositalar to'g'risidagi bilimlarini baholashga yordam beradi.

Ekologik atamalar lug'ati:

Atrof muhitni muhofaza qilish: atrof-muhitni, shu jumladan tabiiy resurslarni, ekotizimlarni va biologik xilma-xillikni mas'uliyatli boshqarish va atrof-muhitga g'amxo'rlik qilish.

Atrof muhitni muhofaza qilish: tabiiy resurslar va bioxilma-xillikni saqlash va tiklash bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar.

Atrof-muhit dizayni: ob'ektlar va tizimlarning atrof-muhitga ta'sirini hisobga oladigan va barqaror va ekologik jihatdan samarali yechimlarni yaratishga intiladigan dizaynga yondashuv.

Atrof-muhit faolligi: atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiatni muhofaza qilish faoliyati va barqaror amaliyotni targ'ib qilish bo'yicha shaxslar yoki guruhlar tomonidan uyushtirilgan harakatlar va harakatlar.

Atrof-muhit monitoringi: uning holati va inson ta'siri ostidagi o'zgarishlarni baholash uchun atrof-muhit parametrlarini tizimli kuzatish va o'lchash.

Atrof-muhitni modellashtirish: atrof-muhit jarayonlarini va insonning atrof-muhitga ta'sirini o'rganish va bashorat qilish uchun modellar va kompyuter dasturlaridan foydalanish.

Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG): Birlashgan Millatlar tashkiloti tomonidan qashshoqlik, tengsizlik, iqlim o'zgarishi va biologik xilma-xillikni yo'qotish kabi global muammolarni hal qilish uchun belgilangan 17 ta global maqsadlar to'plami.

Barqaror rivojlanish: kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga zarar bermasdan, hozirgi avlod ehtiyojlarini hisobga oladigan rivojlanish shakli.

Bioxilma-xillik: yerdagi hayotning xilma-xilligi, shu jumladan turlarning xilma-xilligi, genetik xilma-xillik va ekotizim xilma-xilligi.

Bioxilma-xillik: yerdagi hayotning xilma-xilligi, shu jumladan turlar, genlar va ekotizimlarning xilma-xilligi.

Ekologik adolat: ekologik foyda va yuklarni adolatli taqsimlash, hech bir guruh yoki jamoa ekologik xavflarning nomutanosib ulushiga ega bo'lmasligini ta'minlash.

Ekologik audit: atrof-muhit samaradorligini aniqlash va yaxshilash maqsadida tashkilot faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini tizimli baholash.

Ekologik faollik: atrof-muhitni muhofaza qilish va holatini yaxshilashga qaratilgan harakatlar va tadbirlarda ishtirok yetish.

Ekologik izlarni tahlil qilish: mahsulot yoki xizmatning hayot aylanishining barcha bosqichlarida, shu jumladan xom ashyoni qazib olish, ishlab chiqarish, foydalanish va yo'q qilishda atrof-muhitga ta'sirini baholash metodologiyasi.

Ekologik o'qituvchi: ekologik dasturlarni o'qitish va ishlab chiqish bilan shug'ullanadigan ekologiya va ekologik ta'lim sohasidagi mutaxassis.

Ekologik pasport: mahsulot, xizmat yoki tashkilotning atrof-muhitga ta'siri, shu jumladan energiya iste'moli, chiqindilar va suv iste'moli to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan hujjat.

Ekologik ta'lim: atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni rivojlantirishga qaratilgan ekologik ongini, qadriyatlarni va ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni.

Ekologik ta'lim: odamlarga ekologik muammolarni tushunishni rivojlantirishga, ongli qarorlar qabul qilish va atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli harakatlarni amalga oshirish uchun zarur ko'nikmalarni egallashga yordam beradigan jarayon.

Ekologiya: organizmlarning bir-biri bilan va atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirini o'rganadigan fan.

Ekotizim xizmatlari: odamlar ekotizimlardan olinadigan foydalar, shu jumladan ta'minot xizmatlari (masalan, oziq-ovqat, suv), tartibga solish xizmatlari (masalan, iqlimni tartibga solish, suvni tozalash), madaniy xizmatlar (masalan, dam olish, ma'naviy qadriyatlar) va yordamchi xizmatlar (masalan, ozuqa moddalarining aylanishi, tuproq shakllanishi).

Ekotizim: jonsiz muhit bilan o'zaro ta'sir qiluvchi organizmlar, shu jumladan o'simliklar, hayvonlar va mikroorganizmlar jamoasi.

Ifloslanish: ekotizimlarga, inson salomatligiga va biologik xilma-xillikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan zararli moddalar yoki ifloslantiruvchi moddalarning atrof-muhitga kirib borishi.

Iqlim o'zgarishi: yerdagi harorat va ob-havo sharoitlarining uzoq muddatli o'zgarishi, birinchi navbatda, qazilma yoqilg'ini yoqish va o'rmonlarni kesish kabi inson faoliyati natijasida yuzaga keladi.

Qayta ishlash: yangi resurslar sarfini kamaytirish va chiqindilarni ishlab chiqarishni minimallashtirish uchun chiqindilarni qayta ishlatiladigan materiallarga aylantirish jarayoni.

Qayta tiklanadigan energiya: quyosh nuri, shamol va suv kabi tabiiy ravishda to'ldiriladigan va cheklangan resurslarni kamaytirmaydigan va issiqxona gazlari chiqindilariga hissa qo'shmaydigan manbalardan olinadigan energiya.

Tabiatni muhofaza qilish: tabiiy resurslar va ekotizimlarning kamayishi yoki yo'q qilinishini oldini olish maqsadida ularni muhofaza qilish, saqlash va boshqarish.

"Yashil" texnologiyalar: atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish, barqaror rivojlanishga ko'maklashish va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan texnologiyalar va amaliyotlar.

Ekologik ta'limda ishlatiladigan kichik atamalar to'plami. Muayyan dasturlar va o'quv materiallariga qarab lug'atga kiritilishi mumkin bo'lgan ushbu sohaga oid ko'plab boshqa atamalar va tushunchalar mavjud. Ta'lim kontekstida ishlatiladigan ekologik atamalarning kichik tanlovidir. Muayyan ta'lim dasturlari va materiallariga qarab lug'atga kiritilishi mumkin bo'lgan ekologik ta'lim bilan bog'liq ko'plab boshqa atamalar va tushunchalar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovozi berish orqali qabul qilingan.

2. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, «Халқ сўзи», 2020 йил 24 сентябр, 202 (7704)-сон.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5863-сон фармони Тошкент, 2019 йил 30 октябрь.

4. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 2 октябрдаги иқлим ўзгариши бўйича «Париж битимини (Париж, 2015 йил 12 декабрь) ратификация қилиш тўғрисида»ги ЎРҚ-491-сон қонуни.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармон. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. – Б. 39.

6. Компетенсиявий ёндашув асосидаги Давлат таълим стандарти. -Т. 2017 йил 6 апрелдаги 187-сон қарори.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги «Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 997-сон қарори.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2019-2021 йилларда халқ таълими тизимидаги мактабдан ташқари таълим муассасаларини самарали ташкил этиш тўғрисида»ги 2019 йил 30 сентябрдаги ПҚ-4467 — сон қарори.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим – тарбия ва илм – фан соҳаларини ривожлантириш чора – тадбирлари тўғрисидаги 2020 йил 6 ноябрдаги ПФ-6108 – сон фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги, «Халқ таълими бошқарув тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5538-сон фармони.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-5712-сон фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 октябрдаги, ПФ-5863-сон фармони.

13. Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги Узлуксиз маънавий тарбия концепцияси 1059-сон қарори.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси 2020 йил 29 октябрдаги ПФ-6097 сон фармони.

15. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. — Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. — 570 б.

16. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. – Тошкент : Ўзбекистон, 2016.- 56 б.

17. Авезов Ш. Қишлоқ мактаблари юқори синф ўқувчиларини ўлкашунослик фаолияти жараёнида экологик тарбиялаш: Пед. фан. номз ... дисс. – Тошкент. 1993. – 161 б.

18. Авезов Ш. Ўқувчи шахсида экологик маданиятни таркиб топтириш ҳақидаги масалага доир / Ўқувчи шахсининг ахлоқий хислатлари-ни шакллантириш: Илмий ишлар тўплами. — Тошкент, 1991. -Б. 62-67.

19. Авезов Ш. Экологик маърифий технологиялар ва уларнинг моҳияти / “Педагогик ва ахборот технология: ютуқлар ва истиқболлари”, Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. -Тошкент: Т.Н.Қори-Ниёзий номидаги ЎзПФИТИ -2002. -Б. 20-22.

20. Авезов Ш. Экологик педагогика янги илмий соҳа сифатида /Ўзбекистон мустақиллиги — унинг фани ва технологияларини ривожлантириш кафолати” мавзусидаги иккинчи Республика илмий коллоквиуми маърузалар тўплами. — Т.: Ўзбекистон Республикаси Фан ва техника Давлат комитети, 1998. – Б.-24-27.

21. Авезов Ш. Экологик таълим-тарбиянинг баъзи масалалари: Лекторга ёрдам. –Тошкент: “Билим”, 1989. -26 б.

22. Валиханов М.Н. Табиатшунослик асослари. — Т.: Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети, 2004. — 243 б.

23. Зиёмухаммадов Б. Экология ва маънавият. — Т.: Меҳнат, 1997. — 104 б.

24. Икрамова Н.И. Минтака экологиясини тартибга солиш муаммолари. — Т.: Фан, 2006. — 98 б.

25. Исақулова Н.Ж. Бошланғич синф ўқувчиларида экологик тарбияга оид тушунчаларни шакллантиришнинг илмий педагогик асосларир. Пед.фан.номз. ... дисс. – Тошкент, 2006. – 186 б.

26. Камолхўжаев Ш.М. Табиатшунослик асослари. — Т.: Молия, 2002. — 332 б.

27. Мелибоев А. Юқори синф ўқувчиларида экологик маданиятни шакллантириш // Халқ таълими. – Тошкент. 2014. - 2-сон. – Б. 100–103.

28. Kuchkinov A.Yu. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tabiatni e'zozlash ruhida tarbiyalash. — Т., «Fan va texnologiya», 2012, 78 bet.

29. Кучинов А.Ю Бошланғич синф ўқувчиларини экологик тарбиялаш технологиялари. ISBN 978-9943-8754-1-8 [Matn]: Монография /. – Тошкент: “Firdavs-Shoh” нашриёти. 2022. – 114 б.

30. Kuchinov A.Yu, Matupaeva Sh.Z Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining huquqiy ekologik kompetensiyalarini interfaol usullar orqali rivojlantirish. [Matn]: ISBN 978-9943-9267-2-1 Monografiya/. – Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo” nashriyoti. 2023. – 132 b.

31. Вахромов А. ва бosh., Табиатшunoslik. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. Cho'lpon nomidagi NMIU, 2019

32. Вахромов А., Sharipov Sh., Nabieva M. Табиатшunoslik. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. “Sharq” NMAK Bosh tahririyati, 2020.

33. Муталипова М.Ж. Халқ педагогикаси. -Т.: “Фан ва технологиялар”, 2015. – 160 б.

34. Очилов М. Янги педагогик технологиялар: ўқув қўлланмаси. – Қарши: Насаф, 2000. – 80 б.

35. Саидахмедов Н. Янги педагогик технология: таҳлил, таъриф, мулоҳазалар. –Тошкент: Ўқитувчи, 2000. – 42 б.

36. Саидахмедов Н. Педагогик амалиётда янги технологияларни қўллаш намуналари. –Тошкент: РТМ, 2000. — 46 б.

37. Сайдаматов Ф.Р. Узлуксиз таълим жараёнида экологик ўлкашунослик воситасида ўқувчиларнинг ижодий фаолият тажрибасини шакллантириш. // Узлуксиз таълим. -Тошкент. - 2017. — 3-сон. -Б. 3-7.

38. Салаева М. Табиатга ғамхўрлик – келажакка ғамхўрлик. // Бошланғич таълим. – Тошкент. -2009. – 2-сон. – Б 10-11.

39. Салимов Д «Табиатга муҳаббат – ватанга муҳаббат» //Бошланғич таълим – Тошкент. -2009. — 8-сон. -Б.22-23.

40. Тохтаходжаева М.Т. «Экологик таълимнинг антропоцентризм асосига оид тадқиқот» // Халқ таълими. – Тошкент. – 2007. -3-сон. -Б. 85-86.

41.Тўхтаев А.С. Экология. Ўқувчилар учун қўлл. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001. – 144 б.

42. Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. –Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – 31 б.

43. «Авесто» ва унинг инсоният тараққиётидаги ўрни. – Тошкент: Фан, 2001. – 19 б.

44. Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 150 б.

45. Абу Али ибн Сино. «Тиб қонунлари». Уч жилдлик сайланма. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994.

46. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. – Тошкент: Мерос, 1993. – 187 б.

47. Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар. Т.1. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. — Тошкент: Фан, 1968. –485 б.

48. Авазов Ш. «Экология ва атроф-муҳит муҳофазаси» дарслиги 2-нашр. – Т.: «ILM-ZIYO», 2014. – 231 б.

49. Авазов Ш. Мактабда экологик тарбияни амалга ошириш йўллари. –Тошкент, РЎММ, 1990. — 46 б.

50. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқад Маҳкам таржимаси. – Тошкент: “Шарқ”, 2001. -- 384 б.

51. Ал – Бухорий Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Ҳадис. 4 -китоб. Ал – Жомеъ ас – Саҳиҳ (Ишонарли тўплам). Арабчадан З.Исмоил тарж. – Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1991. – 560 б.

52. Ат-Термизий, Абу Исо. Аш шамоил ан-набавийа. — Т.: Чўлпон, 1993. -112 б.

53. Абдулкасимов А.А., Абдулкасимов А.Б., Абдулкасимов И.Г. Антропогенные ландшафты Средней Азии и вопросы экологии. Учебное пособие. – Ташкент, 2004. – 262 с.

54. Abdurahmonova, Nabiya Matematika: 2-sinf uchun darslik / N. Abdurahmonova, L. O‘rinboyeva; mas‘ul muharrir M. Jumayev. – Toshkent: Yangiyo‘l Poligraf Servis, 2018. – 208 b.

55. Ahmedov M. va boshq. Matematika. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik (M.Ahmedov, N.Abdurahmonova, M.Jumayev). – Т.: «Turon-Iqbol» nashriyoti, 2019. – 160 b.

56. Avazov Sh., Saydamatov F. Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik (4-nashri). – Т.: «ILM ZIYO», 2017. — 232 b.

57. Баратов П. Табиатни муҳофаза қилиш. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1991. – 583 с

58. Bahromov.A, Nigmatov.A. Tabiatshunoslik. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik 6-nashr – Т.: Cho‘lpon nomidagi NMIU, 2019. – 128 b

59. Зиёмухамедов Б. Илғор педагогик технология: назария ва амалиёт. – Т., 2001.– 96 б.

60. Зиёмухамедов Б. Экология ва маънавият. –Т.: Меҳнат, 1997. – 104 б.

61. Зунунов А. Ўзбек педагогикаси тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997. – 272 б.

62. Исмоилов А., Аҳмадов Р. Экологик таълим-тарбия. — Т.: Ўқи-тувчи, 1997.- 120 б.

63. Ишмухамедов Р., Юлдашев М. Таълим-тарбияда инновацион педагогик технологиялар (таълим тизими ходимлари, методистлар, ўқитувчилар, тарбиячи ва мураббийлар учун ўқув қўлланма), -Т. 2013. — 279 б.

64. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. – Қарши: Насаф, 2000. – 80 б.

65. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Тошкент: Молия, 2003. – 172 б.

66. Сайидахмедов Н., Очилов А. Янги педагогик технология моҳияти ва замонавий лойиҳаси. – Т.: РТМ, 1999.

67. Турдиқулов Э.О., Турдиқулов У.Э. Марказий Осиёда экологик таълим тараққиёти. – Тошкент: “Фан”, 2005. – 308 б.

68. Турдиқулов Э.О. Мутафаккирлар экологик тарбия ҳақида. – Тошкент: ЎзПФТИ, 2003. – 22 б.

MUNDARIJA

	SO'Z BOSHI.....	3
I BOB	BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI EKOLOGIK TARBIYALASHDA KONSEPTUAL TAMOYILLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA.....	9
1.1-§	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirishning pedagogik muammo sifatida....	9
1.2-§	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirishning nazariy asoslari.....	26
1.3-§	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirishning mavjud holati.....	41
	Birinchi bob bo'yicha xulosalar.....	53
II BOB	BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI EKOLOGIK TARBIYALASHDA KONSEPTUAL TAMOYILLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISHNING USUL, METOD VA VOSITALARI.....	54
2.1-§	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual mazmuni va uni tanlash tamoyillari.....	54
2.2-§	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillarga tizimli yondashuv.....	65
2.3-§	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirishning shakli, vosita va usullari.....	80
2.4-§	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ekologik tarbiyalashda konseptual tamoyillar asosida takomillashtirish modeli.....	98
	Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar.....	106
	Nazorat savollari.....	111
	Ekologik atamalar lug'ati.....	113
	Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	116

TILAVOVA SAYORA BEKMURATOVNA

**BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING
EKOLOGIK BILIMLARINI KONSEPTUAL TAMOYILLAR ASOSIDA
TAKOMILLASHTIRISH**

Monografiya

Muharrir:	X. Taxirov
Tehnik muharrir:	S. Melikuziva
Musahhih:	M. Yunusova
Sahifalovchi:	A.Ziyamuhamedov

Nashriyot litsenziya № 2044, 25.08.2020 й
Bichimi 60x84¹/₁₆. "Cambria" garniturası, kegli 16.
Offset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 7,75. Adadi 100
dona. Buyurtma № 405

Zebo prints MCHJda chop etildi.
Manzil: Toshkent shahar, Yashnobod tumani,
22-harbiy shaharcha

ŃAM + DV